

A nesztoriánus vallás elterjedése és jelentősége Belső-Ázsiában

V. — XV. század

Dr. Obrusánszky Borbála

Második, javított kiadás

Mikes International
Hága, Hollandia

2008.

Kiadó

'Stichting MIKES INTERNATIONAL' alapítvány, Hága, Hollandia.

Számlaszám: Postbank rek.nr. 7528240

Cégbejegyzés: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Terjesztés

A könyv a következő Internet-címről tölthető le: http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

Aki az email-levelezési listánkon kíván szerepelni, a következő címen iratkozhat fel:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

A kiadó nem rendelkezik anyagi forrásokkal. Többek áldozatos munkájából és adományaiból tartja fenn magát. Adományokat szívesen fogadunk.

Cím

A szerkesztőség, illetve a kiadó elérhető a következő címeken:

Email: mikes_int@federatio.org

Levelezési cím: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Hollandia

Publisher

Foundation 'Stichting MIKES INTERNATIONAL', established in The Hague, Holland.

Account: Postbank rek.nr. 7528240

Registered: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Distribution

The book can be downloaded from the following Internet-address: http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

If you wish to subscribe to the email mailing list, you can do it by sending an email to the following address:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

The publisher has no financial sources. It is supported by many in the form of voluntary work and gifts. We kindly appreciate your gifts.

Address

The Editors and the Publisher can be contacted at the following addresses:

Email: mikes_int@federatio.org

Postal address: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

ISSN 1570-0070

ISBN-13: 978-90-8501-132-3

NUR 692

© Mikes International 2001-2008, Obrusánszky Borbála 2005-2008, All Rights Reserved

A KIADÓ ELŐSZAVA

Ma megjelentettük dr. Obrusánszky Borbála *A nesztoriánus vallás elterjedése és jelentősége Belső-Ázsiában* című könyvét. A mű első kiadása, hagyományos formátumban 2006-ban jelent meg a Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó gondozásában.

A Bibliotheca Mikes International könyvkiadásunk keretében az alábbi kötetek jelentek meg eddig a Hungarologia sorozatban:

1. DZINGISZ KÁN — OBRUSÁNSZKY, Borbála: A BÖLCSESSÉG KULCSA
2. MARÁCZ, László: HUNGARIAN REVIVAL — Political Reflections on Central Europe
3. MARÁCZ, László: MAGYAR ÚJJÁSZÜLETÉS — politikai elmékedések Közép-Európáról
4. OBRUSÁNSZKY, Borbála (szerk.): A MAGYARSÁG EREDETÉNEK NYELVÉSZETI KÉRDÉSEI
5. TÓTH, Alfréd & BRUNNER, Linus : RAETIC — AN EXTINCT SEMITIC LANGUAGE IN CENTRAL EUROPE
6. TÓTH, Alfréd : ARE ALL AGGLUTINATIVE LANGUAGES RELATED TO ONE ANOTHER?
7. TÓTH, Alfréd : ETRUSCANS, HUNS AND HUNGARIANS
8. TÓTH, Alfréd : ETYMOLOGICAL DICTIONARY OF HUNGARIAN
9. TÓTH, Alfréd : HUNGARIAN AND ESKIMO-ALEUT — with Paleo-Siberian Cognates
10. TÓTH, Alfréd : HUNGARIAN, SUMERIAN AND EGYPTIAN — HUNGARIAN, SUMERIAN AND HEBREW — Two Addenda to 'Etymological Dictionary of Hungarian' (EDH)
11. TÓTH, Alfréd : HUNGARIAN-MESOPOTAMIAN DICTIONARY (HMD)
12. TÓTH, Alfréd : HUNGARIAN, SUMERIAN AND INDO-EUROPEAN — Third Addendum to 'Etymological Dictionary of Hungarian' (EDH)
13. TÓTH, Alfréd : HUNGARIAN, SUMERIAN AND PENUTIAN — Second Addendum to 'Etymological Dictionary of Hungarian' (EDH)
14. TÓTH, Alfréd : HUNGARO-RAETICA
15. TÓTH, Alfréd : HUNGARO-RAETICA II.
16. TÓTH, Alfréd : HUNNIC-HUNGARIAN ETYMOLOGICAL WORD LIST
17. TÓTH, Alfréd : IS THE TURANIAN LANGUAGE FAMILY A PHANTOM?
18. TÓTH, Alfréd : SUMERIAN, HUNGARIAN AND MONGOLIAN (INCLUDING AVARIC)
19. TÓTH, Alfréd : THE COMMON MESOPOTAMIAN SUBSTRATE OF HUNGARIAN AND BASQUE

Hága (Hollandia), 2008. december 20.

MIKES INTERNATIONAL

PUBLISHER'S PREFACE

Today we publish electronically the work entitled '*THE SPREADING AND SIGNIFICANCE OF THE NESTORIAN RELIGION IN INNER-ASIA*' by dr. Borbála Obrusánszky. The first version of this book in traditional book format was published by the publishing house Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó in 2006.

Other works within our Hungarologia section include:

1. GENGHIS KHAN — OBRUSÁNSZKY, Borbála: THE KEY OF WISDOM (in Hungarian)
2. MARÁ CZ, László: HUNGARIAN REVIVAL — Political Reflections on Central Europe (in English)
3. MARÁ CZ, László: HUNGARIAN REVIVAL — Political Reflections on Central Europe (in Hungarian)
4. OBRUSÁNSZKY, Borbála (ed.): LINGUISTIC ISSUES OF THE ORIGIN OF HUNGARIANS (in Hungarian)
5. TÓTH, Alfréd & BRUNNER, Linus : RAETIC — AN EXTINCT SEMITIC LANGUAGE IN CENTRAL EUROPE (in English)
6. TÓTH, Alfréd : ARE ALL AGGLUTINATIVE LANGUAGES RELATED TO ONE ANOTHER? (in English)
7. TÓTH, Alfréd : ETRUSCANS, HUNS AND HUNGARIANS (in English)
8. TÓTH, Alfréd : ETYMOLOGICAL DICTIONARY OF HUNGARIAN (in English)
9. TÓTH, Alfréd : HUNGARIAN AND ESKIMO-ALEUT — with Paleo-Siberian Cognates (in English)
10. TÓTH, Alfréd : HUNGARIAN, SUMERIAN AND EGYPTIAN — HUNGARIAN, SUMERIAN AND HEBREW — Two Addenda to 'Etymological Dictionary of Hungarian' (EDH) (in English)
11. TÓTH, Alfréd : HUNGARIAN-MESOPOTAMIAN DICTIONARY (HMD) (in English)
12. TÓTH, Alfréd : HUNGARIAN, SUMERIAN AND INDO-EUROPEAN — Third Addendum to 'Etymological Dictionary of Hungarian' (EDH) (in English)
13. TÓTH, Alfréd : HUNGARIAN, SUMERIAN AND PENUTIAN — Second Addendum to 'Etymological Dictionary of Hungarian' (EDH) (in English)
14. TÓTH, Alfréd : HUNGARO-RAETICA (in English)
15. TÓTH, Alfréd : HUNGARO-RAETICA II. (in English)
16. TÓTH, Alfréd : HUNNIC-HUNGARIAN ETYMOLOGICAL WORD LIST (in English)
17. TÓTH, Alfréd : IS THE TURANIAN LANGUAGE FAMILY A PHANTOM? (in English)
18. TÓTH, Alfréd : SUMERIAN, HUNGARIAN AND MONGOLIAN (INCLUDING AVARIC) (in English)
19. TÓTH, Alfréd : THE COMMON MESOPOTAMIAN SUBSTRATE OF HUNGARIAN AND BASQUE (in English)

The Hague (Holland), December 20, 2008

MIKES INTERNATIONAL

Kutatásaimhoz
a British Academy Arnold Stein Exploration Fund
nyújtott támogatást

A Kőrösi Csoma Sándor Magyar Egyetem jegyzete

Cím: A nesztoriánus kereszténység

Szerző: Obrisánszky Borbála

Kiadó: Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó

Kiadás éve: 2006

Oldalszám: 228

ISBN: 963 9428 52 3

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	1
A téma feldolgozottsága, főbb irodalmi ismertetés.....	2
 <i>I. A NESZTORIZANIZMUS KIALAKULÁSA.....</i>	<i>6</i>
A kereszténység elterjedése keleten.....	6
Nesztoriosz tevékenysége	10
A nesztorianizmus hitvallása	12
A nesztoriánus egyházszerkezet kialakulása és missziói.....	15
A nesztoriánus liturgia és ünnepek	17
 <i>II. A NESZTORIANIZMUS ELTERJEDÉSE</i>	<i>21</i>
Közel-Kelet és Perzsia.....	21
Közép-Ázsia	24
India	26
Az avarok keresztény kapcsolatai	28
Türk kaganátus.....	30
Kínai birodalom	34
Az ujjur kaganátus.....	40
A manicheizmus és a nesztorianizmus kapcsolata.....	43
Mágusok hódolata. Egy ujjur nesztoriánus mű elemzése	43
Nesztoriánusok a kitaj birodalomban	46
János papkirály legendája	47
 <i>III. NESZTORIÁNUSOK A MONGOL NÉPEKNÉL (XI-XIV. SZÁZAD)</i>	<i>51</i>
A nagy mongol birodalom előtti törzsek kereszténysége (X-XIII. század)	51
Nesztoriánusok szerepe a mongol birodalomban (1206-1259)	57
Egyházi uniós tárgyalások	60
Tarszia, avagy a Csagatáj részállam	62
Nesztoriánusok Möngke kán udvarában	67
Nesztoriánusok szerepe a perzsiai ilkánoknál	68
Nesztoriánusok a Jüan-dinasztiában.....	71
Yueh-nai-ho élete	74
Ai-xia (Izsák) élete	74

Xie-li-chi-su (Szargisz) élete.....	75
Najan herceg legendája.....	75
Rabban Sauma utazása	76
Mongol nagykanok véleménye a kereszténységről	79
Ordoszi bronz kereszték	81
IV. A BELSŐ-ÁZSIAI NESZTORIÁNUSOK UTÓÉLETE	83
Monda Olan Szüme gazdaszelleméről.....	87
Nesztoriánus emlék a burjátoknál	89
Nesztoriánusok nevei a történeti forrásokban	92
 Utószó	 95
 A Magasságosság dicsőítése (Gloria in Excelsis)	 96
 Felhasznált irodalom	 98

Bevezetés

A nesztorianus hit a keresztény egyház által a 431-es epheszoszi zsinaton eretnekké nyilvánított ókeresztény irányzata. A vallás alapítását Nesztorioszhoz, egykori konstantinápolyi pátriárkához kötik, aki prédikációiban Jézus kettős természetét hirdette, és tagadta Mária istenszülőségét. Tanításai ellen Kürillosz alexandriai pátriárka lépett fel, ő nevezte legelőször ellenfele tanításait eretneknek, majd amikor a fenti zsinat is kimondta a volt pátriárka tévelygését, akkor őt és híveit az egész kelet-római birodalomban üldözni kezdték. Ennek eredményeként Nesztoriosz hívei, akiket nesztorianusoknak neveztek el, fokozatosan a birodalmon kívüli részekbe, elsősorban a perzsa Szászánida birodalomba menekültek, ahol számos közösségeket alapítottak. A bizánci-perzsa ellenséges viszony miatt ottani tartózkodásuk sem volt mindig békés, ezért fokozatosan egyre keletebbre vándoroltak, és a V. századtól megjelentek Közép-Ázsiában, a VII. században pedig elérték a kínai birodalmat, ahol az idegen vallásokat támogató Tang-dinasztia idején szervezetük megerősödött. A keresztény hit onnan eljutott a lovas nomád törzsek északi, mongóliai szálláshelyeire is, ahol a távoli hitet a nomád uralkodók támogatták.

Nyugat-Európa keresztény államai a nesztorianusok sikeres keleti misszióiról sokáig semmit sem tudtak. Csak a keresztes hadjáratok idején értesültek arról, hogy a távoli keleti országokban is élnek keresztények. A hírből keletkezett János papkirály keleti keresztény uralkodó legendája, akiről Freisingi Ottó már úgy írt, hogy ő nem más, mint nesztorianus király. A XII. századtól kezdődött meg a pápai udvar és a keresztes hadjáratokban érdekelt nyugat-európai uralkodók érdeklődése a nesztorianus kereszténység iránt: ismertségüket és a mongol udvarnál betöltött szerepüket akarták maguk hasznára fordítani. Az 1241/42-es közép-európai mongol invázió után követeket indítottak a mongol birodalom uralkodóihoz azzal a céllal, hogy szövetséget kössenek velük az iszlám terjeszkedése ellen. A követések egyik eredményeként a pápaság tárgyalásokat kezdett a nesztorianus közösség vezetőjével az egyházi unióról, melyek sikeresnek bizonyultak, és IV. Miklós pápa hivatalos kinevezést küldött III. Mark Yabhallaha nesztorianus katolikosznak, ezzel az egykori eretnekeket visszafogadta a római kereszténység közösségébe. Az unió végül mégsem ért célta, hiszen a XIII. század végére az iszlám támadása véglegesen megrendítette a nesztorianusok mongol részbirodalomban, az ilkánoknál betöltött pozícióját.

Az európai, de főleg a magyar történettudományban nem kapott megfelelő értékelést az, hogy Eurázsiaiban, azon belül a pusztai népek között széles körben elterjedt a nesztorianus hit, pedig ők voltak azok, akik már a késő ókortól kezdve a keresztény eszmét és ókori antik műveltséget is eljuttatták Ázsia távoli területeire. A kora középkorban Nyugat-Európában elfeledett görög-római kulturális örökséget a nesztorianusok az araboknak, és a perzsáknak közvetítették, ahonnan később visszajutott Európába, és a reneszánsz műveltségre nagy hatást gyakorolt.

Jelen dolgozatomban e hányatott sorsú keresztény hit történetét szeretném végigvezetni a kezdetektől a mongol korig, rávilágítva a nesztorianusok feledésbe merült érdemeire, továbbá meg szeretném jelölni azokat a földrajzi régiókat, népeket, ahol ez a hit földrajzi, törzsnév formájában továbbélhetett.

A téma feldolgozottsága, főbb irodalmi ismertetés

A nesztoriánus vallás kutatása, szent iratainak fordítása több évszázados történelemmel rendelkezik, bár a mai értelemben vett tudományosságról csak a XIX. század második felétől kiadott könyveknél beszélhetünk. A nesztoriánus vallás dogmatikájáról, liturgiájáról, ünnepi szokásairól legtöbb információt a korabeli keleti, elsősorban szír forrásokból kaphatunk, amelyek majdnem folyamatosan követik ezen eretnek vallás sorsát a Közel-Keletől egészen Belső-Ázsiáig.¹ A bőven rendelkezésre álló keleti források ellentétéként a kereszténnyé vált Európa sokáig semmit sem tudott a sikeres keleti missziókról: a királyi udvarok és a pápaság csak a keresztes hadjáratok idején értesül róluk, pedig a nesztoriánus misszionáriusok előbb terjesztették el a kereszténységet Belső-Ázsia egyes részein, mint a nyugat-európai misszionáriusok tették azt Európa keleti felén. Az érett középkor időszakában a keleti missziókról szerzett bizonytalan értesülések egyik megnyilvánulása volt Európában a keleten élő János papkirályról szóló híresztelések, amely legenda formában előbb a szír kereskedőkön és egyházi embereken keresztül jutott el Európába, azonban a XII. századtól már a német-római császári udvar, majd a pápaság is megpróbált a kor szintjén magyarázatot keresni, hogy milyen fajta kereszténység terjedt el kelet felé.² Amikor a nyugat-európai udvarok tudomást szereztek az eretnek kereszténység sikeres misszióiról, akkor mind a pápaság, mind a francia király követet indított útnak, hogy felvegyék a különböző mongol részbirodalmakkal a kapcsolatot, és rávegyék őket egy muzulmán ellenes koalíció létrehozására. Bár mindegyik fél érdekelt volt egy közös szentföldi hadjáratban, az országok közti hatalmas távolságok, gyors kommunikáció hiánya, valamint a „koalíciós erők” országában megjelenő helyi válságok miatt nem jött létre tartós nyugat-európai-mongol mohamedán ellenes szövetség. 1291-ben, Akkon eleste után az európai csapatok végleg kiszorultak a Szentföldről, és a kelet-nyugati kapcsolatok jórészt megszűntek, csupán a két hagyományosan kereskedelemről élő itáliai városokon — Genován és Velencén — keresztül áramlottak a keleti árucikkek és eszmék Európába. A két rivalizáló város ugyanis a fekete-tengeri Kaffa és Tana kereskedővárosokon keresztül érintkezett az Arany Horda kereskedőivel. A késő középkorban a kelet-nyugati kapcsolatok az európai történelemben elfelejtődtek, így eltűnt a nesztoriánusokra vonatkozó ismeretanyag is.

A nesztoriánus hit emlékeinek újrafelfedezését, illetve a távol-keleti dokumentumok feltárását a Kínában tevékenykedő jezsuiták kezdték meg. 1625-ben a kínaiak a mai Xian város külterületén találtak egy feliratos követ, kínai és szír írással. Mivel a sztélé tetején keresztábrázolás volt látható, ezért arról a helyi kormányzó egy másolatot küldött a jezsuita misszionáriusoknak. Az emlékművet a felfedezés helyéről a szakirodalom Sigan-fu-i sztélének hívja.³ Az emlékmű 781-ben készült, két — szír és kínai — nyelven íródott, és a nesztoriánus misszió korai kínai történetét meséli el. A feliratok első fordítását a jezsuiták tették közzé. A Kínában tevékenykedő jezsuiták azonban másfajta kutatást is végeztek. Matteo Ricci Kínába küldött jezsuita misszionárius megpróbálta felkutatni a Marco Polo által feljegyzett régi kereszténység nyomait, de nem sok sikert ért el, csupán néhány közvetett bizonyítékot tudott összegyűjteni egy helybéli kaifengi zsidó kereskedőtől.⁴ Valószínűleg ezek a feljegyzések voltak a nesztoriánus vallás utolsó autentikus forrásai, és későbbi létezésük és tevékenységük már a legendák világába visz minket. A jezsuiták érdeklődését hosszú szünet követte, és csak a XIX. század második felétől kialakuló orientalisztika tudományág képviselői fedezték fel ismét őket. Akkoriban kezdődött meg a korai egyháztörténeti források kiadása. A nesztoriánus hitéletre és dogmatikára vonatkozó legfontosabb forrásokat Loofs „Nestoriana” címmel adta ki, abban található az egykori konstantinápolyi pátriárka töredékes művei.⁵ Ezt a kiadást szinte egy időben a szír nyelven írt munkák európai nyelvre történő lefordítása, valamint publikálása követték. Az 1920-as években Wallis Budge lefordította többek között Bar Hebraeus krónikáját, továbbá a XIII. században élt öngüt

¹ A szír mű kiadása: Chabot, 1907.

² János papról szóló első európai krónika: Freisingi Ottó krónikája.

³ Sigan-fu Xian város eltorzított alakja, a szakirodalomban mindkét módon használják.

⁴ A témával röviden foglalkozott Moule, 1930. 7.

⁵ Loofs, 1905.

nesztóriánus szerzetes, Rabban Sauma utazásait megörökítő forrást.⁶ Mindkét szír nyelven megmaradt munka a XIII. századi nesztóriánus kereszténységgel kapcsolatos alapvető forrás. Közép-Ázsiában a XIX. század második felében az oroszok megvetették lábukat, és onnan számos expedíciót is indítottak a belső-ázsiai területek felé, amely akkor a mandzsu birodalom része volt. Ezen utazások egy része a mongol népeket is érintette. Az egyik első expedíciót az 1870-es években Potanyin vezette, akinek kiadott úti jegyzete a mongol népek történetének egy fontos forrása lett.⁷ Az oroszok a XX. században folytatták feltárásaikat a Távol-Keleten és Belső-Ázsiában, az első világháborút követően Kozlov utazó-felfedező vezette az expedíciókat, aki a Góbi sivatag homokjába temetett emlékek feltárását végezte el, és ennek eredményeként feltárta a tangutok elveszettnek hitt városát, Kara Koto-t.

A nesztóriánus vallás kutatásának a XX. század elején Sven Hedin felfedezőútja, majd Stein Aurél feltáró expedíciói adtak új lendületet. Amikor a magyar származású kutató feltárta a selyemút menti egykori híres oázis városokat, akkor számos, mára elfelejtődött vallás, köztük a manicheus és a nesztóriánus hit számos írásos emléke, közöttük szír és ujjur nyelvű bibliafordítások, himnuszok és imádságos könyvek kerültek elő. A szövegek megfejtésével és értelmezésével a francia Paul Pelliot kezdett el foglalkozni, aki maga is elutazott a helyszínre, és értékes kéziratokat vásárolt Dunhuangban.⁸ A belső-ázsiai utazók egyre több legendával, a helyiek körében beszélt mondával tértek haza, amelyben szó esik egy-egy szent helyről, annak mitikus történetéről. Néhány történetben megtalálhatók a nesztóriánusokra vonatkozó adatok, melyek keveredtek más vallásokkal, főleg a buddhizmussal. Amikor a XX. század első felében tömegesen érkeztek nyugat-európai és amerikai kutatók a helyszínre, a felfedezés láza megfogott néhány kínai tudóst is, akik egyre több hírt közöltek a környékükön fellelhető romvárosokról. Egyik ilyen jelentős felfedezés a Góbi déli részén történt, ahol az 1920-as évek végén egy kínai műkedvelő tudós megállapította az általa megtalált romvárosról, hogy az egy Jüan-kori katonai erődítmény lehetett. A területre hamarosan, 1932-ben ellátogatott Owen Lattimore amerikai orientalista, aki a megtalált romvárost az ott talált kereszt díszítésű oszlopok és kínai nyelvű feliratok alapján az öngütök fővárosával, Olan Szümével azonosította. Lattimore az egykori város történetével kapcsolatban több érdekes, a helyi mongolok között meglévő mondát gyűjtött össze, amit később megjelent tanulmányában tett közzé.⁹ Abban néhány fontos információ lelhető fel, amely közül néhány a nesztóriánusok történetére utalhat. Lattimore-on kívül a XX. század első felében Ordosban tevékenykedő misszionáriusok gyűjtötték össze a Tang- és Jüan-kori nesztóriánusokra vonatkozó forrásadatokat, melyeket egyházközségi lapjukban publikáltak. Leghíresebb misszionárius a Pekingi Katolikus Egyetemen oktató, majd az Ordosban tevékenykedő Antonius Mostaert volt. A vallon származású misszionárius több éves munkával egy francia-mongol nyelvű Ordosz-szótárt készített, de közreadott néhány fontos közleményt a terepen összegyűjtött adatokról. Egyik éppen az ordoszi nesztóriánusok utóéletével foglalkozik. Mostaert missziós munkája alkalmával találkozott egy adatközlővel, Garma Baszarral, aki a nesztóriánus hit egyes elemeinek továbbéléséről tájékoztatta a tudóst. Mostaert azon információja, hogy a Góbihoz közeli területeken még élhetnek egykori nesztóriánusok, nagy hatást gyakorolt a korabeli keresztény vallás kutatóira, így egyre többen utaztak el a helyszínre, hogy új adatokat gyűjtsenek. A két világháború közti időszak nagy szakértője, a japán Saeki az 1930-as évek elején megtalálta a Kínában épségben maradt egyik nesztóriánus monostor pagodáját. A Ta-chin ssu kolostor az egyik legjelentősebb Tang-kori keresztény kolostor lehetett, különlegessége az, hogy egyik pagodája máig áll.¹⁰

A megjelent publikációkból látható, hogy az európai és észak-amerikai kontinensen a két világháború közti időszak volt a nesztóriánus kutatás fénykora. Az akkor már nagyjából rendelkezésre álló keleti forrásokat a tudósok feldolgozták, és azokból meghatározták az eretnek kereszténység terjedésének főbb állomásait, és azok kulturális és egyéb hatásait. A korszak egyik legjobb összefoglalóját Arthur C. Moule készítette, amely 1930-ban jelent meg,¹¹ és a kínai nesztóriánus misszió legfontosabb forrásait és eseménysorozatát adta közre benne. Moule munkája a nesztóriánusok történetével foglalkozó művek közül

⁶ Budge, 1928.

⁷ Az útleírásban nagyon fontos adatok vannak mind az északi, mind a déli mongol népek szokásairól, hitvilágáról.

⁸ Pelliot műveinek összegzése, fordításai: Pelliot, 1996.

⁹ Lattimore, 1959. 221-236.

¹⁰ L. Saeki, 1937.

¹¹ Moule, 1930.

az egyik legfontosabb monográfia, a kutatók nagy része máig alapműként használja. A szerző főleg a Tang- és Jüan-kori nesztoriánus misszió történetét foglalja össze, a korabeli források idézetével. A XX. század harmincas éveiben, miután Japán lerohanta Kínát, a szigetország lett a nesztoriánus kutatás egyik központja. A japán tudósok — elsősorban a régészek — a Kínában megtalálható emlékek feltárásába kezdtek. Abban az időben a japán politikusok fejében megfordult az a gondolat, hogy esetleg államvallássá tegyék a nesztoriánus hitet. Ennek megvalósítására nagyszabású tervet dolgoztak ki. A project neve „kijoko” volt, mely végül a hagyományos japán vallási közösségek ellenállásán megghiúsult.¹² Ez is közrejátszott abban, hogy a cél megvalósításáért folytattak feltárásokat az egykori kínai keresztény szent helyeken. A nemrég elhunyt régész, Namio Egami 1935-től ásatásokat végzett Olan Szüme öngüt központjában, ahonnan számos értékes lelet került elő. Az egykori keresztény nomád népek közül csupán az öngütök történetét ismerjük, tőlük maradt fenn a legtöbb írott forrás és tárgyi emlék. Ez egyrészt annak köszönhető, hogy a kínai határhoz közel éltek, egy részük letelepedett életmódot folytatott. Másrészt, az öngütök azért maradtak fenn egységesen, mert a XII. század végi törzsi háborúk idején vezetőjük Dzsingisz kánhoz csatlakozott, így megkapták azt a jogot, hogy a kagáni családból házasodjanak. Sajnos, mindez a többi, egykori nesztoriánus törzsre nem mondható el, azokat a nagykan széttelepítette a többi mongol törzs között.

A nesztoriánus vallás kutatásának egyik fontos eleme az egyházi unió témája, amellyel teológusok sokat foglalkoztak Róma és Bizánc szemszögéből, de kevés szó esett a Róma-Bagdad kapcsolatról. Míg Bizáncban, a keresztes háborúk pusztításai nyomán, ellenségesen viszonyultak az egyházi unióhoz, nem akartak egyesülni Rómával, addig a nesztoriánus katolikosz beleegyezett abba, hogy egyháza csatlakozzon Rómához, és elismerje a pápát az egyház fejének. Ezekről a tárgyalásokról szinte csak Budge számol be a Rabban Sauma történetéről szóló krónika előszavában.¹³ Valószínűleg az uniós tárgyalások azért kerültek el az egyháztörténészek figyelmét, mert akkorra már a nesztoriánus egyház elvesztette korábbi jelentőségét, és Euráziából viaszorult a mai Irak északi részére. A római egyház azonban akkoriban annyira komolyan vehette a megállapodást, hogy misszionáriusokat küldött mind a perzsiai ilkánokhhoz, mind a mongol birodalom központjába, Kambaligba, akik a XIV. század folyamán térítettek. A térítőmunka egyik magyar adaléka az, hogy a Kaukázusban a Kárpát-medencei magyarokkal rokon magyar királyt, Jerentán-t, vagy Gyerentányt is megtérítették, és ott elég erős keresztén közösség jött létre, egészen a XV. századig, amikor is Timur Lenk lerombolta a kaukázusi magyarok országát.¹⁴

A szenzációs külföldi leletek és tudományos publikációk sokasága ellenére hazánkban nem történt átfogó kutatás a nesztoriánusokkal kapcsolatban, sem a teológusok, sem az orientalisták köréből. Az elmúlt egy évszázadban csak néhány teológus érintette az eretnek keresztények történetét, és azokban csak röviden esik szó a sikeres keleti misszióról. Az elmúlt évtizedekben Vanyó László teológus „Egyháztörténeti tanulmányok” címen foglalkozott részletesen Nesztoriosz tanaival, és eretnekségének történetével, de ő is csak utalt a távoli térítésekre. A velük kapcsolatos források megismerését leginkább Szántó Konrád három kötetes nagy monográfiája tette lehetővé, a harmadik kötet ugyanis jelentős, a keresztény egyházakkal kapcsolatos forrásanyagot tett közzé, ezek között találunk számos, a nesztoriánusokra vonatkozó adatot. Sajnos, azóta sincs széles körű hazai érdeklődés a keleti kereszténység, ezen belül a nesztoriánusok belső-ázsiai tevékenységének kutatásával kapcsolatosan. Jelenleg a szírek vallásával főleg Ormos István iszlamista, a nesztoriánusok arab világban betöltött szerepét pedig Kéri Katalin kutatja. Kósa Gábor a kínai nesztoriánus források elemzését végezte el, neki köszönhető a régi keresztény szövegek pontos magyar fordítása.

A nesztoriánus vallás kutatása több nagyobb korszakra bontható. A kutatók egy része, főleg a teológusok a közel-keleti korai korszakkal, illetve a korai egyházi történelemmel foglalkoznak. Az iranisták a perzsa térítés időszakát követik figyelemmel. A sinológusok egy része a Kínában két korszakban térítő nesztoriánusok kutatásával foglalkoztak. A Tang- és a Jüan-kori kereszténység a nesztoriánus misszió legjobban feltárt korszak a sinológusok munkáiban. Sajnos, a nomád, így a mongol törzsek közötti keresztény hittérítés komplex kutatása nem tartozik a tudományos kutatás érdeklődési körébe. A témával foglalkozó külföldi kutatók egyedül az öngütök kereszténységét tárták fel részletesen, mivel egykori fővárosukkal kapcsolatban számtalan dokumentum és régészeti lelet került elő, amit azóta több szakértő

¹² Mindezt Koichi Matsuda történész, a Jüan kor egyik legjobb japán kutatója közölte velem.

¹³ Budge, 1928. 196.

¹⁴ Bendefy László monográfiája

feldolgozott. A másik kutatott téma a Jüan-kor, amelyhez nyugat-európai, iszlám és kínai írott források állnak rendelkezésre. Úgy tűnik, a többi korszak, főleg a nomádok közötti térítés története eddig kiesett a kutatók érdeklődésből, pedig a korai VII-VIII. századi szír források a türk népek körében végzett sikeres misszióról számolnak be. Igaz, a ma is többnyire nomádok lakta területeken nem is történt ezzel kapcsolatos részletes kutatás, vagy pedig a feltárt sziklarajzokat, kőbálványokat és írásos feliratokat a helyi régészek nem kereszténynek értékelték. Mongóliában az elmúlt hetven évben számos, civilektől elzárt terület volt, ahová a mongol kutatók is csak ritkán tehették be lábukat. Az ottani régészek, történészek eddig két fontos olyan emléket találtak, amelyek direkt módon bizonyítják a nesztoriánusok jelenlétét. Az egyik a Hovd megyei Mönhhajran járásban talált szír felirat, a másik pedig a szomszédos Bajan Ölgij megyében lévő kőbálvány. Ezek közvetlenül azt bizonyítják, hogy a pusztai népek körében a szírek, a nesztoriánusok végeztek térítő tevékenységet. Ezen kívül, a mongol népeknél megmaradt, nesztoriánusokra vonatkozó emlékek még nyomokban fellelhetők egyes földrajzi nevekben, személynevekben, de ezek feltárása sem történt meg teljesen, ami valószínűleg annak köszönhető, hogy ez a téma sokáig kikerült a nemzetközi érdeklődés előteréből, illetve, hogy mongol kutatók eddig még nem foglalkoztak ezzel a témával. A mongol kutatók közül eddig jóformán senki sem foglalkozott keresztény témával, így a nesztoriánusokkal, vagy mongol névén érkezők története fehér folt a mongol kutatásban.

A nesztoriánusok utóéletéről megfelelő források hiánya miatt kevés ismeretünk van. A Jüan-kort követő írott forrásokból hirtelen eltűntek, hiszen a Míng-dinasztia törvényen kívül helyezte a mongolokkal „kollaboráns” vallások képviselőit. Ezek alapján úgy tűnhet, hogy a Jüan-kor végével hirtelen megszűnt a kereszténység több évszázados jelenléte a Távol-Keleten és Belső-Ázsiában. Kutatásaimban — melyet az egykor keresztény hiten lévő mongol népcsoportok között végeztem — azt tártam fel, hogy bár a keresztény hit emlékei fokozatosan eltűntek, de az egykori keresztényekre utaló jelek megmaradtak a különböző elnevezésekben: ongon, vagy szellemős neveként, törzsnévként, vagy földrajzi névként. Törzsnévként ott találunk erre nyomokat, ahol egykor kereit, öngüt vagy najman törzsek éltek, de a kutatások azt erősítik meg, hogy az egykori merkit, ma burját vidéken több nyoma van a régi kereszténységnek. Diószegi Vilmos híres magyar sámánkutató orosz kollégájával együtt egy olyan legendát jegyzett le, ahol a szellemős, Tarsza, neve a belső-ázsiai nesztoriánusok elnevezését őrizte meg. Dolgozatom végén ezzel a témával szeretnék foglalkozni bőven, illetve a nesztoriánusok utóéletével, hiszen még a nemzetközi tudományos körökben sem kellőképpen ismert az, hogy mi maradt meg ebből a virágzó vallásból és kultúrából a ma élő mongol népek között.

I.

A NESZTORIZANIZMUS KIALAKULÁSA

A kereszténység elterjedése keleten

Jézus feltámadása után megjelent tanítványai előtt és ezt parancsolta, hogy „menjenek el széles e világra és terjesszék az evangéliumot”.¹⁵ A hagyomány szerint az apostolok felosztották maguk között a világot, és azután ki-ki elindult a missziós parancsnak megfelelően,¹⁶ amely akkor három kontinenst érintett, Európát, Ázsiát és Afrikát. Több teológus úgy véli, hogy az Újszövetségben szereplő Mágusok, vagyis a Három Király története azt példázta, hogy a pogány misszió fontos szerepet kapott a kereszténység történetében. A keresztény eszméket Jézus első tanítványai már az I. században, Krisztus mennybemenetele után elterjesztették a római birodalom keleti és nyugati felén. A korai kereszténység egyik központja a Jeruzsálemhez közeli szír főváros, Antiokhia volt, ahol az új hit a keresztény elnevezést kapta. Az Apostolok Cselekedetei szerint utóbbi városban térítették először Jézus hitét pogányok között.¹⁷ Az egyháztörténetben fontos állomás volt a szír város, ahol először ismerték meg Krisztus tanítását a pogányok, korábban ugyanis elsősorban zsidók között terjedt a tanítás. Az Apostolok Cselekedetei szerint Krisztus Péternek látomás útján mutatta meg, hogy a pogányok is felvehetik a kereszténységet. Ennek eredményeként a kereszténység Szíria, majd más közel-keleti területen is elterjedt. Magában a városban Barnabás apostol térített, majd ő hívta segítségül Pált, hogy segítsen feladata teljesítésében. Pál ezen a helyen fogalmazta meg azokat a hitelveket, amelyek új alapokra helyezték az új vallást.

A keresztény legendák és az apokrif hagyomány szerint Krisztus tanítása már az időszámításunk utáni első században messzi tájakra is elterjedt. Néhány elmélet szerint maga Krisztus is járt India északi részén, Kasmírban, és térített a perzsák között.¹⁸

Az egyháztörténeti források tanúsága szerint a korai kereszténység egyik első központja Edessza volt, ahol a hagyomány szerint Abgar fejedelem uralkodott. A teológusok és a történészek véleménye megoszlik arról, hogy Edessza mikor lett keresztény központ. A krónikás hagyományt elfogadók szerint már a Kr.u. I. században, míg mások a II. századra teszik a kereszttség felvételét. Eusebiosz Egyháztörténet című krónikája megőrizte annak a levélnek a másolatát, amelyet Abgar egy Ananiás futárral küldött Jézusnak. Eusebiosz szír nyelvről lefordított levelében a következő szerepelt. Abgar azt kérte Jézustól, hogy látogassa meg, és gyógyítsa meg betegségéből. Cserébe felajánlotta neki városát, mivel hallotta, hogy hazájában egyes csoportok zúgolódnak ellene. A forrás szerint Jézus válaszolt Abgar fejedelemnek, melyben beszámolt keresztre feszítéséről, majd arról, hogyan szállt le az alvilágba és lerombolta a „lerombolhatatlan börtönt”. Ezután felszállt Atyjához a mennyekbe.¹⁹ Ekkor a szír hagyomány szerint Abgar fejedelem elküldte egyik

¹⁵ Mk.16.15 szerint: „Elmenvén e széles világra, hirdessétek az evangéliumot minden teremtésnek.”

¹⁶ Mt.28.19.szerint: „Elmenvén azért, tegyetek tanítványokká minden népeket, megkeresztelvén őket az Atyának, Fiúnak, és a Szentléleknek a nevében.”

¹⁷ Ap. Csel. 11.1-29.

¹⁸ Krisztus indiai tartózkodásáról legelőször Nicolas Notovitch orosz utazó beszámolójában található. Később ezt igazolandó, több utazó is megfordult az általa leírt helyeken, hogy az állításokat ellenőrizzék. Roerich orientalista az ázsiai helyszíneken talált utalásokat arra, hogy Jézust és tanításait, valamint Salamon királyról szóló legendákat ismerik Közép-Ázsiában illetve Indiában.

¹⁹ Eusebiosz. In: Vanyó, 1988. 21-22.

festőjét, hogy örökítse meg Jézus arcképét, de az a fényességtől nem tudta lefesteni. Végül a Megváltó egy kendőbe burkolta arcát, és azt a lenyomatot küldte el az edesszai királynak. Krisztus mennybemenetele után Tamás egyik tanítványát, Tádét elküldte az uralkodóhoz, aki meggyógyította a beteget. Abgar parancsára Edessza város népe meghallgatta a tanítvány igehirdetését, és felvették a kereszténységet.²⁰ Más források szerint viszont Addai előbb Abgar edesszai fejedelem városában, majd Asszíriában, a Kaukázus vidéken és a Perzsa-öböl vidékén térített, nem messze Baszrától, ahol később nesztorianus püspökség létesült.

A kanonizált források csak töredékesen emlékeznek meg a tizenkét apostol, valamint Jézus hetven tanítványának misszióiról. A Bibliában pedig jóformán csak Péter, Pál és Jakab munkásságáról olvashatunk. A keleti térítés történetét a korai évszázadokban feljegyzett, de nem kanonizált ún. apokrif iratok őrizték meg. Ezek alapján Tádé, vagy más néven Júdás a Fekete-tenger vidékén, majd Mezopotámiában térített, tehát keleti irányban terjesztette a kereszténységet. János evangélista, Jézus egyik legkedvesebb tanítványa Ázsia tartományba, vagyis Kisázsia ment, és Ephesus városban végzett missziós tevékenységet. Ott élt Fülöp apostol lányaival együtt. Az apokrif hagyomány szerint Szent András, a tizenkét apostol egyike az Észak-Kaukázus népei — elsősorban az alánok — között hirdette Krisztus tanítását, de Szent Barnabás is ott tevékenykedhetett. Ezzel szemben a későbbi arab források ezt a tevékenységet Világosító Szent Gergelyhez kötik.²¹ Jézus legkedveltebb tanítványa, Tamás pedig „Indiába” ment, miután Gondophares indo-pártus király meghívta magához. India akkoriban a mai Afganisztánt, Pakisztánt és Észak-India egy részét foglalta magába. A keletre irányuló missziók sikerét nagyban elősegítette az, hogy akkoriban a nemzetközi kereskedelem és diplomáciai nyelve az arámi volt, amelyet nemcsak Jézus környezetében, de a szíreknél is beszéltek. Bár az Újszövetségben nagy hangsúlyt kapott Jézus azon adománya, mely által az apostolok nyelveken szólaltak meg, de mindenesetre egy közvetítő nyelv ismerete nagyon szükséges volt a távoli utakon. Az arámi segítségével az apostolok a pártus birodalom területén, valamint a közép-ázsiai városokban gyors és sikeres térítést folytattak.

Ahogy fent már utaltam rá, a kereszténység legkeletebbre Szent Tamás tevékenysége révén jutott el, aki Jézus mennybemenetele után először a pártusokhoz, majd Indiába jutott el. A nesztorianusok őt tisztelik az első keleti pátriárkának. A szent legendájában azt találjuk, hogy Tamásnak megjelent az Úr, és elmondta Tamásnak, hogy Gundoforus indiai király²² építést keres magának, és neki kell elvállalni a megbízást.²³ Hamarosan Abbanes intéző elkezdett építést keresni királya számára, erre az Úr Tamáshoz irányította, aki elment Indiába, ahol sok indus térített meg. A helyi papság az új hit térítése miatt többször megtámadta. A legenda szerint egyszer maga az uralkodó öccse mentette meg az apostolt a haláltól. Tamás sok beteget gyógyított meg, több csodát tett India több vidékén. Végül a helyi papok révén²⁴ Kr.u. 52-ben vértanúhalált szenvedett. Egyik legenda szerint holttestét kétszáz év múlva, 230-ban Edessza városába szállították. Másik elbeszélés, köztük a XIII. századi európai utazók viszont arról számoltak be, hogy Tamás holttestét Indiában, Malabárban temették el, és sírját akkoriban is ezek látogatták. Az indiai térítésben a források alapján más misszionáriusok is részt vettek, többek között a szíriai származású Szent Bertalan, aki Indiában betegeket gyógyított meg, és démonokat űzött ki a bálványokból.²⁵ A szent legendájában azt olvashatjuk, hogy Polemius királyt egész udvartartásával megkeresztelte, miután az általuk tisztelt bálványokból kiűzte a démonokat. Az apostolt, Tamáshoz hasonlóan, a régi hit papjai ölették meg, úgy, hogy elevenen megnyúzták.²⁶ Ugyanezt írja le Szent Dorotheus: „Bertalan az indusoknak hirdette az igét, és a Máté szerinti evangéliumot saját nyelvükre fordította. Nagy-Örményország Albana nevű városában fejfel feszítették keresztre.”²⁷ A szent teste később Szicíliába került. A legenda Szent Barlamról megjegyzi, hogy a IV.

²⁰ Baán, 1983. 51-52.

²¹ Moravcsik, 1938. 56.

²² Gondophanes (Kr. u. 21-47)

²³ Legenda Aurea. 22.

²⁴ Valószínűleg zoroaszter papok lehettek, mert ők voltak legerősebbek akkoriban. Az indo-pártus érméken legtöbbször tűzoltár ábrázolás van.

²⁵ Legenda Aurea, 196.

²⁶ Legenda Aurea, 197.

²⁷ Legenda Aurea, 197.

században jutott el Indiába, amely akkoriban tele volt keresztényekkel.²⁸ A szent Jozefát királyfit térítette meg, aki hálából országában elterjesztette a kereszténységet, végül a remeteéletet választotta.²⁹ A fenti legendákból kiderül, hogy az Indiában működő missziók a királyi udvarokba is eljutottak, ahol általában kedvezően fogadták őket, de a helyi papság minden eszközzel akadályozta a térítést. A misszió a beszámolók szerint folyamatosan működött, a XIII. században arra járó keresztény misszionáriusok, mint például Odoric barát beszámoltak a nesztoriánussá vált Tamás-keresztény közösségek jelenlétéről.³⁰ Euszebiosz és Bardaisan egyházi történétírók arról is említést tettek, hogy Baktriában és Gilanban keresztények élnek, akik valószínűleg Tamás apostol és utódai misszió révén vették fel a keresztény hitet. J.B. Chabot lefordította a Synodicon Orientale forrásművet, amelyben olvasható a keleti egyház legtávolabbi püspökségei. Abból kiderül, hogy 424-ben már Gilan, Herat, Merv és Nisapur püspöki központok voltak.³¹ Ez azt jelenti, hogy a térségben már jól működő keresztény közösségek lehettek korábban.

A keleti irányú missziók egyik fontos, de kevésbé kutatott területe a sztyeppei népek által lakott Szkítia volt, ahol egyes feljegyzések szerint — többek között Origenesz hagyománya alapján — Szent András közvetlenül az Úr mennybemenetele után tevékenykedett. Szintén ott dolgozott Szent Fülöp, aki húsz éven át terjesztette a hitet közöttük. A térítés menetéről, illetve annak sikeréről csak forrástörödékek számolnak be.

Annyi bizonyos, hogy a keresztény hit széles körben elterjedhetett a nomád népek körében, hiszen az első keresztény zsinaton, 325-ben részt vett Szkítia püspöke.³² A teológia egyik jelentős alakjának tartott Joannes Cassianus szkíta származású volt, az ő tevékenysége nagyon fontos volt a nyugati szerzetesség szempontjából.³³ Aranyszájú Szent János a IV. század második felében többször küldött misszionáriusokat a Krímbe, a szkíták közé.³⁴ Sajnos ezen a néhány információn kívül minimális adatokat tudunk a pusztai népek között végzett korai térítómunkájáról. Szent Jeromos megemlékezett arról, hogy a hunok zsoltárokat énekelnek Szkítiában.³⁵ A térítómunkában a pártusok, kusánok és a szogdok aktívan részt vettek, közülük tömegesen tértek át a Zoroaszter-hitről a kereszténységre. Baktria központja, Balh előbb a Zoroaszter hívők központja volt, majd nesztoriánus metropolita központtá vált. A nesztoriánusok apostolukként tisztelik Mari-t, aki Addai tanítványa volt, és Edesszából eljutott Asszíriába és Nubiába, ahol tevékenysége eredményeként háromszázhatvan templomot alapított, majd a Tigris-folyó partján lévő Szeleukia városban hozott létre közösséget, ahol tizenöt évig élt.

Az Apostolok doktrínája című munkát 1964-ben fedezte fel a tudomány számára Curetown. A Kr.u. III. századból származó munka³⁶ azt örökítette meg, hogy a Gilanianok és Góg és Magóg népei először kaptak beavatást Addai missziói révén a II. század közepén.³⁷

A keleti kereszténység elterjesztésében kiemelkedő szerepet kaptak a szírek, akik már a korai századokban tevékenyen részt vettek a hitéletben, és jelentős egyházi művekkel gyarapították az egyháztörténetet. Antiokhiában, Szíria központjában híres teológiai iskolák alakultak a második századtól kezdve, amelyeket a dogmatörténet keresztény hitvédőknek nevezett el. Akkoriban született meg az első szír evangélium fordítás Tacianus közreműködésével, aki a négy evangéliumot eggyé dolgozta és művének a Diatessaron nevet adta. Kortársa, Theophilos, a hatodik antiokhiai püspök bevezette a teológiai kifejezések közé a háromság fogalmát (triász), és azokat theos, logos és sophia (isten, ige, bölcsesség) névvel jelölte. Ő nevezte először az apostolokat a Szentlélek hordozóinak. Az Újszövetségben nem szereplő teológiai

²⁸ Legenda Aurea, 303.

²⁹ Legenda Aurea, 310.

³⁰ Yule, 1914. Vol.III. p. 176.

³¹ Mingana, 1925. 4.

³² Euszebiosz. 196.

³³ Vanyó, 1999. 494.

³⁴ Vanyó, 1999. 750.

³⁵ In: Saeki, 1937. 9. 14.

³⁶ A mű datálása megosztotta a tudósokat, legtöbbször 250. körüli időpontra teszik a mű keletkezését.

³⁷ Budge, 1928. 8.

fogalmak egy részét a szír iskolák alkották meg, amelyek a későbbi keresztény teológia szerves részét képezték.

Az új hit első két évszázada az egyházszervezet kialakítása és a kanonizálás jegyében telt el. Kialakult az öt legjelentősebb egyházi központ: Róma, Antiokhia, Jeruzsálem, Alexandria és Konstantinápoly. Az öt fő pátriárka először egyenrangúnak számított. Az egyháznak a római birodalom egész területén a kezdeti néhány száz évben állandó üldöztetésekkel kellett szembenézni, ugyanis a császárok többször is — valós és valótlán indokokkal — el akarták pusztítani az egyházat, ezért időről-időre birodalom-szerte keresztényüldözést rendeltek el, ami időszakosan megnehezítette a hit gyakorlását és terjesztését. A kereszténységen belül az állandó külső fenyegetettség ellenére belső dogmatikai viták már a korai időszakban kialakultak, és azokat, akik a többségi, püspöki vélemény ellen voltak, eretneknek nyilvánították és kiközösítették az egyházból. Míg azonban a keresztények üldözöttek voltak, addig a másként gondolkozókat „csak” kiközösítették maguk közül, és az eretnekség egészen a negyedik századig nem volt központi probléma. Nagy Konstantin császár megkeresztelkedéséig a keresztények nem tekintették veszélyesnek az egyház szerteágazódását: különböző földrajzi területek eltérő nézeteket vallottak, és a keresztény iskolák jól megfértek egymás mellett. Amikor azonban Nagy Konstantin a kereszténységet felkarolva elindította azon az úton, hogy abból később birodalmi vallás váljon, akkor a sokszínű keresztény hagyományt a római uralkodó megpróbálta egyesíteni. Chadwick szerint Konstantin császár egységes egyházat akart, különböző nézetek helyett egységes dogmatikával.³⁸ Martin Palmer hasonlóan látja a folyamatot, ő úgy vélte, hogy a császár rendelte el az egyetemes zsinatok összehívását, hogy egységes elveket fogadjanak el.³⁹

313-ban Konstantin császár a milánói edictumban vallásszabadságot biztosított a keresztények számára, majd a későbbiekben fokozatosan ezt a vallást tette a birodalom eszmei alapjává. A kereszténység külső helyzete a császári rendelettel megszilárdult, de hamarosan dogmatikai kérdésekben olyan komoly belső ellentétek keletkeztek, amelyek évszázadokon keresztül megosztották a vallás híveit. Első feszültség akkor keletkezett, amikor az alexandriai származású Ariosz az Atya és a Fiú viszonyát a homoiusziosz (hason lényegű) kifejezéssel illette, ezzel tagadta a Fiú istenségét. Tanításában a Fiú a semmiből lett, tehát nem az Atya lényegéből született, ezért nem egylényegű az Atyával. Az Atya akaratténye által a semmiből lett Fiú valószínűs teremtés, minden bizonnyal a legtökéletesebb, mert Isten mindent általa alkotott, de nem örökkévaló, mint az Atya, noha minden idők előtt lett teremtve.

A keresztényeket megosztó vitában a császár egyik tanácsadójára hallgatva, egyetemes gyűlésre, zsinatra hívta össze a kereszténység összes püspökét a Konstantinápolyhoz közeli Niceába, 325-ben. A keresztény egyház első egyetemes zsinata elítélte Ariosz tanítását az Atya és a Fiú hasonlányegű (homoiusziosz) viszonyáról és úgy határozott, hogy a Fiú egylényegű (homousziosz) az Atyával. Ez lett a niceai hitvallás alap gondolata. Az Ariosz tanítását összegző arianizmust azonban nem tudták zsinati határozattal megszüntetni, sőt maga Konstantin császár is hamarosan csatlakozott ehhez az irányzathoz. A század második felétől új kérdés került a krisztológiai viták középpontjába: a Szentháromságon belül nem tisztázták kellőképpen a Szentlélek fogalmát, ezért a különböző vidékek teológusai eltérően értékelték annak szerepét. A vita tisztázására II. Theodosziosz császár 381-ben zsinatot hívott össze Konstantinápolyban, erre azonban csak a kelet püspökeit hívta meg az uralkodó. A zsinat megerősítette a niceai hitvallást, de hozzátett egy cikkelyt, amely a Szentlélek szerepéről szól: „hiszünk Szentlélekben, aki az Úr és elevenítő, aki az Atyától származik, akit az Atyával és a Fiúval azonos imádás és dicsőítés illet...” A későbbi időszakban félreértésre adott alapot az, hogy Konstantinápolyban az egyházatyák nem tisztázták, hogy a Szentlélek milyen viszonyban áll az Atyával és a Fiúval. A keleti püspökök azt vallották, hogy az Atyától a Fiú által (Filioque tanítás), a nyugatiak szerint Atyától és Fiútól származik.

Szántó Konrád egyháztörténész szerint a IV. században a Szentháromsággal kapcsolatos viták annyira igénybe vették a teológusokat, hogy nem tisztázták azt, hogyan kapcsolódik Jézus egyetlen személyében két — emberi és isteni — természete. A kérdés első felvetője a szír származású Apollinarisz volt, Laodicea püspöke. Véleménye szerint az isteni és emberi természet teljes egységén alapszik a megváltás, melyet az biztosít, hogy a Logosz legyőzhetetlen. Bár Apollinarisz tanát az egyházi vezetés többször is elítélte, Antiokhiában újabb iskolák folytatták Apollinarisz tanának továbbfejlesztését. Tarszoszi Diodoros is

³⁸ Chadwick, 2003. 56.

³⁹ Palmer, 2001. 119.

kiemelte Krisztus emberi természetének önállóságát, amely nézet széles körben elterjedt a szír egyházon belül. Diodorosz volt mestere Mopszvesztiai Teodorosz-nak, Nesztoriosz mesterének. Miután Diodorosz tanait az antiokhiái iskola felhasználta, a kalkedoni zsinat után már magát Diodoroszt is a „nesztoriánusok atyja”-ként emlegették. Nem járt jobban Mopszvesztiai Teodorosz, antiokhiái teológus sem. Bár ő 428-ban, Nesztoriosz pátriárkává választása évében meghalt, az 553-as konstantinápolyi zsinat rásütötte a „nesztoriánus” bélyeget. Ennek az volt az oka, hogy ő is fellépett Kürillosz túlkapásai ellen. Krisztus kettős természetéről folyó vitát elsőként a 431-es epheszoszi zsinaton próbálták lezárni, akkor került elfogadásra Krisztusnak kettős — düofizita — természete, amelyek szorosan kapcsolódnak egymáshoz. Ezt a dogmát kissé módosították a keleti szírek, Nesztoriosz követői, akik szintén elismerték ugyan Krisztus kettős természetét, de azokat élesen elválasztották egymástól. Ezt a tanítást a központi egyház eretneknek bélyegezte, és a hívőket kiközösítette.

Nesztoriosz tevékenysége

Nesztoriosz a szíriai Germaniciából származott, születési időpontja ismeretlen. Egyháztörténeti források szerint Antiokhiában végezte iskoláit, majd a közeli Szent Euprepusz kolostorba került. Már Philoxenus VII-VIII. századból való levele azt mondja, hogy szülei Athénba küldték, hogy filozófiát és görög nyelvet tanuljon. A levél szerint a konstantinápolyi nemes ifjak ott figyeltek fel kitűnő képességeire és beajánlották Honoriosz császárhoz, aki a császárvárosba kérte őt.⁴⁰ Más források, köztük Szókratész viszont azt mondják, hogy kitűnő szónoki képességeivel és erős hangjával kiemelkedett szerzetes társai közül, és híre Szíriából jutott el a konstantinápolyi udvarig.⁴¹ A két történet abban egyetért, hogy amikor Sziszinniosz pátriárka 427 végén meghalt, akkor az új uralkodó, II. Theodosziusz császár a perzsa szülőktől származó, de Szíriában nevelkedett Nesztorioszt nevezte ki helyére, és a következő év tavaszán, 428. április 10-én pátriárkává szentelte. Szókratész beszámolója szerint a császár nem akart senkit a konstantinápolyi egyházból kinevezni, ezért választott kívülállót a püspöki tisztségre.⁴²

Nesztoriosz felszentelése után rögtön elmondta elhíresült beszédét, és a császárhoz Szókratész szerint a következő szavakat intézte: „Add nekem, ó császár, az eretnekektől megtisztított földet, és én a mennyet adom cserébe neked! Pusztítsd el velem összefogva az eretnekeket, és én veled együtt elpusztítom a perzsákat!”⁴³ Nesztoriosz kezdetben teljesen egyetértett az alexandriai pátriárka, Kürillosz nézeteivel az eretnekség és a pogányság megszüntetésének szükségességéről, így közösen indították meg a harcot ezek ellen. Nesztoriosz felszentelése után ötödik napon már le akarta rombolni az ariánusok templomát. Állítólag az ariánusok ettől úgy megzavarodtak, hogy nemcsak saját templomukban tettek tűzkárt, de a környező házakat is felgyújtották. Az új pátriárka a manicheus, ennomianus, valentinianus és monatista szekták képviselőit elűzte a birodalomból. Szókratész szerint Nesztoriosz tevékenysége lázadásokat vont maga után a birodalom több pontján. Szókratész szerint ezen tettei miatt bűnhődött akkor, amikor őt magát is eretnökké nyilvánították. Vanyó László könyvében úgy fogalmaz, hogy a kortársak kezdettől fogva nem voltak jó véleménnyel Nesztorioszról. „A kortársak — Szókratész, Szozomenosz — véleménye az volt Nesztorioszról, hogy volt valamelyest teológiai műveltsége, de a régieket nem olvasta. Egy másik csípős megjegyzés szerint: mert szép hangja volt és jól tudott szónokolni, azt hitte, hogy ért a teológiához.”⁴⁴ Az eretnekek elleni küzdelemben belemerült Nesztoriosz vélhetően nem volt teljesen tisztában a korabeli politikai viszonyokkal, és azzal, hogy egyes teológiai nézetek milyen hatást gyakorolnak az egyházi vezetőkre. Ezért nem figyelt arra, hogy a Mária kultusz elleni fellépése milyen felháborodást kelt a császárvárosban az írástudók és a nép között. Szókratész azt állítja, hogy Nesztoriosz Anasztasziosz presbiter, Nesztoriosz antiokhiái barátja

⁴⁰ Mingana, 1925. 49.

⁴¹ Szókratész. VII. 29. In: Vanyó, 1988.

⁴² Szókratész. VII.29. In: Vanyó, 1988.

⁴³ Szókratész. VII. 29. In: Vanyó, 1988.

⁴⁴ Vanyó, 2000. 631.

sodorta az eretnokség felé, amikor az egyik templomban azt tanította, hogy Mária nem Istenszülő, hanem csak Emberszülő. A történetíró szerint a presbiter nevezte először Máriát Krisztusszülőnek, és nem Istenszülőnek, ahogyan azt a vallásos hagyomány tartotta. Ezzel szemben a modern teológusok szerint Antiokhiában, az öt pátriárkatus egyikében már 360 körül sok szó esett Mária, mint Istenszülő (theotokosz) kifejezés ellen, helyette ott a Krisztusszülőt (Krisztotokosz) kezdték el használni. A Mária kultusz idegen lehetett a szírek között, annak elterjedése ugyanis a teológusok szerint Egyiptomhoz volt köthető, ahol Ízisz istennő kultuszát vette át a helyi egyházi közösség. A történetíró Szókratész Nesztoriosz történetéből mindenesetre azt jegyezte fel, hogy Mária-ellenes beszéde nagy felháborodást keltett a császári városban, a pátriárka azonban barátja álláspontját helyeselte. Egyik, megőrzött beszédében ez áll: „Kevéssel ezelőtt értesültem — mondá — hogy többen tudni szeretnék, vajon Szűz Máriának az isten anyja, vagy az ember anyja címet kell-e adni. Azt állítani, hogy az igének, a Szentháromság második nyposztasisának, anyja van, nem igazolása-e a pogányok örültségének, akik anyákat adnak isteneiknek? A test csak teste szülhet, és Istent — a tiszta szellemet — nem szülhette asszony, azután teremtményeknek nem lehetett gyermeke a teremtő... Ne tegyék a Szűzet istennővé... Mária csak annak az embernek adott életet, akiben az ige megtestesült. Az ige teste lett halandó emberben, de ő maga nem halt meg, hanem feltámasztotta azt, akiben megtestesült. Imádom az edényt tartalma miatt, a ruhát az általa takart miatt, ami külsőleg megjelenik amiatt, mert isten rejlik alatta, akit nem választok el attól.”⁴⁵ Konstantinápolyban — a korabeli forrás szerint — mindenkit megdöbbentett Nesztoriosz kijelentése, de nem lépett fel senki ellene. Joannesz, antiokhiai pátriárka állítólag óvta Nesztorioszt attól, hogy az belekössön az Istenszülő kifejezésbe, mert annak már régi hagyománya volt Konstantinápolyban.⁴⁶ A szír egyházfőnek igaza lett, Nesztoriosz maga ellen fordította a városi népességet, de ennek ellenére nem lépett fel senki sem ellene. A vitát egy külső fél, Kürillosz, alexandriai egyházfő szította fel azzal, hogy nem akart engedelmeskedni Nesztoriosznak. 429 tavaszán egy alexandriai jogász, Eusebiosz, Kürillosz embere, kiszögezett Konstantinápolyban egy plakátot, melyen egymás mellett voltak Nesztoriosz prédikációnak részletei és a III. században eretnekké nyilvánított szamosztai Paulosz kijelentései, amely alapján úgy tűnt, hogy Nesztoriosz tagadja Krisztus istenségét. Mivel részleges sikert ért ezzel, Kürillosz a konstantinápolyi pátriárka kivonatolt beszédeit az eretnokség gyanújával elküldte Celesztin pápához. Ezen kívül a császári udvar tisztviselőit megvesztegette, hogy álljanak az ő pártjára, és ítélik el Nesztorioszt. A császári udvarban Theodoszusz felesége, Eudokia támogatta Nesztorioszt, viszont a császár nővére, Pulchera Kürillosz pártjára állt. 430-ban maga Nesztoriosz két levelet küldött a pápának, amelyekben kifejtette nézeteit. De Celesztin pápa nem neki, hanem Kürillosznak adott igazat, Nesztoriosz leveleit pedig istenkáromlásnak minősítette. Kürillosz lépésről-lépésre megnyerte magának a császári családot, ezen kívül még számos püspököt és szerzetest. Ugyanabban az évben a pápa kiközösítette Nesztorioszt.

Nesztoriosz egy zsinaton próbálta tisztázni magát, ezért azt kérte a császártól, hogy hívjon össze egyetemes zsinatot. Vanyó László szerint ezt abban a hiszemben tette, hogy az elítéli Kürilloszt. A császár belegyeztet a pátriárka javaslatába, és a kérdés tisztázására egyetemes zsinatot hívott össze a következő évre Epheszoszba (431), amire a meghívottak lassan kezdtek el gyülekezni. Húsvét után érkezett meg maga a vádlott, hatalmas kísérettel. Pünkösöd után jelent meg Kürillosz, majd a jeruzsálemi pátriárka. A zsinatról még az antiokhiai egyházfő, János hiányzott, de az ott lévők már megkezdték az üléseket. Kürillosz hevesen támadta Nesztorioszt, beszédébe bele akarta zavarni, hogy minél előbb bebizonyosodjon az, hogy ellenfele téves nézeteket vall. Nesztoriosz úgy próbált véget vetni a vitának, hogy — a leírások szerint — azt mondta: „Mondjátok hát istenszülőnek Máriát, és legyen már vége a féltékenykedésnek.”⁴⁷

Nesztoriosz — Szókratész szerint — az ellene felhozott további vádakra nem válaszolt, csupán annyit válaszolt: „Én nem nevezném Istennek a két-három hónapos csecsemőt! Ezért én tiszta vagyok a ti véretektől. Mostantól fogva nem megyek többé hozzátok.” — ezután elvonult a hozzá csatlakozott püspökökkel.⁴⁸ A keresztény egyházban új szakadás történt, a Nesztorioszt követő püspökök ellenzsinatot tartottak, ahol letették ellenfeleiket, majd kivonultak a zsinatról.

A zsinat végül úgy határozott, hogy Nesztoriosz erősen káromolja az Isten fiát és ezért megfosztották tisztségétől. A döntéssel az antiokhiai pátriárka, János nem értett egyet, ezért a zsinat őt is megfosztotta

⁴⁵ Szántó, 1985. 187.

⁴⁶ Vanyó, 2000. 631.

⁴⁷ Szántó, 1985. 188.

⁴⁸ Szókratész. VII. 34. In: Vanyó, 1988.

rangjától. János azonban Antiokhiába visszatérve sok püspököt gyűjtött maga köré, és letette Kürilloszt. Két évvel az epheszoszi zsinat után Kürillosz és János békét kötöttek egymással. A 433-as megegyezés szövegét Küroszi Theodorosz szövegezte meg, éppen az, aki Philoxenus levele szerint unokatestvére volt Nesztoriosznak.⁴⁹ A megállapodás az antiokhiai krisztológiai nézet megerősítése volt. Úgy tűnik, a vitából egyedül Nesztoriosz került ki vesztesen. Kürillosz a zsinat után levelet írt Nesztoriosznak, amelyben ismét előhozta a dogmatikai vitát: „Nem úgy volt ugyanis, hogy először valamiféle közönséges ember született a Szűztől, és azután ebbe az vederbe leereszkedett az Isten Igéje, hanem az anyaméhben egyesülve a testtel, test szerint születettnek mondjuk, mint aki saját testének nemzésére, mint sajátjára formál jogot. (...) Így a szent Atyák nem haboztak a szent Szűzet Istenszülőnek nevezni, nem úgy, mintha az Ige természete vagy az ő istensége eredetének elvét a szent Szűztől vette volna, hanem úgy, hogy tőle vette azt a szent testet, amelyet értelmes lélek teljesített ki, ezzel a testtel egyesült hiposztázis szerint az Isten Igéje, ezért test szerint születettnek mondjuk. Ha valaki nem vallja, hogy Isten valóságos Emmanuel, minek következtében a szent Szűz Isten Anyja, legyen kiközösítve.”⁵⁰ A vita a két fél között továbbra sem nyugodott meg. A zsinat Nesztorioszt korábbi kolostorába, a szíriai Szent Euprepiszba száműzte. Epheszoszban pedig új hitvallást fogadtak el, amely a Krisztus természetére (phüszisz) a következőket állította: „Mi azt valljuk, hogy a mi Urunk, Jézus Krisztus, Istennek egyetlen fia igaz Isten, összetéve értelmes lélekből és testből, hogy az Atyától fogantatott minden idők előtt istenségét illetően született Szűz Máriától az idők végezetével, értünk és a mi üdvösségünkért, hogy egylényegű az Atyával istensége szerint, egylényegű velünk embersége szerint. Mert a két természetnek egyesülése létesült, azért csak egyetlen Krisztust, egyetlen fiút, egyetlen urat ismerünk el. Ennek a minden keveredéstől mentes egyesülésnek okából valljuk, hogy a Szent Szűz isten anyja, mert az isten igéje testté lőn, emberré lett, és egyesítette magával fogantatásának pillanatától fogva azt a templomot, amelyet tőle (ti. Szűzanyától) vett ...”⁵¹

Nesztoriosz hívei, akik már Epheszoszban is tömegesen megjelentek, figyelmen kívül hagyták a zsinati végzést és a Mária-kultusz ellen továbbra is prédikáltak, és főként Szíriából szereztek új híveket maguknak.

Miután hazájában az eretnekké nyilvánított Nesztoriosz továbbra is népszerű teológus maradt, az egyházi vezetők — Kürillosz tanácsára — úgy döntöttek, hogy az eretnesség terjesztésének megakadályozására Nesztorioszt Egyiptomba száműzik. A források tanúsága szerint erre 435-ben vagy 436-ban került sor. Azokat a püspököket, akik nyilvánosan nem tagadták meg Nesztorioszt, elbocsátották, és a szír egyházfő tanításait elégették. Források szerint Nesztoriosz egy felső-egyiptomi oázisban élt, de nem lehet pontosan tudni, hogy hol és mikor halt meg. Életéről az utolsó adat 439-ből származik. Állítólag megérte a nagy egyházszakadást okozó khalkedóni zsinatot, ahol a Krisztus kettős természetét tagadó monofizitákat eretnekké nyilvánították.

A nesztorianizmus hitvallása

Nehéz teljességgel feltárni Nesztoriosz dogmatikai tanításait, hiszen műveiből csak kevés maradt fenn, az is csak töredékesen. Szövegkiadása F. Loofs nevéhez fűződik, aki 1905-ben adta közre az egykori pátriárkához kapcsolódó forrásokat.⁵² Írásainak gyűjteményében tizenöt levél és harminc homília található. Tíz levelének görög szövege is épségben megmaradt, a tíz közül hármat az Epheszoszi akták őriznek. Ezek közül a legfontosabbak Celesztin pápához és Kürilloszhoz írt levelek, mert azokban fejtette ki teológiai álláspontját. 1910 óta ismert Nesztoriosz száműzetésben írt apológiája, a Liber Heraclidis, de csak szír fordításban. Májig nem tisztázott pontosan, hogy azt maga Nesztoriosz írta-e, de a tudósok többsége mára elfogadja a mű Nesztorioszhoz való kötését. A kevés forrásanyag miatt így tanításait inkább mások művein — leginkább ellenfelein — keresztül ismerjük. Maga a hitvallás röviden összefoglalva az antiokhiai iskola

⁴⁹ Más vélemények szerint csak együtt tanultak Athénban.

⁵⁰ Fila, 1989. 125.

⁵¹ Szántó, 1985. 189.

⁵² Loofs, 1905.

tanításaiból, Nesztoriosz igehirdetéseiből és az utódai alatt összefoglalt tanításokból áll. A teológusok egyöntetű véleménye az, hogy a tanokra legerőteljesebben a szír tudósok, az ún. antiokhiai iskola tanításai hatottak, ahol már kezdettől fogva Krisztus két — emberi és isteni — természetét hangsúlyozták, és azokat élesen megkülönböztették. Nesztoriosz antiokhiai elődje, egyes állítások szerint tanára, Mopszvesztia Teodor az V. század elején azt a nézetet képviselte, hogy Krisztusban az isteni természet az Ige és a Fiú személye, míg emberi természetét maga személyes valósága határozta meg. Az Ige által felvett emberi természet Krisztus teljes emberi természete volt, és saját törvénye szerint működött, de az Atya iránti engedelmességnek alárendelődött. Ez utóbbi volt Krisztus két természete közötti kapocs az antiokhiai iskola és Nesztoriosz elméletében, ami abban nyilvánult meg a legjobban, amikor Krisztus emberi életét feláldozta az Atya akaratának megfelelően. A fent idézett Philoxenus levelében az szerepelt, hogy Kürilloszi Theodor és Nesztoriosz unokatestvérek voltak, együtt végezték tanulmányaikat Athénban. Az unokatestvérek sűrűn váltottak levelet egymással, addig, amíg Nesztorioszt el nem ítélték. Akkor Theodor — Philoxenus levele szerint — eretneknek nevezte rokonát, így megmenekült a kiközösítés elől.⁵³ Később maga Theodor szövegezte meg az epheszosi zsinat utáni Joannesz–Kürillosz 433-as egyezmény szövegét, amely az antiokhiai iskola tanításának győzelmét mutatja.

Nesztoriosz dogmájában a düofizitizmust, azaz Krisztus kettős, emberi és isteni természetét vallotta, de azokat élesen elválasztotta egymástól: szerinte csak kapcsolat (szunareia), nem pedig unió (enoszisz) van a kettő között. Ragaszkodott Krisztus teljes emberi mivoltához, tehát ahhoz, hogy életében teljes emberi életet élt, és magatartásával érdemelte ki az istenfiúságot. Egyik alapelve az volt, hogy Krisztus, mint ember halt meg a kereszten, mert isten nem halhat meg. Nesztoriosz állítólag ezt így foglalta össze: „Igazi isten természeténél fogva, és igazi ember természeténél fogva...A személy (parsopa) egy.”⁵⁴ Nesztoriosz nem tagadta Krisztus istenségét, csak ragaszkodott ahhoz, hogy az istenséget válasszák el emberségétől. Máriát nemcsak Nesztoriosz, de számos szír teológus azért nevezte Krisztusszülőnek, nem pedig Istenszülőnek, mert istent csak isten szülhet, Mária pedig földi lény volt fogantatáskor, tehát ő csak Krisztus anyja lehet. Nesztoriosz azzal érvelt, hogyha elfogadnák Mária istenségét, ő már a negyedik isten lenne a kereszténységben.⁵⁵ Ezzel ellentétben, Konstantinápolyban általánosan elfogadott nézet volt, hogy Máriát Istenszülőnek nevezték, de ezt a fogalmat Nesztoriosz szír lévén nem ismerte. A Szentháromságról a nesztorianusok a következőt vallották: „Isten, az Atya és Isten a Fiú, a Szó és az Isten a Szentlélek egylényegű, egy Isten három egyenlő személyben, akiknek nincs kezdete, és akik Istenségét nem teremtették. Az élő és örök”.⁵⁶

Számos vélemény alakult ki arról, hogy miért vált eretnekké Nesztoriosz. Az ezzel foglalkozó nyugati szakirodalom azzal érvelt, hogy a szír teológia akkoriban olyan elveket vallott, amelyek eltértek a császárvárosban elfogadottaktól. Vanyó László teológus könyve rámutat arra, hogy a vitában nagy szerepe volt annak, hogy Nesztoriosz szír anyanyelvű volt. Beszédeiben görögül beszélt, de szíriul gondolkozott, és a teológiai kifejezéseknél nyelvi- és fogalmazásbeli eltérések okozhatták vesztét. Legjobban a „személy” (proszopon) fogalma adott okot félreértésre. A szírben ugyanis a „keyana” szó egyaránt személyt és természetet jelentett, amit a görög nyelv a proszopon és a phüszisz szóval értelmez. Sasvári László úgy véli, hogy Nesztoriosz esetleg közvetítő akart lenni a nagy eretnek teológiai irányzatok között.⁵⁷

Nesztoriosz, ahogy Szókratész történetíró is feljegyezte, inkább Kürillosz pátriárka intrikái, mint téves nézetei miatt vált eretnekké. Az általa képviselt dogmatikai irányzat ugyanúgy düofizita, mint a római egyházé, bár egyes, csak később, zsinatilag elfogadott kérdésekben (Mária-kultusz, Jézus istensége) volt más véleményen. Több teológiai munka megemlíti azt, hogy az V. században már jelentős ellentét alakult ki az antiokhiai és az alexandriai iskola között. A rivalizálás szintén közrejátszhatott Kürillosz és Nesztoriosz vitájában.

Nesztoriosz hatása jelentős volt a bizánci birodalmon belül. A pátriárka száműzetése, majd halála után utódai a hitvallás alapjait megőrizték, és tanait tovább terjesztették. Az új keresztény hit a későbbiekben a

⁵³ Mingana, 1925. 60.

⁵⁴ Vanyó, 1988. 632.

⁵⁵ Mingana, 1925. 62.

⁵⁶ Budge, 1928. 39.

⁵⁷ Sasvári László, 1997. kézirat 1.

nesztoriánus kereszténység, a kelet-szír kereszténység nevet viselte. A források szűkössége miatt csak kevés dokumentum őrizte meg ezen hitvallás emlékeit. Fő forrás Kürillosz alexandriai pátriárka által összeállított hittétel, melyet elküldött Celesztin pápához. Mivel azt Nesztoriosz ellenfele írta, sok valótlan tényt tartalmaz. A nesztoriánus irodalom elég nagy hányada a belső-ázsiai térségből került elő, szír, ujjur és kínai nyelven. Ezekben többek között Biblia fordítások, liturgikus szövegek, imák, himnuszok találhatók. Wilhelmus Rubruk, mongol kori utazó úti jelentésében megemlíti: „A nesztoriánusok krónikát szerkesztettek a világ teremtésétől kezdődően Krisztus kinszenvedéséig, majd a passió átugorva⁵⁸ érintették a mennybemenetelt, a halottak feltámadását és az utolsó ítélethez való érintkezést...”.⁵⁹ Lehetséges, hogy Nesztoriosz távoli követői az evangéliumokból egységes szent könyvet szerkesztettek, ahogyan arra számtalan esetben történt eset az egyház korai történetében, éppen szír szerzők között. A legtöbb szent irat az ujjur városállamok területéről, valamint Dunhuangból került elő, miután Stein Aurél a barlang kínai őrzőjével megnyitotta az ott elfalazott barlangkönyvtárat.

A nesztoriánus vallásra vonatkozó jelentős forrás Rabban Sauma öngyűjteménye nesztoriánus nyugati utazását megörökítő szír munka, mely többek közt a keresztény szerzetes hitvallási szövegét tartalmazza, amelyet a XIII. század végén Rómában, a pápa és a bíborosok előtt mondott:

„Egy istenben hiszek, a rejtett, örökkévaló, kezdet és vég nélküli Atyában, Fiúban és Szentlélekben: három személyben, akik egyenlők és láthatatlanok, akik közül senki sem első vagy utolsó, fiatal, vagy öreg: egyek természetben, személyileg hárman vannak: az Atya a Létrehozó, a Fiú a Létrehozott és a Szentlélek az Eredendő. A fenséges hármasság közül az egyik személyt, név szerint a fiút (akit tökéletes embernek neveztek), Jézus Krisztust, Máriától a Szent Szűztől és akivel személyesen egyesült, és óvta a világon, az ő istenségében az Atya örökkévalósága, emberségében ő Mária idejében született. A szövetség elválaszthatatlan és örökké láthatatlan, keveredés és kapcsolat nélküli. A szövetség fia tökéletes isten és ember, két természettel és két személlyel-egy személyben.”⁶⁰

A Kínában előkerült nesztoriánus szövegek viszont azt mutatják, hogy a keresztények sok hitelvi elemet átvettek más, keleti vallástól, valamint számos, a nyugati kereszténységben meglévő dogmát máshogyan értelmeztek. Lehetséges, hogy ezeket az elemeket azért építették be, hogy a keleti emberek könnyebben megértsék a krisztusi tanításokat. Az indiai buddhizmusból ismert karma és reinkarnáció tana alapvetően befolyásolta a kínai keresztényeket, ezeket beépítették tanításaik közé. Van olyan elmélet, miszerint a reinkarnáció tana eleve is a keresztény tanrendszer része volt, csak a kanonizáció során került ki belőle. A kutatók egy része úgy véli, hogy a keresztények valószínűleg a régi indogörög királyságokban a buddhistákkal folytatott dialógusaik során radikálisan megváltoztatták a klasszikus keresztény nézeteket, és továbbiakban úgy tekintettek Jézusra, mint aki képes megoldani a karma és az újjászületések problémáját. A kínai nesztoriánus szövegekben nem szerepel a Szent Ágoston révén elterjedt dogmatikai fogalom, az „eredendő bűn”, helyette a szutrákban⁶¹ az eredendő természet szerepel. Ez a fogalom megtalálható mind a taoista, mind a buddhista irodalomban, és azt jelenti, hogy minden élet eredendően jó, csak élete során válik rosszra, vagy téved rossz útra. A kínai szent szövegekben a tízparancsolaton kívül találkozunk egy olyan fogalommal, mint a „Dharma négy törvénye”, ez nem más, mint a buddhizmus négy nemes igazsága módosítva a keresztény tanítás szerint. Az első tanítás a buddhizmusból átvett elem: „nincs vágy”.⁶² A második alaptörvény viszont más, taoista hatást mutat, az így hangzik: „nem cselekvés”.⁶³ A harmadik és negyedik alaptörvény keresztény vonásokat mutat, azok a jámborságról és az igazságról szólnak.⁶⁴

⁵⁸ Rubruk szerint a történet kihagyta a Passiót, Krisztus szenvedéstörténetét. Más források csak az úrvacsora leírását hiányolták a nesztoriánus iratokból.

⁵⁹ Rubruk XXXIII. 10. In: Györffy, 1986. 340.

⁶⁰ Budge, 1928. 175.

⁶¹ Az egyik nesztoriánus szent irat címe is erre utal: Visszatérés az eredendő természethez.

⁶² A négy nemes igazság második igazságának változata. Az eredeti buddhista szöveg azt állítja: a szenvedés oka a vágy.

⁶³ A wu-wei, vagyis nem cselekvés a kínai gondolkodás egyik alapvető jellemzője.

⁶⁴ Palmer, 2001. 248-249.

A nesztoriánus egyházszerkezet kialakulása és missziói

A nesztoriánusok vallási szervezete monarchikus, azaz egy személyű volt, amelyet a Krisztus utáni I-II. századi antiokhiai iskola hagyományozott szír-keresztény követőire. Ahogy a keleti egyházban szokás volt, a hierarchia legtetűjén a pátriárka állt, alatta a több püspökséget irányító metropolitával. Az egyházmegyét a püspökök irányították, akik már a nesztoriánus egyházszerkezet kialakulásának kezdeti szakaszában is sokan voltak. Az V. századi források azt örökítették meg, hogy az epheszoszi zsinatra megidézett Nesztoriosz számtalan püspökkel együtt jelent meg, és amikor a volt pátriárkát eretneknek nyilvánították, akkor hívei sokaságával távozott. Amikor a nesztoriánusok az üldözések elől Edesszába menekültek, sok antiokhiai szír írástudó is követte őket, ahol megszervezték az egyházi rendet, és számos teológiai képzési központot alapítottak. Ott terjesztették Mopszvesztiai Theodor műveit, melyből a legjelentősebb a „Megtestesülésről” szóló munka. 489-ben Zénon császár az edesszai iskolát bezáratta, ezért a nesztoriánusok végleg elhagyták a bizánci birodalom területét, és a szomszédos, perzsa fennhatóság alatt álló egykori püspökségi székhelyen, Niszibiszben telepedtek le. Ott ismét benépesítették azt az ókori iskolát, melyet még 303-ban Ephrem Syrus alapított, de tanítványai az V. századi perzsa támadás elől elmenekültek, magára hagyva az intézményt. A közép-ázsiai és indiai missziók központjául a korai időkben Arbíl város szolgált, amely a Tigris-folyó keleti részén állt. Ezen a településen már az I. századtól éltek keresztények, akik az antiokhiai pátriárkatushoz tartoztak, de saját püspökük volt Szeleukiában. A perzsiai keresztények 424-ben elszakadtak Antiokhiától és független nemzeti egyházat hoztak létre. Amikor Nesztoriosz híveinek menekülni kellett, a közösség csatlakozott a nesztoriánusokhoz. 484-ben a nesztoriánusok független egyházszerkezetet alapítottak meg a perzsa birodalom területén. A nesztoriánus egyházszerkezet élén kelet pátriárkája, a katolikosz állt, aki előbb Niszibiszben, majd a VIII. századtól a Bagdad melletti Szeleukia-Kteszifon-ban rendezte be székhelyét. Az egyik forrás az első katolikosznak Acacius-ot nevezte, aki 485 és 496. között vezette a nesztoriánus egyházközösséget.⁶⁵ Marco Polo ottjártakor a moszuli királyságban élt a nesztoriánus pátriárka, akinek címét tévesen dzsatoliknak⁶⁶ jegyezte fel. Az utazó ezt jegyezte fel a nesztoriánus vezetőről: „Ez a pátriárka nevezi ki érsekeiket, apátjaikat és minden rangú prelátusait és küldi őket a négy égtáj felé, Indiába, Baudaszba (Bagdad) vagy Kathajba, mint ahogyan a római pápa csinálja latin országokban.”⁶⁷

A missziókat nemcsak papok, szerzetesek vezették, hanem abban nagyon fontos szerepet játszottak a kereskedelmi áruforgalmat bonyolító kereskedők, akik a keleti nagy csomópontokban megtelepedtek, és ott megteremtették vallásuk gyakorlásának lehetőségét. A modern kor embere szívesen elfelejti, hogy a késő ókorban, de a középkorban a távolsági közlekedés nehézkesen volt, hiszen nem voltak kiépített, táblákkal ellátott utak, hanem az áruszállító karavánoknak egyéb, természet adta lehetőséggel kellett tájékozódni. Nem véletlenül értékelődött fel a csillagászok tudása, akik az éjszakai égbolt csillagzatai alapján kalauzolták a kereskedőket. A csillagászok emellett a naptárszámításban is tevékenyen részt vállaltak, az ő feladatuk volt a fontos vallásos ünnepek időpontjának meghatározása. Anélkül a kereskedők elmulaszthattak volna egy-egy fontos szertartást, vagy imát, ami későbbi életükben bajt hozott volna rájuk. A csillagászokat nemcsak a karavánoknál tartották nagy megbecsülésben, hanem a külföldi kolóniáknál is, ahol hasonló feladatuk volt. Mellettük az ókori tudományokban jártas orvosok is megfordultak a távoli vidékeken, hogy a kereskedőket jól bevált módszerekkel meggyógyítsák. A kolóniák kialakítása után már megjelentek a papok is, akik megtartották a mindennapi, továbbá az ünnepi szertartásokat. A misszionáriusok nemcsak saját közösségükben tevékenykedtek, hanem a környező népeknél is térítették, és a kereszténység szent könyveit lefordították az adott ország nyelvére. Sikeres misszióik révén az egész Közel-Keleten, majd Ázsiában keresztény közösségeket hoztak létre, ahol a helyi gyülekezeteket a presbiterek vezették. Nagy, jelentős regionális csoportok irányítását a püspök végezte. Több, kulcsfontosságú kereskedelmi központban, karavánutak pihenőhelyein metropolita fogta össze a hívők gyülekezeteit. Ezek voltak a világi egyház szervei. Mint a keleti (ortodox) keresztény egyházaknál, a nesztoriánusoknál sem alakultak ki szervezett szerzetesrendek, hanem a monostorok egymástól függetlenül működtek, mindegyikük saját alapítási rend

⁶⁵ Philoxenus levele. In: Mingana, 1925. 66.

⁶⁶ A dzsatolik a katolikosz szó helyi változata lehet, esetleg a szó arabos változata.

⁶⁷ Marco Polo. I. fejezet. I. könyv, 5. fejezet. 59.

szerint. Míg a monostorok általában a főbb kereskedelmi utak mellett, a városokon kívül helyezkedtek el, templomaikat a városok központjaiban építették.

A Közel-Keleten az iszlám hódítás előtt virágzó keresztény közösségek működtek, ezek nagy része még az arab hódítás után is megmaradt. Az arabok türelmes politikájának köszönhetően a keresztények szabadon gyakorolhatták vallásukat, engedélyezték a nesztoriánus egyetemek és egyéb iskolák működését, sőt ott később arabok is tanultak. Ezeknek az oktatási intézményeknek köszönhetően az arab tudomány, különösen a természettudomány és az orvoslás hirtelen felfejlődött. A türelmes arab valláspolitikának köszönhetően a keresztény hit új, addig ismeretlen területekre is elterjedhetett. A nesztoriánusok, elnyerve a kalifák kegyeit, Niszibiszből a kalifátus központjához közel, Bagdadtól délre, Szeleukia város mellett a VIII. században egy hatalmas monostorvárost Tur Abdint építettek fel, oda tették át székhelyüket. A katolikosz legfontosabb tevékenysége a missziók szervezése és koordinálása volt a világ négy égtája felé. Az épület együttes megépülése után a kolostor apátja lett a legmagasabb rangú személy, a metropoliták felett álló katolikosz, aki kinevezte a rangban alatta álló tisztségviselőket, a metropolitákat és a püspököket. Kinevezésükben fontos szempontot kapott a dogmatikai jártasság, a megfelelő nyelvtudás, és az adott ország szokásainak ismerete. A nesztoriánusok már a kezdeti korszakban is az adott nyelven prédikáltak, hiszen azt értették meg legjobban a megtérítendő népek. Az egyházi szent nyelv azonban továbbra is a szír maradt, de azt csak papi személyek sajátították el.

A források tanúsága szerint a VIII. század végére keleten 25 metropolita székhely és 150 püspökség jött létre. A korabeli feljegyzésekből tudjuk, hogy legalább hat püspökség összefogása kellett a metropolita rang elnyeréséhez. A metropoliták szabadon tevékenykedhettek az idegen országokban, mindössze annyi kötelességük volt, hogy hatévenként jelentést kellett küldeni Bagdadba, a Tur Abdin-i kolostorba.

A népvándorlás hullámai, háborúk következtében sok olyan település elpusztult, amelyek egykor a keresztény egyházszervezet központjai voltak, így az évszázadok alatt a püspöki és a metropolita székhelyek sokat változtak, de mindegyikre jellemző volt az, hogy a legfontosabbak a szárazföldi és a tengeri selyemút melletti városokban jöttek létre. A nesztoriánusok az V. század közepétől egyre nagyobb számmal jelentek meg Keleten, miután a sorozatos bizánci egyházi üldöztetések miatt tömegesen települtek át Perzsiába. Hamarosan Niszibisz, Taurisz, Nehardea, Szeleukia, Baszra és Hira városokban a nesztoriánusok püspökségeket alapítottak. A tengeri útvonalon Dél-Arábia három jelentős városában (Nadzsran, Szanaa, Endemen) vetették meg lábukat, majd amikor Indiába áthajóztak, Goa központtal szerveztek püspökséget. A szárazföldi selyemúton Közép-Ázsiába már az V. század második felében eljutottak, ahol előzőleg a gnosztikus és keresztény elemeket elegyítő manicheus vallás terjedt el. A keresztény elemeket már valamelyest ismert lakossággal könnyen meg lehetett ismertetni az új hitet, így a manicheus központokban alig száz év alatt, a nesztoriánusok sikeres missziós tevékenységet folytattak, olyannyira, hogy négy nagyváros (Szamarkand, Buhara, Herat, Nisapur) püspöki, Merv pedig metropolita rangot kapott. A XII. században Merv város elpusztult, így a metropolita székhely a szomszédos Szamarkandba költözött át. A sikeres missziók következtében Eurázsiaiban a XIII. században a nesztoriánusoknak huszonhét metropolitájuk és kétszáznyolcvan püspökük volt, ezen kívül Ázsia-szerte monostorok működtek, amelyek a mongol korban teljes adómentességet élveztek. A XIII. században a legbefolyásosabb metropolita a mongol uralkodók kambaligi központjában élő szerzetes volt, ezért abban az időben tur-abdini pátriárkává is egy mongol (öngüt) szerzetest választottak. A beiktatási ceremóniáról egy fennmaradt forrás tudósít:

„Mar Yahbh-Allaha elindult és a templomajtóig sietett, és amikor beért, egy csoportot látott, akik sirattak és egy másikat, akik imádkoztak. Ő felment a ravatalra, félredobta fejfedőjét, megszaggatta ruháját, és olyan keservesen siratta, hogy végül elvágódott a talajon, mint egy halott. Az emberek felemelték őt, ráadták fejfedőjét, és vigasztaló szavakat mondtak neki. Amikor az imádkozók végeztek, a halottat eltemették, és az atyák visszatértek a katolikosz zárkájába. Másnap az atyák összegyűltek, hogy megválasszák a megfelelő személyt, aki elfoglalhatja a katolikoszi trónt. A következők voltak jelen: első és legfontosabb Elám metropolitája, Maran-Ammeh volt, a másik Tangut metropolitája, majd Tirahan metropolitája, végül Tur Abdiné. Ők nemesekkel, kormányzókkal, írástudókkal, ügyvédekkel és Bagdad orvosaival tanácskoztak. Egyik azt mondta — ez legyen a pátriárka, míg a másik azt mondta — az az ember legyen a pátriárka, végül mindnyájan megegyeztek abban, hogy Mar Yahbh-Allaha legyen a vezetőjük, és egyben Kteszifon és Szeleukia kormányzója. A választás oka az volt: a királyok, akik az egész világot kormányozták a mongolok

voltak, és Mar Yahbh-Allaha-n kívül nem volt más, aki ismerte az ő hagyományait és szokásait, kormányzatukat és nyelvüket.”⁶⁸

Ez a beiktatási ceremónia volt az utolsó a hatalmas és gazdag nesztoriánus egyház történetében. Argun, a perzsiai ilkán halálával a perzsiai mohamedánok megtámadták a keresztény templomokat, kifosztották őket, sőt még a katolikoszt is fogságba ejtették. A kereszténység végleges pusztulását Hejtum örmény király akadályozta meg, aki fegyveres védelmet nyújtott az üldözött keresztények számára.

A nesztoriánus liturgia és ünnepek

A nesztoriánus hit követői az ősi, a késő ókorban kialakult keresztény hagyományokat követték, ezért a távoli országokba elvitt, és ott használt liturgia és a keresztény ünnepek mindvégig az archaikus szokásokat követték. A liturgia maga a szír nyelvű káld liturgia egyik változata volt, néha a szakirodalom perzsának tartja azt, mert azt használták Mezopotámiában és Perzsiában. A nesztoriánus liturgia csak az ún. anaforában⁶⁹ különbözött az apostolitol. Ezt bizonyítja egy szír forrás, Mar Yahbh Allaha története, mely beszámolt arról, hogy a XIII. század végén Argun mongol kán követe, Rabban Sauma Rómában járt, ahol a bíborosok előtt bemutatta a nesztoriánus liturgiát. A bíborosok megállapították, hogy bár a nyelv különböző, de a liturgia majdnem ugyanaz.⁷⁰

A nesztoriánusok által használt liturgiát a hagyomány szerint Jézus hetven tanítványai közül való Addai és Mari állította össze, akik megtérítették az edesszai Abgar királyt és népét, valamint a környező Mezopotámia lakosait. Erről az ún. Addai doktrínája tudósít, amely valószínűleg a II-III. század között íródott. A távoli, kínai nesztoriánusok általában három apostolt tiszteltek, ezek között szerepelt Addai és Mari, mint a hit térítői.

A legrégebbi kéziratok nem tartalmazták az utolsó vacsora szavait. Jungmann szerint az akkori titokfegyelem miatt nem vették be, ugyanis nem volt szabad elárulni azt az egyházon kívülieknek. A szövegekben van epiklézis ima, mely arra kéri a Szentlelket, hogy szálljon le a felajánlásra.⁷¹ Martin Palmer a Tang-kori keresztény szövegeknél sem találta meg az úrvacsora történetét, amelyből a szentmise áldozata ered.⁷² Érdekes viszont, hogy mongol, najman területen lévő Ulaan Tolgoj-i feliratról éppen az úrvacsorára utaló egyik idézet szerepel, igaz, az nem „helyi” nyelven, hanem szíriul.

A nesztoriánus liturgiát használták egykor Eurázsia-szerte, ma többnyire a Timur Lenk üldözése után megmaradt, a kurd hegyekben élő nesztoriánusok hagyományozzák tovább azt. A kelet-szírek hagyományait még a távoli Belső-Ázsiában is megőrizték, ahogyan erről a nagy mongol kori utazó, Wilhelmus Rubruk a XIII. században beszámolt. A Xian-fu-i sztélé szerint a nesztoriánusok arccal kelet felé fordulva imádkoztak. Egy nap hétszer imádkoztak, imáikban élőkért és holtak lelki üdvéért fohászkodtak. A felirat szerint a hét egy napján áldozatot tartanak véres áldozat nélkül, ez valószínűleg az úrvacsorát jelenthette.⁷³ A sztélé elárulja azt, hogy a híveket és a szerzeteseket úgy hívták imára, hogy egy darab fát egy fakalapáccsal ütögettek. Az ütögetés ritmusa meghatározott rendben történt, erről tudták meg az imára menők a legfontosabb információkat. Margai Tamás azt jegyezte fel a IX. században, hogy a nesztoriánusok a hegy tetején állva, keletnek fordulva imádkoznak.⁷⁴ A nesztoriánusok ezen hagyománya a korai keresztény

⁶⁸ Budge, 1928. 159.

⁶⁹ Anafora: bizánci szertartású szentmise része, amely a Hitvallás utáni áldással kezdődik, és a Miatyánkelőtti áldással végződik. L. Magyar Katolikus Lexikon. IX. 1993. 771.

⁷⁰ Budge, 1928. 190.

⁷¹ Jungmann, 1977. 81.

⁷² Palmer, 2003. 218.

⁷³ Saeki, 1937. 48.

⁷⁴ Saeki, 1937. 48-49.

közösségek szokásait őrizte meg, és a szokást elvitte Keletre. Chadwick kutatásaiból ismert, hogy a keresztények még a IV. században is kelet felé fordulva imádkoztak, és egy héten általában két napot — szerdát és pénteket — böjttel töltöttek. Még a XIII. században maga Rubruk is kelet felé imádkozott.⁷⁵ Szír vértanúakták leírása szerint a keresztények gyülekezési vagy tartózkodási helyükön a terem kelet felé néző ablakára keresztet rajzoltak vagy festettek és ez előtt napjában hétszer imádkoztak.⁷⁶ Vanyó László a korai keresztény szokást a következőképpen magyarázta meg: „A keresztnek, mint jelképnek a használatát nem az ima tájolása tette szükségessé, hanem mind az ima irányát, mind a kereszt használatát az első keresztények eszkatologikus reményével magyarázhatjuk: abba az irányba fordultak, ahonnan Krisztus eljövetelét várták.”⁷⁷

A nesztoriánusok kelet felé történő imádkozásáról egy kínai forrás számol be a XIII. század végén. Markosz nesztoriánus szerzetes angyali parancsra hét templomot alapított a mai Shanxi tartományban. Egyiknél, Ta-xing-kuo-ssu templomromnál egy felirat őrződött meg, amelyen a következő állt: „A (nesztoriánus) vallás azt tanítja a híveknek, hogy imához fordítsák arcukat kelet felé, azt gondolják, hogy ez nagyon fontos dolog a vallásban. Ez a vallás különbözik az indiai nirvana⁷⁸ vallástól. Ráadásul, az a tény, hogy a Nap keleten kel fel, a négy évszak keleten kezdődik, és minden dolog keleten születik. A Kelethez tartozik a fa természet,⁷⁹ ami a születés felett öröklik.”⁸⁰

A régi hagyományban szintén szerepelt a napi többszöri imádság is, így a nesztoriánusok egy nap hétszer imádkoztak. A mindennapi imádságok mellett legfontosabb a vasárnapi ünnepnap szentmise megtartása, amelyet más néven az Úr napjának hívtak. Akkor a korai egyházfelfogás szerint az Úr feltámadását ünnepelték. A kereszténységben már Szent Pál idejében is szokás volt a vasárnapi istentisztelet, később pedig a mediterrán térségben általánosan elterjedt, és azzal az Úr feltámadását ünnepelték. A dunhuangi barlangkönyvtárból előkerült 877. évről szóló kalendáriumban piros betűkkel van megjelölve a vasárnap, tehát valószínűleg ezt a nesztoriánusok használták. A szertartás a kereszt felmutatásával kezdődött, majd az Urat dicsőítették: „Dicsőség az Úrnak, a legnagyobbak.” A nesztoriánus liturgia nem különbözött a többi ortodox felekezettől, esetleg a keresztény ünnepek megtartásában van némi különbség azért, mert a nesztoriánusok alkalmazkodtak a helyi népek által megtartott ünnepekhez. A nesztoriánus liturgia forrásának tekinthető az a képi ábrázolás, mely a Turfáni-oázisban lévő Kocsó város templomfaláról került elő. A festményt a IX. és XI. század közé datálták. A képen egy pap kelyhet tart kezében, és szemmel láthatóan prédikál. Vele szemben a gyülekezet tagjai helyezkednek el, és pálmalevél-szerű ágat tartanak kezükben. A jelenet az elemzők szerint a virágvasárnapi ünnepre hasonlít, bár egyesek szerint lehet, hogy keresztelőt ábrázol. Az előtérben álló három alak valószínűleg ujjur. A jelenet maga egy templom belsejében zajlik, ahol a szereplők egy szertartáson vesznek részt. A hívők mindkét karjukat felemelik, tenyerüket felfelé fordítják, és könyörögve imádkoznak. A keleti egyház hívei is hasonló testtartást vettek föl imádkozás közben. Ahogyan a kora keresztény időkben nem voltak padok a templomban, úgy a festményen is a hívők állnak, úgy hallgatják a misét.

A nesztoriánusok megtartották az év adott keresztény ünnepeit. Az újév kezdete a keleti egyházban január 6-a, vízkereszt volt, amikor is Jézus születését ünnepelték.⁸¹ A papok ekkor megszentelték a vizet, amely szokást később a nyugati egyház is átvett. A mongolok között élő nesztoriánusok a vízkeresztet több napig ünnepelték, ekkor településük környékén körbehordozták a keresztet, és keleti szokás szerint egymást megajándékozták. A mongol nagykanok az ünnep alkalmából az egyháznak pénzt, vagy egyéb adományt nyújtottak át. Rubruk látogatásakor éppen az uralkodó dinasztia felszerelésekkel látta el a templomokat. Érdekességnek számít a mongol kori utazó azon feljegyzése, mely szerint a keresztény ünnepen részt vettek

⁷⁵ Rubruk, XXVIII. 12. Györffy, 1986. 289.

⁷⁶ Vanyó, 2000. 201.

⁷⁷ Vanyó, 2000. 206.

⁷⁸ Buddhizmust jelenti.

⁷⁹ Lehetséges, hogy ez utal az öt elem keleti elképzelésre.

⁸⁰ Saeki, 1937. 511-512.

⁸¹ A keresztény egyház bár Jézus születésének időpontját már a IV. században vízkeresztről (jan. 6) áttette karácsonyra (dec. 25.), a keleti egyházak máig a régi hagyományt követik.

a többi vallás képviselői is, és a káni udvar közösen ünnepelt.⁸² Sajnos arról nincs tudomásunk, hogy ez más vallások ünnepekor is hasonlóan történt-e. A vízkereszti megemlékezés, így a nesztorianus egyházi liturgia leírása teljes egészében megmaradt Rubruknál: „Másnap, tehát vízkereszt napján, napkelte előtt összejöttek mind a nesztorianus papok a kápolnában, harangoztak fával, ünnepélyesen elénekelték a reggeli zsoltosmákat, beöltöztek ornátusokba és előkészítették a füstölőt meg a tömjént. És mialatt így várakoztak a templom udvarán, a kán első felesége, név szerint Kutuktaj katun belépett a kápolnába több más úrnővel, elsőszülött fiával, Baltuval és más kicsinyeivel egyetemben. Nesztorianus szokás szerint homlokukat a földre hajtva leborultak, aztán az összes képet jobbjukkal megérintették, minden egyes érintés után megcsókolva kezüket, végezetül jobbjukat nyújtották sorban valamennyi, a templomban körülállóknak. Ez ugyanis a templomba belépő nesztorianusok szokása. Ekkor a papok mindent énekeltek, miközben tömjént adtak az úrnő kezébe, az a tűz felé tartotta, és akkor megfüstölték őt.”⁸³ A szertartás kezdete nagyjából megfelel az ortodox szokásoknak. A leírásban feltűnő az, hogy a kán felesége képeket tisztel, hiszen a nesztorianusok elzárkóztak a képek tiszteletétől. Esetleg elképzelhető, hogy külső — esetleg buddhista — hatásra visszatértek a képek imádatához.

Rubruk szól a hetvened vasárnapi megemlékezésről, amely előtt a nesztorianusok három napig böjtöltek. Ezt az ünnepet Jónás böjtjeként tartják számon. Rubruk szerint a nesztorianusok semmi áron sem esznek halat böjt idején, főleg szárított gyümölcsöket, valamint mandulát fogyasztottak. A hetvened vasárnap előtti szombaton körmenetet tartottak. Virágvasárnapkor szintén körmenettel ünnepelték meg Jézus bevonulását Jeruzsálembe, majd misét celebráltak, és a hívek meggyóntak és megáldoztak. A keresztények legrégebbi ünnepe volt húsvét, amikor Jézus Krisztus kereszthalálára és feltámadására emlékeztek. A nesztorianusok akkor ünnepelték Keresztelő Szent János ünnepét, és akkor emlékeztek meg Nesztorioszról is.⁸⁴ Nagypénteken nem böjtöltek, hanem aznap áldották meg a húst. Akkor szintén — Rubruk szerint — a főkancellár húst osztott szét a nesztorianusok között, akik hasonlóan áldották meg, mint a húsvéti bárányt szokás.⁸⁵ Rubruk karakorumi tartózkodása idején részt vett a húsvéti ünnepen, így megfigyelhette a nesztorianusok eukarisztia szokását, melyről a következőt jegyezte fel: „Kórusuk mellett van egy kamrájuk, itt sütik tiszteletteljes odaadással a megszentelésre szánt kenyeret. Az említett olajjal (Jézus olajával — O.B.) tehát egy tenyérnyi széles kenyeret készítenek, azt először tizenkét darabra tördelik az apostolok száma szerint, aztán e darabkákat a nép sokaságának arányában felosztják, a pap mindegyiknek kezébe adja. Krisztus testét, az illető saját tenyeréből nagy tisztelettel lenyeli, majd tenyerét feje tetejéhez törli.”⁸⁶ Rubruk részletesen leírta az eukarisztia hagyományát a nesztorianusok között, erről más keleti források nem adnak tudósítást, valószínűleg a szentség tabu volta miatt. Ötvened vasárnap, vagyis pünkösd vasárnap minden keleti keresztény ember, így a nesztorianusok nagy ünnepe volt. Akkor a hagyomány szerint egy hetes böjtöt tartottak. A keleti egyházak a pünkösdöt húsvét után ötven nappal tartottak meg és akkor a Szentlélek eljövetelét várták. A nesztorianusok ezt is több napig, sokszor egy hétig is ünnepelték. A korai keleti egyházaknál általánosan elfogadott szokás volt a többszöri böjtölés. A keleti keresztények általában szerdán és pénteken böjtöt tartottak. Valószínűleg a keleti népek felfigyeltek a nesztorianusok gyakori böjtölésére, hogy arról egy XIII. századi nyugati forrás is tudomást szerzett. Egy magyar püspök így jellemezte őket: „...sápadt arcú emberek, akik sokat böjtölnek, hosszú ruhát hordanak és senkit sem bántanak.”⁸⁷ A nesztorianusok szentségéről Rubruk csak röviden emlékezik meg, azt írja, hogy nem gyakorolnak gyónást és nincs szokásban az utolsó kenet.⁸⁸

Ahogy a nesztorianus hit az V. század közepétől fokozatosan elszakadt a „hivatalos” keresztény egyházi köteléktől, így azt követően bevezetésre kerülő keresztény szokásokat ők már nem követték, hanem megmaradtak a régi hagyományok ápolása mellett. A nesztorianusok keleti missziójuk alkalmával újabb népekkel és szokásokkal találkoztak. A hosszú együttélés révén hatott rájuk az adott ország szokásrendszere,

⁸² Rubruk, XXIX. 15. In: Györffy, 1986. 312.

⁸³ Rubruk, XXIX. 19. In: Györffy, 1986. 301.

⁸⁴ Magyar Katolikus Lexikon. IX. 1993. 771.

⁸⁵ Rubruk, XXIX. 25. In: Györffy, 1986. 303.

⁸⁶ Rubruk, XXX. 11. In: Györffy, 1986. 325.

⁸⁷ Katona, 1981. 289. Egy magyar püspök levele Guillaume d’Auvergne párizsi püspöknek, 1240.

⁸⁸ Rubruk, XXXI. 4. In: Györffy, 1986. 328.

így azokat a többi vallással együtt megünnepelték. Rubruk megemlíti példaként, hogy a fehér kancák kumisszal való meghintésének ünnepén a többi vallás képviselőivel közösen részt vettek a keresztény papok. A keleti forrásokból tudjuk, hogy a nesztoriánusok egyik fontos ünnepe volt az ázsiai holdújév megünneplése, mely a mongol nagykáni udvarban a legfontosabb megemlékezések egyike volt. Miután a nesztoriánusok fontos szerepet töltöttek be a mongol udvarnál, valószínűleg erre az ünnepre is alkottak valamiféle liturgiát.

II.

A NESZTORIANIZMUS ELTERJEDÉSE

Közel-Kelet és Perzsia

Ahogy már fent említettem, a keresztény tanítás már a Krisztus utáni I. században eljutott a római birodalomtól keletre eső részekre. Egyik első állomása a pártus birodalom volt, ahol Szókratész feljegyzései alapján a kereszténység Marutasz, Mezopotámia püspöke révén ért el. A történet szerint Iszdigerdosz királyt a püspök kigyógyította fejfájásából, ezért hálából a király megengedte, hogy a püspök szabadon alapítson templomot az országban.⁸⁹ A forrás azt állítja, hogy a király is vonzódott a keresztény hithez, de korai halála megakadályozta őt abban, hogy felvegye a keresztiséget. Valószínűleg Perzsia területén már nagyon korán alakulhattak keresztény közösségek. Az írásos feljegyzések már az I. században megemlítik az ott működő Pkidha püspök nevét. A kereszténység elterjedésében nagy segítség volt az, hogy a keleti területeken, a pártusoknál az arámi írás és nyelv volt a közvetítő nyelv, és ezen keresztül nemcsak hivatalos rendeletek váltak ismertté, hanem különböző vallási hiedelmek, mint a kereszténység is elterjedhetett.

A II. és a VI. század közötti periódusban a perzsiai keresztények között számos egyházi népszerűsítő könyv terjedt. Evangélium gyanánt „Az apostolok tanítása” nevű irat terjedt el, melyet Tatianosz állított össze a II. század közepén. A mű olyan sikert aratott a keletre terjeszkedő egyházi közösségek számára, hogy a négy evangéliumi tanítás helyett azt használták. A kutatók bizonyosak abban, hogy ebből készültek a különböző keleti nyelvű fordítások, mint pl. a kínai is.

Az új hit terjedésének ütemét lelassította az, hogy 225-ben a Szászánidák elfoglalták a pártus birodalmat. Amíg az ott élő keresztények kevesen voltak, az államhatalom nem törődött velük, de a hit gyors és sikeres terjedése kiváltotta a zoroasztriánus papok ellenszenvét. Híveik számára megtiltották, hogy megkeresztelkedjenek. A perzsa uralkodók viszont a Római Birodalomból menekült keresztényeket befogadták. A perzsiai keresztények helyzete akkor változott meg gyökeresen, amikor 312-től a római birodalomban a kereszténység előbb elfogadott vallás, majd később államvallás lett, azóta a perzsa uralkodók gyanakvóan figyelték a keresztény közösségeket. A Szászánidák tiltása miatt Krisztus hívei nem alakíthattak önálló egyházat. Az ellentétet tovább élezte az, amikor Konstantin római császár a keresztények védelmében hadjáratot akart indítani a perzsák ellen. 340-től, II. Sapor idejében politikai okokból megindult az első jelentős keresztényüldözés. A közel negyven évig tartó fel-fellángoló üldöztetésnek számos püspök, pap és a becslések szerint 16 ezer ember esett áldozatul. Sapor halála után az uralkodók egy ideig türelmesnek mutatkoztak a keresztényekkel szemben. 410-ben még azt is megengedték a gyülekezeteknek, hogy független perzsiai keresztény közösség alakulhasson. 420-ban azonban a susai püspök leromboltatott egy zoroasztriánus templomot, erre bosszúból üldözni kezdték a keresztényeket, és közel 30 évig tartott a hadjárat. A perzsiai keresztények elleni támadás mélypontja valószínűleg 448-ban következett be, amikor az észak-mezopotámiai Kirkuban 153 ezer keresztényt gyilkoltak le, és holttesteiket a városon kívül halomba hányták. Az üldözésnek végül 450. körül III. Horminzdi perzsa császár vetett véget, aki rövid ideig vallási békét teremtett országában. A keresztények sorsa a továbbiakban is attól függött, hogy a perzsa uralkodó milyen viszonyban volt a római uralkodóval. A perzsiai kereszténységnek új fejezete kezdődött akkor, amikor az epheszoszi zsinat után Nesztoriosz követői az üldözések elől perzsa uralom alatt álló területekre menekültek, és ott önálló, kelet-szír egyházat alapítottak. A régebben ott élő keresztények csatlakoztak a

⁸⁹ Szókratész, VII. 8. In: Vanyó, 1988.

nesztóriánusokhoz, és 486-ban létrehozták az önálló nesztóriánus egyházat, mely függetlenítette magát mind Konstantinápolytól, mind Antiokhiától. Az önállóság kimondása után megszűnt a közösség fenyegetettsége, hiszen az eretnek keresztényeket a perzsa udvar már nem tekintette ellenségnek. Az önállóság azt az eredményt hozta, hogy a bizánci birodalomhoz közel eső területeken csökkent a nesztóriánusok befolyása. Ahogyan már fent említettem, 451-ben, a khalkedoni zsinaton újabb egyházszakadás következett be. A Krisztus kettős természetét elutasító monofiziták, más néven a nyugati-szírek szintén menekültek Bizáncból, és a perzsa fennhatóság alatt álló Edesszában találtak menedéket, ahonnan elüldözték a nesztóriánusokat. Az üldözötteknek új helyet kellett keresni maguknak, és a közeli Niszibiszben telepedtek le Barsumas pátriárka vezetésével. A nesztóriánusok, csakúgy, mint korábban Edesszában, iskolákat hoztak létre. Niszibiszben egyetemet alapítottak, ahol a klasszikus ókori műveltség tanítását végezték. Ezen a fórumon összegezték az évezredek közel-keleti, és antik tudásanyagát, amelyek akkor eltűntek a kereszténnyé váló Európa kultúrájából. A szír egyetemen a fő tantárgyak a szír liturgia, filozófia orvostudomány és asztrológia voltak. Az iskola a perzsa birodalmon belül hamar híressé vált, és a VI. századtól hasonló intézmények létesültek Mezopotámia más területén is.

Munkájuk akkor vált igazán sikeressé, amikor kelet-szír kereskedők is bekapcsolódtak a nagy haszonnal járó távolsági kereskedelembe, és a szárazföldi selyemúton keresztül eljutottak Közép-Ázsiába, ahol már a keresztény eszmék régóta jelen voltak. Az árucikkkel együtt az új hit is eljutott a selyemút városaiba. A hit terjesztése olyan területeken volt könnyű, ahol a népesség etnikailag és kulturálisan kevert volt, és területén többféle vallást is követtek, ilyen volt a közép-ázsiai régió, de az arabok lakta térség is, ahol nem volt akkoriban átfogó vallási tanrendszer. A keresztény eszmék elérték az arab kereskedő városokat. Fő központoknak Jemen és Dél-Arábia számított, amely a nagy transzkontinentális karavánutak találkozhelye volt.

A nesztóriánusok történelmében döntő változást hozott a VII. század első felében kialakuló új hódító hatalom, az arab, akik viharos gyorsasággal meghódították a bizánci birodalom nagy részét, és elpusztították a perzsa Szászánida-birodalmat. A perzsa birodalom bukása után sok nesztóriánus kelet felé, a kínai birodalomba menekült, ahol menedéket találtak missziós társaiknál, sőt a Tang-dinasztia uralkodói befogadták a szövetséges perzsa menekülteket. Számuk a források alapján nagy lehetett, mert a kínai források a nesztóriánusokat, mint perzsákat említik évkönyveikben. Azok, akik otthonukban maradtak, tevékeny szerepet vállaltak az arab tudomány fejlesztésében, ezért az új hatalom szabad vallásgyakorlatot engedélyezett számukra. Az arab hódítás a VIII. században elérte Közép-Ázsiát, sőt a 751-es Talasz-völgyi csata után a kínai-arab csatában győztes arabok szerezték meg a kereskedelmi utak feletti ellenőrzés jogát Turkesztán és Közép-Ázsia felett.

A nesztorianizmus egyes vélemények szerint eljutott Tibetbe, talán éppen Perzsiából. A régi tibeti vallás, a phön, vagy bon vallási szövegek tanúsága szerint, őshazája Tákszikh ország, vagyis Perzsia volt. A vallás a kutatók szerint számos idegen elemet tartalmaz, sőt az alámerítkezés szokását sokan keresztény elemnek vélik.⁹⁰ A nesztóriánus kereszténység tibeti elterjedését más források is megerősítik. Palmer azt állítja, hogy a történeti Tibetbe akkor jutott el Krisztus tanítása, amikor a heftaliták felvették a kereszténységet. Az pedig 549. körül következett be. I. Timotheus pátriárka, keleti egyházfő 749. körül írt Bagdadban arról, hogy szükség van a tibetiek számára egy újabb püspökre, és egy korábbi, 782-es levélben úgy emlékezik meg a tibetiekről, mint az egyház egyik legjelentősebb keresztény közösségéről. Az nem teljesen tisztázott a történeti források alapján, hogy hol volt pontosan az egyház központja, de feltehetően Lhászába települtek a misszionáriusok. A tibeti egyház sorsáról több információ nem került elő, valószínűleg a tibetiek második buddhista megtérése után vált jelentéktelenné a keresztény misszió.

A nesztóriánus közösség szempontjából fontos terület volt a kereskedelmi csomópontnak számító Arábia, amely az ókori történeti földrajz felosztása alapján két részből állt: a déli jemeni, valamint az északi, többnyire nomád törzsek lakta területből. A jemeni részek központja Szanaa, az ősi kereskedőváros volt, amelyen keresztül jelentős tengeri kereskedelem bonyolódott. A Kr.u. I. századtól Arábia déli területein is megjelent a kereszténység, a fennmaradt iratok tanúsága szerint Szent Barthold térített Arábiában. A misszió sikeres volt, számos arab törzs megismerkedett az új hittel. Bahrein szigetén és Katarban már 225-ben püspökség működött. Az arab törzsek közül azonban sokan nem nézték jó szemmel a kereszténység gyors terjedését. Egy korai szír munka, „A himjariták könyve” már keresztényüldözésekről számol be a VI. század

⁹⁰ Szathmári, 2000. 5.

első feléből. A nesztorianusok megjelenése is erre a korszakra tehető. Első írásos feljegyzés 547-ből való róluk. Ismeretes, hogy Medinában és Mekkában, és számos kereskedő városban is jelentős közösségek alakultak, akik túléltek a keresztényüldözést, és amikor Nesztoriosz hite megjelent Arábiában, a régi közösségek csatlakoztak hozzá. Néhány arab forrásból ismert, hogy a szír és a palesztin határnál élő arab törzsek arámi nyelvet használtak. Közöttük valószínűleg gyorsan elterjedt a kereszténység ezen változata. Szintén bizonyított tény, hogy maga Mohamed próféta tanítója is nesztorianus keresztény eszméket vallott. Bahira Szergiusz nemcsak tanította a prófétát, hanem segített a szent könyv, a Korán összeállításában is. A próféta tehát innen ismerte a keresztény eszmét és a Bibliát. Lehetséges, hogy a keresztények ennek köszönhették, hogy az arab hódítás időszakában megkímélték életüket és vallásszabadságot nyertek a hódítóktól, mert elfogadták fennhatóságukat, és adót fizettek. A nagy hódító arab birodalom viharos terjeszkedése után viszont a keresztény missziók háttérbe szorultak a nagy tömegeket megmozgató, hódító iszlámmal szemben.

Az arabok hihetetlen gyorsasággal foglalták el Bizánc közel-keleti területeit. Az ott élő keresztények sokszor felszabadítóként üdvözölték őket, mivel az arabok nagyobb vallásszabadságot adtak a monofizita és más eretnek keresztény tanokat valló lakosoknak, mint az eretnekeket üldöző keresztény Bizánc. Mégis, sok keresztény, hogy biztonságban tudja vagyonát, vagy hogy karriert építsen, nem tartotta meg keresztény hitét, hanem áttért az iszlámra. Ez a jelenség szintén a kereskedővárosokban volt megfigyelhető, Ománban, Farszban, és Délnyugat-Arábiában. Az is tény, hogy az iszlámban és a nesztorianus hitben sok hasonlóság volt, mint az emberábrázolás tilalma, a Mária kultusz hiánya, stb. így könnyen megértették egymás hitvilágát. A türelmes arab valláspolitikának köszönhetően a fennhatóságuk alatt lévő területeken nem vetettek véget a szír kereszténység virágzásának, sőt a nesztorianusok fő központjai, Niszibisz mellett Nisapur és Merv is kulturális központtá fejlődött. Bár a rövid ideig uralkodó II. Omár kalifa (717-720) ismét üldözte a keresztényeket, így Nesztoriosz követőit is, de az őt követő uralkodók alatt visszanyerték előzőleg kapott kiváltságaikat, olyannyira, hogy a pátriárka központja 775-ben átköltözött Bagdad, a kalifátus székhelye mellé, ahol az egyházfő aktívan bekapcsolódott a hivatali és a politikai életbe. A nesztorianusok elsősorban fejlett orvostudományi ismereteik miatt váltak az arab kalifák legbizalmasabb embereivé. Harun al Rasid idejében az arab források több nesztorianus orvosról adnak hírt.

Az arab birodalom területén számtalan monostor alakult a VII. század után is. A korabeli leírások szerint Bagdadban, a kalifátus központjában volt a legtöbb keresztény templom és monostor. A keresztények szentként tisztelték a Beth-Garmai-ban lévő Ezakiel próféta sírját, ahová a hívők gyakran elzarándokoltak. Mar Sehyon-ban már a X. században püspöki székhely jött létre. Arbelában, az ősi kereskedelmi központban többségében nesztorianusok éltek, akik a metropolita alá tartoztak, és szent helyeiket is az ő útmutatása alapján építették. Moszulban és Ninivében egy-egy nagy gyülekezet alakult ki, sok templommal. Vallási központnak számított Tur-Abdin monostor, ahol a hagyomány szerint a második Krisztusként emlegetett Mar Awgin, Jézus hetven tanítványának egyike tanított. Beth-zabhdai-on, a Tigris-folyó szigetén sok monostor állt, amely főleg a nélkülözőknek nyújtott segítséget. Tar'il, Szent Miklós monostora Moszul és Arbili között található.

A nesztorianusok ókori műveltségük átadása révén alapul szolgáltak az arab kultúra fejlődéséhez: ők közvetítették az antik görög-római örökséget az araboknak. Munkásságuk révén nemcsak lefordították arab nyelvre a fontos klasszikus munkákat, hanem megalkották a tudományos arab szaknyelvet is. Kiemelkedő tudásuk volt az orvostudományban, valamint asztrológiában, amellyel megismertették az arab tudományt. Az arab kalifátus országaiban rövid idő alatt jelentősen megnőtt a nesztorianusok száma. Amikor a muszlim arabok elfoglalták azokat a területeket, ahol e szekták követői éltek, a nesztorianusok gyakran felszabadítókként fogadták őket, és barátságos viszony alakult ki közöttük már a kezdet kezdetén, hiszen a muszlimok toleránsnak bizonyultak más népek, közösségek hitét, kultúráját illetően. A nesztorianusok az V. századtól folyamatosan számos fordítást készítettek (görög-ről szír nyelvre); saját tanításaik szövegein kívül így továbbhagyományozták Arisztotelész, Galénosz, illetve számos neoplatonikus gondolkodó műveit. Ezekkel a szövegváltozatokkal találkoztak aztán a muszlimok.

A nesztorianusok az V. század végén az elő-ázsiai Gondisápúr város akadémiáján — mely az alexandriai iskola mintájára szervezte meg saját képzését — már az iszlám kialakulása előtt, a IV-VI. század folyamán szintetizálták az indiai, szír, görög, hellenisztikus, zoroasztrianus és zsidó eredményeket az ott tevékenykedő kiemelkedő tudósok. Már ebben az időben végbement a legfontosabb görög (és egyéb nyelvű) művek pehlevi és szír nyelvre fordítása, ami tulajdonképpen közvetlenül és nagyrészt megalapozta a kevésbé későbbi arab-muszlim felemelkedést. Lefordították többek között Hippokratész, Platón, Arisztotelész,

Diophantos, Theodosius, Eukleidész, Arkhimédész, Ptolemaiosz, Galénosz és mások főbb műveit, valamint az indiai Sziddhanta című matematikai művet. A Gondisápúrban dolgozó tudósok, tanárok, orvosok jelentős része az Omajjádák uralkodása alatt (661-750) áttelepült Damaszkuszba, és az ő, valamint tanítványaik közreműködésének köszönhetően ismerkedtek meg első ízben a muszlimok az ókori ismeretekkel. A gondisápúri tudományos központ egyébként egészen a XI. század elejéig jelentős gyűjtőhelye volt a különböző hatásoknak. Ebben az iskolában dolgozott az Abbászidák idején az a híres nesztoriánus tudós is, akit kora legkiemelkedőbb fordítójaként tartottak számon, Hunajn Ibn Iszhák (809-873). Latinos névvel Joannitiusként emlegették őt Európában, és élete jelentős részében a bagdadi al-Mutawaqqil kalifa (847-61) udvari orvosa volt, és mellette — a könyvtár vezetőjeként — fordítói munkáját is folytathatta. Nem csupán a források hitelességére felügyelt, hanem igyekezett felkutatni a legpontosabb, legmegbízhatóbb eredeti forrásokat is. Személyesen többször elutazott a Bizánci Császárságba, hogy válogasson az ottani görög művekből. Bagdadba visszatérve képes volt kiválóan megszervezni a művek lefordítását. Egész csoportnyi személy munkálkodott a vezetésével, a fordítók között volt saját fia, Iszhák és unokaöccse, Hubajsh is, és más fiatal tudósok. Az ő révén került lefordításra a hippokratészi értekezések java része, Galénosz művei, Platón némely munkái, például az Állam, a Törvények és a Timaios, Arisztotelész logikáról szóló írásai, Eukleidész, Arkhimédész és mások matematikai tárgyú könyvei.

A nesztoriánusok hozzájárultak egy új iparág, a selyemkészítés közel-keleti elterjedéséhez. Ismeretes, hogy a selyem volt a keleti kereskedők legértékesebb árucikke, ezért a kelme előállítását szigorúan őrizték. Egy nesztoriánus szerzetes azonban a VI. században egy bambuszrúdban rejtve kicsempészte a selyemhernyó gubóját, elvitte hazájába, Szíriába, hogy ott is meghonosítsa a selyemkészítést.

Az arab birodalomban végig töretlenül megmaradt egyházszervezetük, bár a XI. században benyomuló török eredetű szeldzsukok véget vetettek az arab kultúra virágzásának.

Közép-Ázsia

Az ókortól Közép-Ázsia legnagyobb területe legelőször a szkíta népek lakhelye volt. Az ókori Akhaimenida-dinasztia uralkodói kiterjesztették fennhatóságukat a terület egyes részeire. Néhány tájegysége, így pl. Horezm vazallusi viszonyban állt a perzsákkal, majd pedig a pártusokhoz került. A térség történetében döntő jelentőségű esemény történt akkor, amikor Kr.e. IV. században Nagy Sándor meghódította Dareiosz egykori hatalmas birodalmát, és helyét görög-perzsa keverék, ún. diadokhosz államok jöttek létre. A görög katonák és civilek a mai Afganisztán, Perzsia és India területén létrehozott kolóniákban és városokban maradtak, ahol a görög világ művészeti, vallási képviselői megismerkedtek a távoli perzsa, szkíta és indiai kultúrával, vallással, és fordítva, ezáltal hatalmas méretű kulturális virágzástörtént. Ezt a szakirodalom néhány helyen indo-görög kultúrának nevezi. A keleti-perzsa kulturális és művészeti hatások egyik haszonélvezői a kusánok és a szogdok voltak. Nagy Sándor hódításainak egyéb következményei is voltak: sok szogd menekült keletre, a mai Északnyugat-Kína területére a hódítások elől, ahol kereskedelmi telepeket hoztak létre. A szogdok meghonosították a szőlőtermesztést az új keleti területeken. Dunhuangból előkerült szogd levelek azt bizonyítják, hogy sok szogd előkelő is élt ott folyamatosan. Nagy Sándor hódításainak mindezt nagy hatása volt a kereskedelmi éltre. Az általa alapított Alexandria nevű városok hatalmas kereskedelmi központokká fejlődtek, és a selyemút főbb csomópontjai lettek. Merv, Szamarkand, Herát korábban az Alexandria nevet viselte. A selyemúton keresztül az árukon túl a vallási eszmék is széles körben elterjedtek. Legkorábban a buddhizmus, majd Mani hite terjedt el a térségben, később a kereszténység hódított, amely közép-ázsiai elterjedése után továbbhaladt kelet felé, és befogadásra talált a szogd és a szkíta⁹¹ törzsek között. Edesszai Bardaisan egyik irata szerint már 196-ban keresztények éltek a kusánok között. Közép-Ázsia legnagyobb kereskedő népe, a szogdok között is a közel-keleti eredetű arámi írás egyik változata terjedt el. A régi közel-keleti eredetű írást később a türkök birodalmában is használták, majd az ujugurok átvették, és kissé átalakították. A szogdok és a kusánok, majd a közép-ázsiai területeken

⁹¹ A perzsa források szakának hívják őket. A kusánokat pedig indo-szkítáknak is nevezték. A kínai források pedig yue-chi-nek nevezik őket. Egyéb nevük tohár.

megjelenő hunok többféle vallással megismerkedtek, hiszen keleten általánosan elterjedt szokás volt az, hogy egy ember egyszerre több hitet is követhetett, nem kellett kizárólag egy egyházhoz, vagy eszmei áramlathoz csatlakoznia. A korai középkorban egyik keleti vallás sem törekedett egyeduralomra a térségben, a kereszténység jól megfér a buddhizmus és a Zoroaszter hit mellett. A Perzsiában élő hívők a szent iratok többségét, köztük a Bibliát lefordítottak perzsa nyelvre. A kereszténység a belső-ázsiai iráni népeknél is befogadásra talált. Az „Apostolok doktrínája” című szír munkában, amely 250. körül íródott, a szerző azt írta le, hogy keresztények Góg és Magóg országában is tanítottak. Ez pedig abban az időben a különböző, Belső-Ázsiából a hunok elől elmenekült szkíta népeket (tohár, kusán) jelenthette, akik Koraszánban, a mai Kazahsztán déli részén és Afganisztán területén telepedtek le. 280. körül Kartir zoroaszter vezető felirata megemlíti egy perzsa keresztényüldözést. Ebben a forrásban, mint általában a perzsáknál volt szokás, megkülönböztetik a görög és a szír kereszténységet. A kereszténység további jelenlétére utal az a 60 sír, amelyet a Perzsa-öböl-béli Kharg-szigeten találtak a régészek. A keresztény sírokat a III. századra datálták. Későbbi történeti források igazolják ezt az állítást, hiszen az V. század végén az Észak-Indiában és Afganisztánban élő fehér hunok, vagy heftaliták között erősen elterjedt a nesztorianus hit. A pártusok korában nagy befolyással bírtak a keresztények, akik valódi vallásszabadságot kaptak az uralkodó dinasztiaától. Közép-Ázsia kedvező földrajzi elhelyezkedésének köszönhetően már az őskor végén, és az ókorban is az egyetemes emberi kultúra egyik központjának számított, ahol a nyugati kulturális és civilizációs hatások a keletről érkezettekkel keveredtek. Az évszázadok folyamán többfajta vallási irányzat elterjedt azon a vidéken, kisebb-nagyobb népszerúségre téve szert. Bár időszámításunk utáni évszázadokban a buddhizmus egyre nagyobb tömeget nyert meg magának Ázsia-szerte, ezt követően a VII. századtól az iszlám is megerősödött a selyemút mentén, ennek ellenére az egyik eretnekké nyilvánított kereszténység, a nesztorianizmus is sok hívet szerzett magának ott. Egyes források arról is beszámolnak, hogy Góg és Magóg fiai között, vagyis a nomád népek között is elterjedt ez az új hit. A Közép-Ázsiában abban a korszakban a szkíta népek, és a szogdok többnyire közvetítő kereskedelemmel foglalkoztak, a kínai árucikkeket Kisázsia felé továbbították. A kereskedelmi lehetőségeket jól kiaknázó szogdok a selyemút főbb kereskedelmi központjaiban telepeket hoztak létre, ahol az árukat vásárolták és tovább szállították. Azt mondhatjuk, hogy a késő ókor és a kora középkor időszakában monopolizálták a legfőbb árucikkek kereskedelmét, és gyarmattelepeket hoztak létre Közép- és Belső-Ázsiában.

Az V. századtól a kelet szírek megjelenése után sok szkíta népcsoport felvette az újfajta keresztény hitet, a nesztorianus vallást is. Egyik nesztorianus pátriárka, Mar Abha egy perzsa mágus nemzetségből származott, és Zoroaszter hitét cserélte fel a keresztény hitre. A VI. században tevékenykedő egyházfő Niszibiszben tanult, mielőtt megválasztották volna az egyházszervezet vezetőjévé.

Mingana szerint a korai keresztény misszionáriusok, majd a nesztorianusok is jelentős sikereket értek el az Oxus-folyó parti városokban is, Koraszán, a mai Afganisztán északi területein. A szerző több püspökségi központot sorolt fel korabeli forrásanyagok segítségével. Megállapítása szerint mintegy 21 körzet lehetett keresztény.⁹² Ezek egy része az arab hódítás után eltűnt, némelyekben azonban a lakosság egy része még a mongol korban is megőrizte keresztény hitét.

Mint említettem, a nesztorianus hit már az V. században megjelent Közép-Ázsiában, és az ott élő keresztények áttérhettek a nesztorianus hitre. Valószínűleg ez volt a kulcsa a gyors misszió sikerének. Merv már korán, talán a VI. században metropolita rangot kapott, és 503-ban Szamarkandban, Közép-Ázsia kereskedelmi központjában is püspökség létesült. A források alapján úgy tűnik, hogy Szamarkand több évszázadon keresztül megőrizte kulcspozícióját a belső-ázsiai missziókban. Egy Jüan-kori forrásban említést találhatunk Szamarkandra, mint a nesztorianus vallás egyik központjára. Liang Xiang, a Klasszikus Tanulmányok igazgatója feljegyzésében megemlíttette, hogy „Xia-mi-ssu-xian város (Szamarkand) az a vidék, ahol a ye-li-ko-wen -ek gyakorolják hitüket. Állítólag tizenkét keresztény temploma van.”⁹³ A kereszténység a szintén kevert lakosú és kultúrájú Észak-Indiában is nagy sikert aratott. A fehér hunok, vagy ismertebb nevükön, a heftaliták államában az V. század végén, 498-ban nesztorianus papokat talált az előzőtt perzsa uralkodó, Kawal. Az V. század közepén, 549-ben I. Aba pátriárka a Baktriában élő fehér hunok, a heftaliták kérésére püspököt küldött országukba. A selyemút mellékága a tudomány kevésbé kutatott területei közé tartozik, így például alig van forrásanyag a Kaszpi-tenger keleti partvonalán haladó

⁹² Mingana, 1925. 24.

⁹³ Yüan-shi, 123. In: Saeki, 1937. 474.

kereskedelmi útvonalról, amely többnyire a nomád népek között haladt át. Lehetségesnek tűnik, hogy a selyemút ezen leágazásánál is megjelent a nesztorianus hit, ugyanis a korabeli források nagyszámú keresztény közösségről tudnak a térségben.⁹⁴ Ugyanígy kevésbé kutatott terület a Kaukázuson keresztülmenő kereskedelmi utak is. Néhány orosz és angolszász kutató az elmúlt években kezdett ezzel a témával foglalkozni, és nagyon fontos megállapításokat tettek. Thomson és Arzhantseva kutatásaiból az derül ki, hogy a szír misszióknak komoly sikere volt az örményeknél, a kutatók egy része azt is állítja, hogy az örmény írás is szír eredetű, melyet 405-ben vezettek be a keresztény államban. Több olyan örmény forrás — köztük levelek — került elő, amelyben az örmény papok azt írták elő tanítványaiknak, hogy a kereszténység tanait a szíreknél tanulják meg. A kutatók arra a megállapításra jutottak, hogy az örmény kánonban sok szír elem található, de a hatás a kánon fordításban, sőt az építészetben is megfigyelhető, bár annak bizonyítása nagyon nehéz, hiszen a templomromokból nem lehet teljes bizonyossággal megállapítani azt, hogy éppen melyik gyülekezethez tartozott. A szír kapcsolat alapján lehetséges, de konkrét bizonyítékok nem állnak rendelkezésre. A Kaukázus előterében élő alánokról a források többsége egybehangzóan azt állítja, hogy keresztények. Hudud-al-Alam az alánok királyát kereszténynek tudja, de megemlíti, hogy élnek ott bálványimádók.⁹⁵ A szerző a keresztények nevére a tarsayan kifejezést használja, mely a nesztorianus keresztények széles körben használt neve volt. A Kaukázusban előkerültek olyan kőbálványok, melyekre egyenlő szárú keresztírást véstek, ez már annak a jele, hogy az ott élő népek között jelentős számú keresztény élhetett, bár arra, hogy melyik fajta kereszténység terjedt közöttük, alapos kutatás tud csak választ adni.

Az orosz kutatók közül néhányan feltételezik azt, hogy Grúziában, tehát a Kaukázus térségében az ortodox keresztények mellett szír térítők is tevékenykedtek a VI. századtól, mindez a Kaszpi térség bonyolult és összetett vallási viszonyait mutatja. Maga a Kaszpi-tenger partvidéke is célállomása volt a missziók számára, és az is az egyik korai keresztény területek egyike volt. A tenger délnyugati része, amelyet szintén Góg és Magóg országaként emlegetnek, a forrásokban Gilanian országként volt ismert. Mingana talált néhány forrást arra vonatkozóan, hogy már az I. században, 120 és 140. között Aggai térített ezen a vidéken. A kutató talált arra is forrást, hogy a III. század közepéről származó szír egyházi mű, „Az apostolok doktrínája” ismert volt arról.

India

A középkorban szerkesztett „Legenda Aurea” a keresztény egyházi szentek életrajzát gyűjtötte össze. Abban található az az információ, hogy Szent Tamás már Krisztus mennybemenetele után az Úr parancsára az indusok közé ment téríteni. A Kr.u. II. századból való apokrif irat, a Tamás-akták arról tudósít, hogy az apostol Indiában hirdette az evangéliumot. Előadásmódjában sok a legendás elem és az allegória. Az mégis hitelt érdemlően kirajzolódik belőle, hogy Tamás különösen hű volt az Úrtól kapott küldetés teljesítésében: „Hirdessétek az evangéliumot egészen a föld végső határáig!” Ezt mi sem bizonyítja jobban, minthogy Jézus legkedvesebb tanítványa, Tamás ment Indiába téríteni az I. század közepén. Tamás az egyházi hagyományban megőrzött életrajza szerint jelentős missziós tevékenységet végzett, a perzsáknál és India több részén is elterjesztette a keresztény hitet. A források szerint az első templomot India nyugati partjánál Kranganore városban alapította, majd további hat templomot épített a part mentén.

Miért éppen Tamás végzett ilyen távoli helyen missziót? Az apokrif iratokból és a korai keresztény egyházi hagyományok szerint Tamás Jézus kedvenc tanítványa volt. A jelenleg hivatalos evangéliumok hitetlennek állítják be, amely abból származik, hogy a feltámadott Jézustól sebei megmutatását kérte. János evangéliumában Tamás a legbuzgóbb tanítványként van megőrizve. Saját evangéliumában viszont Jézus legbizalmasabb tanítványának tűnik, akinek a mester titkos, misztikus tanításokat adott át. A szent evangéliumában erre két történet utal:

⁹⁴ Mingana, 1925. 5.

⁹⁵ Hudud-al-alam, 1937. 48.

„Jézus mondta a tanítványainak: Tegyetek összehasonlítást, és mondjátok meg nekem, kire hasonlítok!

Mondta neki Simon Péter: Egy igaz angyalhoz hasonlítasz.

Mondta neki Máté: Egy emberhez hasonlítasz, aki értelmes filozófus.

Mondta neki Tamás: Ó Mester, egyáltalán nem fogja elviselni a szám azt, hogy kimondjam, kire hasonlítasz.

Jézus mondta: Én nem vagyok mestered, mivel ittál — és megmámorosodtál — a forrásból, amely föltör, én mértem azt ki.”

„És fogta őt, (Jézus Tamást) visszavonult, és mondott neki három szót. Amikor pedig Tamás a társaihoz ment, megkérdezték őt: Mit mondott neked Jézus?

Mondta nekik Tamás: Ha megmondom nektek egyet azokból a szavakból, amiket mondott nekem, követ fogtok ragadni, rám vetitek, és tűz jön ki a kövekből, s meg fog égetni titeket.”⁹⁶

Szent Tamás evangéliumát 1945-ben találták meg Nag-Hammadi mellett az egyiptomi sivatagban, egy agyagkorsóban több más evangélium és kora-keresztény tekercs között. Abban az időben Tamás evangéliuma nagyon népszerű és széleskörűen elterjedt irat lehetett. Úgy tűnik, hogy a korai keleti egyházak sokkal szélesebb körben használták Tamás evangéliumát, mint a később kanonizálásra került négy másik evangéliumot. Ez az evangélium szerkezetében, felépítésében, stílusában nagyban különbözik a többitől. Az írásos források alapján kitűnik a szent kiemelkedően fontos missziója, melynek hatására a világ az első keresztény közösségeinek egyike nem a Mediterráneumban, hanem a távoli Indiában jött létre, Kr.u. 52-ben. Régebben a tudomány képviselői a nagy távolságok miatt lehetetlennek tartották, hogy Tamás valóban eljutott volna Indiába, de újabb kutatások bebizonyították, hogy már a kora ókortól kezdve létezett állandó tengeri kereskedelmi út a római birodalom és India között, így valószínű, hogy a kereskedőkön kívül Tamás is eljuthatott oda. A Kr.e. IV. századtól a monszun- és a passzátszeleknek köszönhetően már a kereskedők el tudtak vitorlázni a Perzsa-öbölből, vagy a Vörös-tengerből Indiáig. Tamás első missziós központja, Kranganore pedig a római és a görög kereskedelem központja volt. A legfőbb bizonyíték Tamás térítésével kapcsolatban az, hogy Indiában máig élnek olyan keresztény csoportok, melyek Tamástól származtatják egyházuk eredetét. Sőt, mai napig élő indiai hagyomány Tamás apostol tevékenysége., amelynek részei megegyeznek egy írásos forrással, a III. században keletkezett „Tamás cselekedetei” c. munkával. A mű leírja, hogy Tamás először Észak-Indiában, majd a déli területeken térített, a mai Madrász város közelében. Amikor megérkeztek a királyhoz, Tamás pompás palotát tervezett neki. Gundaphar tömérdek aranyat bízott rá azzal, hogy a palotát — a tervnek megfelelően — építse is fel, és elment messze idegenbe. Tamás az aranyat szétszította a szegények között, prédikált, és rengeteg embert elvezetett Krisztushoz. Amikor húsz esztendő elteltével a király hazatért, sem a palotának, sem a Tamásra bízott aranyak nem találta nyomát, ezért Tamást a börtön mélységes fenekére vetette, és meg akarta büntetni. De meghalt a király testvére. Néhány nap múlva azonban — élve — a király elé járult, és ezt mondta neki: „Tudd meg, hogy az az ember, akit te meg akarsz kínozni és el akarsz égetni, Isten barátja. Az angyalok elvezettek a Paradicsomba, és ott mutattak nekem egy pompás palotát. Ezt a palotát építette Tamás a testvérednek — mondták —, de méltatlanná vált rá, hogy benne lakjon!” Gundaphar tüstént szaladt a börtönbe, és arra kérte Szent Tamást, bocsásson meg neki, és fogadjon el tőle ajándékot. Azt is megkérdezte Tamástól olyan, mint a sebtapasz, amelytől begyógyulnak bűneink okozta sebeink; olyan, mint az étel, mert isteni szeretettel táplál bennünket. A férfiak megharagudtak hitük miatt az asszonyokra, akik közt egy királynő is volt, és a király elé hurcolták az apostolt, s különféle kínzásoknak vetettek alá. Szent Tamásnak azonban nem lett semmi baja az izzó vaslemezen, mert Isten hűs forrást fakasztott; a tüzes kemencében is hűs szellő lengedezett, amikor belevetették. Végül arra akarták Tamást kényszeríteni, hogy egy ércbálvány előtt mutasson be áldozatot. Ő letérdelt, és ezt mondta: „Imádlak, Jézus Krisztus!” Ebben a pillanatban elolvadt a bálvány, mintha csak viaszból lett volna. A szentély papja azt gondolta, hogy bosszút kell állnia istene nevében, ezért kardjával átszúrta az apostolt. A hívők — a hagyomány szerint azoknak a Tamás-keresztényeknek az ősei, akik Indiában még ma is élnek — eltemették Tamás holttestét. Később a szír keresztények engedélyt kértek rá,

⁹⁶ Evangélium Tamás szerint. In: Hubai, 1990. 62.

hogy ereklyéit a maguk városába, Edesszába vihessék, azzal az indoklással, hogy nekik levelük van Krisztustól, amelyben az olvasható, hogy ők Szent Tamás különös oltalma alatt állnak. Valahányszor Edesszát ellenség fenyegette, lakói a város kapuja elé állítottak egy gyermeket, hogy olvassa fel ezt a levelet. Erre az ellenség minden alkalommal elvonult. Tamás vesztét végül a helyi papi közösség okozta, akik gyanakvással figyelték tevékenységét, és egy fegyveres zavargás következtében megölték. Amikor Szent Barlam ment szintén Indiába téríteni, életrajzában már azt olvashatjuk, hogy „India telis-tele volt keresztényekkel”. Tamás apostol tevékenysége révén a szakirodalom az indiai keresztényeket „Tamás keresztények”-nek nevezte el, akik India tengerpartján éltek. A közösség lefordította a szent iratokat szírről az indiai dialektusokra. Amikor Nesztoriosz követői az V. századtól elvitték az új tant Indiába, akkor a Tamás keresztények megismerkedtek ezzel az új hittel is. A pápai udvar által küldött szerzetesek, köztük Giovanni Montecorvino, még a XIII. század végén virágzó keresztény közösségeket talált, akik az ősi hit mellett ismerték Nesztoriosz hitvallását.

Szent Tamás viszonylag keveset szerepel a középkori nyugati forrásokban, a szent „felfedezése” a XIII. század második felére tehető, amikor legelőször Marco Polo, majd a ferences misszionáriusok is találkoznak az indiai keresztényekkel. Marco Polo elég részletesen írt Tamásról, mint az indiai keresztények legfőbb szentjéről. Ő feljegyezte azt, hogy állítólag a govik, vagyis a legalsó hindu kaszt, a pária emberei ölték meg Szent Tamást, ezért közülük senki sem közelíti meg a szent sírját, mely Mábár tartomány egy kicsiny városában van. Marco Polo szerint oda főleg muszlim⁹⁷ és keresztény kereskedők zárandokolnak el. Szent Tamás sírjától az oda látogató keresztények gyógyulást várnak. A kultuszt gondozó papok vörös színű földet adnak a gyógyulni vágyóknak. Marco Polo megjegyzi, hogy ők is vittek magukkal Velencébe, ahol szintén sokan meggyógyultak tőle.⁹⁸ Marco Polo a helyi keresztény közösségtől hallott, 1288-ban történt, Szent Tamáshoz kapcsolt csodát is megörökített. Későbbiekben néhány keresztény misszionárius, mint Montecorvino és Odoric barát is megfordult Szent Tamás kultuszhelyén. Montecorvino annyit ír csupán, hogy Indiában működik Tamás egyháza.⁹⁹ Odoric leírja, hogy Tamás teste Mababan nyugszik. A környéken két Szent Tamás hegy volt,¹⁰⁰ az egyiken 1547-ben egy pehlevi írással írt feliratot is találtak. Odoric a kultuszhely mellett felfedezett tizenöt nesztoriánus családot, akik kötelesek a kultuszt ápolni. Odoric azt jegyezte fel a templomukról, hogy tele van bálványokkal, amely azt jelenti, hogy a nesztoriánusok átvették a buddhistáktól vagy a hinduktól a faragott bálványok tiszteletét.¹⁰¹ A portugál kereskedők a XVI. század közétől jelentek meg nyugat-indiai partoknál. Ők nem hitték el azt a szír történetet, mely szerint Tamás teste Edesszában nyugszik, ezért Duarte Menezes vezetésével egy küldöttséget menesztettek Mailaprba, hogy megkeressék a szent csontjait. A küldöttek meg is találták a szent maradványait, és azt a portugálok átszállították Goába, ahol egy templomban őrzik.¹⁰² A Tamás-keresztények egy része, akik egyben nesztoriánus hitűek voltak, a portugál gyarmatosítók érkezése után egyesültek Rómával, és elismerték a pápa fennhatóságát. Kisebbségük azonban máig megmaradt ősi hitén. India nyugati partjainál még máig élnek olyan keresztény közösségek, akik Tamás apostol által megtérített közösségek utódainak tartják magukat.

Az avarok keresztény kapcsolatai

A népvándorlaskor idején, a VI. század második felében, 557-től új nomád törzsszövetség jelent meg Európa határánál: a források őket avaroknak emlegették. A vélhetőleg belső-ázsiai eredetű népcsoport 568-ban elfoglalta a Kárpát-medencét, és több évszázadig fennhatósága alatt tartotta azt. Több tudományos

⁹⁷ A muzulmánok prófétának tartották a keresztény szentet.

⁹⁸ Maro Polo III. rész, 3. könyv, 17. fejezet, 314.

⁹⁹ Yule, 1914. III. 45.

¹⁰⁰ Yule, 1914. III. 141.

¹⁰¹ A kölcsönhatás nem egyedülálló jelenség az indiai kontinensen. A buddhisták a szobrok elkészítését a Nagy Sándor hódítása után a térségben maradt görög mesterektől tanulták. Korábban náluk sem volt szoborábrázolás.

¹⁰² Yule, 1914. III. 142. jegyzetek

elmélet szerint megélték a magyar honfoglalást is. Az avarok származásáról, kárpát-medencei tartózkodásáról több tucatnyi szakirodalom áll rendelkezésre, ezért én csak néhány, a kereszténységgel kapcsolatos véleményt emelném ki. Az írott források, a régészeti leletek és az antropológiai vizsgálatok alapján a kutatók nagy része azt az elméletet fogadta el, hogy az avar név valószínűleg összetétel, amely az európai avarság kettős eredetére utal, az uar (avar) és hun (hjon), vagy heftalita. A történeti adatok alapján legbizonyosabb, hogy fehér hunok lehettek, akik a türk hódítás elől menekültek nyugatra. Ezt támasztják alá a bizánci források, amelyek szerint az avarok hunok, csak vezetőjükről nevezték el magukat avaroknak. A törzsszövetséget alkotó fehér hun, vagyis heftalita elemek között, akik a türkök elől menekültek nyugatra még hazájukban a nesztorianus kereszténység nagy befolyást gyakorolt, az uralkodók támogatták a keresztény tanításokat. Kutatóink közül elsőként László Gyula tartotta lehetségesnek azt, hogy a menekülő törzsek új hazájukba is magukkal vihették nesztorianus hitüket, bár erre kizárólagos bizonyíték nem áll rendelkezésre.

Az avar történelmet a korszakkal foglalkozó régészek, történészek általában három korszakra osztják. Mindegyik korból viszonylag bő régészeti leletanyag került elő, de még a leletek alapján is nehéz rekonstruálni a vallási életüket. Néhány figyelemre méltó lelet azonban azt mutatja, hogy az avarok között is jelen volt a kereszténység, de, hogy annak melyik fajtája terjedt el széles körben, arra a kutatók máig nem tudtak pontos választ adni. Véleményem szerint az avarok közt a nesztorianus kereszténység a korai szakaszban már megvolt.

A történészek közül Deér József az 1930-as években az avarok kereszténységével kapcsolatban azt tartotta a legfontosabb forrásnak, amikor Baján avar kagán keresztény módon is esküt tett. Ez az aktus tényleg fontos történeti forrásadat, de véleményem szerint a forrásból inkább a nomád uralkodó esküvési szertartását ismerjük meg, mintsem a kán hitvilágára találnánk ebben utalást. Véleményem szerint a keresztény módon való esküvés uralkodói gesztus volt a bizánciak felé. Ahogyan a belső-ázsiai nomád birodalmak történetéből ismert, az uralkodók a különböző világvallásoknak szabadságot biztosítottak, ha papjaik imádkoztak a kánért és az országért.

Az avarok között elterjedt kereszténységre leginkább a sírleletekben talált kereszték, vas koporsószegek és egyéb, kereszténységre utaló tárgyak érdemelnek figyelmet, ugyanis a régészek többféle típusú keresztábrázolást találtak: egyik fajtán van Krisztus-ábrázolás, másik fajtán csak egyenlő szárú kereszték vannak. A régészeti leletek közül néhány szíjvégen látható keresztábrázolás, amely szintén a kereszténység jelenlétét mutatja. László Gyula megállapítása szerint az egyedinek mondható szíjvégen talált motívumok mindig utalnak viselője hitvilágára. Csallány Dezső például a kunhegyes-bánhalmi szíjvég emberalakos jeleneteiből a paradicsomi bűnbeesés jelenetét vélte felfedezni. Az avarok között elterjedt nesztorianus hitre az is adhat alapot, hogy a hit belső-ázsiai terjesztői, a szogdok jelen voltak a Kárpát-medencében. A feltárt zamárdi temetőben találtak több, szogdokra utaló leleteket. A régészek néhány szogd írásos leletet tártak fel, de a források szűkössége miatt nem tudhatjuk, hogy a közép-ázsiai kereskedők és kézművesek szellemi és vallási hagyományaik közül melyikkel érkeztek a Kárpát-medencébe, illetve azt mennyire tudták elterjeszteni az avarok között. Az avarokat kutató László Gyula is lehetségesnek tartotta, hogy ún. eretnek kereszténység jelen volt a területen, de egyöntetű választ ő sem adott. Lehetséges, főleg a többi nomád nép analógiája nyomán, hogy a különböző eredetű népcsoportoknál többféle keresztény tanítás együttesen volt jelen, hiszen a nomád népekre a vallási türelem volt jellemző. Ismeretes, hogy a Kárpát-medencében, a hun birodalom népei, főleg a gótok között az ariánus kereszténység terjedt el. Bizánci és római források megemlítik, hogy a hunok zsoldárokat énekelnek. Az első eretnekké nyilvánított hitvallás, az arianizmus köztudottan a gótok vallásává vált, a Kárpát-medencében került elő a gót Biblia egyik töredékes példánya. Ez a hit elterjedt Nyugat-Európában, sőt a Krímben is, ahol a megalapított püspökség több évszázadig fennmaradt. Arról sincs biztos forrásunk, hogy az ariánus kereszténység továbbélt-e a Kárpát-medencébe, de a lehetőséget nem lehet kizárni. Valószínű, hogy az avarok a bizánci kereszténységgel is megismerkedtek, számos régészeti lelet, többek között kereszték utalnak erre, bár a sírokban talált kereszték fajtájuk szerint többféle csoportra is oszthatók. Ezek tipologizálásával, azok kis számuk miatt régészeink nem foglalkoztak. A felekezeti meghatározást nagyban megnehezíti az, hogy a korai keleti egyházban ún. egyenlő szárú keresztéket készítettek. Különbséget esetleg az jelenthet, hogy a bizánciak általában ábrázolták Krisztust a kereszten, a szírek, és egyéb eretnek felekezetek, így a nesztorianusok pedig nem ábrázoltak embert. Ráadásul abban az időben, vagyis a VI-VII. században, a bizánci kereszténység eléggé tág fogalomnak volt mondható, amikor a birodalom még magában foglalta többek között a szír, és még az egyiptomi részeket is.

Így a bizáncinak mondott keresztfajták a birodalom több, eltérő kereszténységet valló népei közül kerülhettek a Kárpát-medencébe.

Az avar kaganátus korai szakaszából Szegvár környékén a régészek aranykeresztet tártak fel, amelyet bizánci keresztnek minősítettek. Hasonló típusú kereszt került elő a pusztatóti temetőből is. Székkutason kereszt alakú vas koporsószegek, és egy kereszt is előkerült. A vallási élettel foglalkozó kutatók mindegyik leletet bizánciaknak tulajdonították, nem vettek figyelembe más lehetőséget. A nesztoriánusok hatalmas missziós tevékenysége alapján valószínűnek tűnhet, hogy ez a hit megjelent a pusztai területek végállomásánál, a Kárpát medencében. Ezt a feltételezést alátámaszthatja az, hogy a népvándorlás korban keletről érkezett népeknek egyik megállója volt az Aral-tó vidéke, ahol jelentős keresztény központok működtek a VI. század elejétől, így azon a területen kapcsolatba kerülhettek ezzel az új vallással. Az avar sírokban talált kereszt formája teljesen megegyezik a XIII. századi útleíró, Wilhelmus Rubruk nesztoriánus leírásával, vagyis az egyenlő szárú kereszt négy szélén és közepén egy-egy féldrágakő díszítés található.¹⁰³ Előkerült néhány Krisztust ábrázoló kereszt is, amelynek eredete is vitatott.

A közép-avar korból, vagyis második avar kaganátus központjából, a káni udvar közeléből, Ozorából szintén előkerültek keresztény jelképek. A nesztoriánus vallás meglétét erősíti az a tény, hogy a VIII. századból feljegyeztek két avar kagán nevet, akik az Ótestamentum neveit kapták (Ábrahám, illetve Izsák). Ez a névadási szokás a nesztoriánusoknál is szokásos volt. Az avar-kori régészek a késői korra datálták a nagyszentmiklósi kincset is, amelynek egyik táján szintén keresztábrázolás található.

A kereszténység, mint egyéb, a pusztákon elterjedt világvallás nem szorította ki a nomádok ősi sámánhitét, sőt számos, nesztoriánus vallású nomád népnél a temetkezési szokásokban még az ősi, sámánhagyományt őrizték meg. Mivel sem a temetkezési szokások sem az írott források nem adnak egyértelmű választ arra, hogy a kereszténység mennyire volt befolyásos az avarok között, nehéz megállapítani, hogy a kereszténység melyik ága/ágai terjedtek el az avar birodalomban.

Türk kaganátus

A VI. század közepén az Altaj-vidéken élő türk törzsszövetség átvette a hatalmat egykori uraiktól, a zsuanszuanoaktól (hua). A hunok utódainak számító¹⁰⁴ új állam kiterjesztette fennhatóságát a zsuanszuano egykori területeire, majd nagyarányú terjeszkedésbe fogott a világ négy égtája felé. Délen elfoglalta az észak-kínai területeket, nyugaton meghódította Közép-Ázsiát, a szogd városokat, majd csapataik eljutottak Nyugat-Közép-Ázsiába is, egészen az Amu-darjáig. Miután a türkök meghódították a szogd városállamokat, és a kán kézműveseket, iparosokat telepített le mongóliai szállásterületén, akik magukkal vitték műveltségüket, sőt vallásaikat is. A hirtelen nagygyá növekvő türk birodalomnak szüksége volt szakszerű államigazgatásra, ezért a kagánok megbízták a szogd írástudókat az államigazgatás vezetésével. A szogdok elterjesztették a türkök közt az arámi jellegű írást és az ókori közel-keleti művelődés számos elemét. Azokban a követségekben is részt vettek, amelyek a perzsa és a bizánci udvart keresték föl. Az első híradás, amely megemlíti, hogy a türk kagán udvarában szogd kereskedők tartózkodnak, Bulan kagán (588-599) idejéből való. Egy kínai főúr, Yan Chin feljegyezte, hogy a főhadiszállás mellett szogd kereskedők élnek, akik az uralkodó védelmét élvezik.¹⁰⁵ Amikor a türkök megjelentek a gazdag közép-ázsiai városállamokban, szogd alattvalói meggyőzték a kagánt, hogy adja nekik a selyemkereskedelem jogát: döntéséből mindkét félnek haszna lesz.¹⁰⁶ A szogdok meg is kapták a kínai selyemmel való kereskedelem jogát. A nomád udvarok közelében tevékenykedő szogd kereskedők onnan főleg lovat adtak el meghatározott vég selyemért.

¹⁰³ A leírt díszítési mód jellemző volt az ókeresztény művészetben.

¹⁰⁴ A források tanúsága szerint a türkök a déli hun eredetű Északi-Liang dinasztiából származtak, akik a mai Gansu tartományban éltek. Amikor a zsuanszuano megátámadták őket, akkor az Altajba menekültek.

¹⁰⁵ Pulleyblank, 1952. 317.

¹⁰⁶ Pulleyblank, 1952. 318.

Ennek cserearánya időszakonként változhatott, de amikor a ló és selyem cserearány a nomádok számára megromlott, akkor rendszerint háborút indítottak a kínaiak ellen. Az iráni eredetű szogd népcsoport a türk birodalom kezdeti szakaszában fontos feladatokat látott el: mivel a türköknél elsősorban írástudókra volt szükség, a szogdok lettek a kancellária vezetői, ahol saját írásukat használhatták. A szogd írás elterjedésére utal az egyik épségben maradt korai türk emlékmű, a Bugut-i kő, amely a türk kagáni család egyik tagjának állít emléket.

A türkök hirtelen naggyá növekvő hatalmas birodalma hamar kettészakadt, mert a nagy kiterjedésű pusztai területeket nem tudták egyetlen központból irányítani. A keleti türkök megmaradtak az ősi területeken, a mai Mongólia területén, és ők gyakoroltak fennhatóságot a kínai és az északi, Bajkál-tó környéki vidékeken. A nyugati részekhez tartoztak a gazdag közép-ázsiai kereskedő városok, a dél-szibériai területek laza szövetségi rendszert alkottak. A türkök szolgálatába állt szogdok eleinte mindkét birodalom részben tevékenykedtek, sőt a türk kagáni udvarban elterjesztették saját vallásaikat, a manicheizmust, és valószínűleg a keleten újnak számító a nesztoriánus vallást, bár utóbbi főleg a nyugati türkök között volt megfigyelhető, a VI. századtól kezdődően. Számos forrás számol be arról, hogyan honosodott meg nesztoriánus hit a türkök között. Egyik szerint Arran püspökének, Karadusat-nak álmában megjelent egy angyal, aki azt mondta neki, hogy menjen el a türkök táborába, és a bizánci foglyokat cserélje ki az ő papjaira, hogy a türköket megkeresztelje. A püspök úgy is cselekedett, és a nesztoriánus papok megtanították a türköket az írás művészetére, valamint sokukat megkeresztelték.¹⁰⁷ Amikor Probus, Jusztoniánusz bizánci császár követte a türkök országában járt, ő is csodálkozott azon, hogy a türkök között mennyire sok a keresztény. Mindez a VI. század első felének éveiben történhetett. Egy másik történet arról számol be, hogy a türkök dél, vagy délnyugat felől is kaptak keresztény tanításokat. 591-ben a bizánci-perzsa háború idején a türkök a perzsák oldalán harcoltak, és akkor lovuk fejdíszén kereszt alakú jel volt látható. Ezt látva a perzsa herceg, Kösehe követeket küldött a bizánciakhoz, hogy megérdeklődjék a kereszt jelentését. A türkök a következőket mondták el nekik: Gangali-ból,¹⁰⁸ származó türk ember hozta el ezt a vallást, harminc évvel az esemény előtt. A szogdok is hisznek ebben a jelben, de már sok türk felnőtt és gyermek is. A kutatók ezek alapján valószínűsítik, hogy a türkök korai államában széles körben elterjedt volt a nesztoriánus hit.¹⁰⁹

Források arról tudósítanak, hogy a türkök szogd hatásra áttértek a keresztény hitre, sőt az egyik türk uralkodó felesége is szogd származású volt. A keleti türk állam azonban alig néhány évtizeddel élte túl a birodalom kettéosztását, a központi hatalom meggyengült, majd 630-ban a kínai seregek elfoglalták területeiket. Akkor a türkök egy jelentős része, mintegy százezer fő a kínaiak határvidékére, eredeti lakóhelyüktől délre, a Sárga-folyó nagy kanyarulatánál, az Ordoszbán telepedett le, ahol határőrszolgálatot láttak el a kínai Tang-uralkodóknak. Ezen a területen akkoriban még a déli hunok éltek, bár már önálló birodalmat nem alkottak. Az oda áttelepült türkök határőrszolgálatot teljesítettek a kínai Tang-dinasztia számára. Az Ordoszbába költözött türk csoportok, a sha-tuo türkök megmaradtak új lakóhelyükön akkor is, amikor a VIII. század elején Kül Tegin és Bilge kán harcai révén létrejött a második türk kaganátus. A VIII. század elején újjáélesztett második türk birodalom ugyanis az első államuk bukását az idegenek túlzott befolyásában látta, ezért a türk uralkodók ellentétben a nomádok türelmes valláspolitikájával, üldözték az idegen népeket, és az idegen vallásokat is. Erről a korszakról a kutatók úgy vélik, hogy a kereszténységnek már nem volt jelentős szerepe a mongóliai részen, az Orhon-folyó partján élő keleti türköknél. Bilge kagán emlékéen azonban látható néhány kereszt véset. Az emlékeket feltáró török régészek ezt úgy magyarázták, hogy a kereszt a családi tűzhely megjelölésére szolgáló jel, de véleményem szerint az is elképzelhető, hogy az a keresztények jelenlétére utal. Kereszt alakú ábrázolás kizárólag a keresztényekkel kapcsolatban jelenik meg a belső-ázsiai nomád népeknél. Hasonló keresztformákat Bajanhongor megyében fedezett fel Ju. Boldbátor, aki a nesztoriánusok jelenlétével magyarázza a vésetet.¹¹⁰

A rendelkezésre álló források alapján annyi bizonyos, hogy a türkök között elterjedt kereszténység megmaradt és megerősödött a Sárga-folyó nagy kanyarulatánál lévő Ordoszbán, ahonnan sok türk nem tért vissza még a második kaganátus idején sem, hanem hű maradt a kínai dinasztiához. A kínai vallásüldözés

¹⁰⁷ Lin Gan, 1998. 9.

¹⁰⁸ Szamarkand elnevezése. A Gangali szó valószínűleg a térség földrajzi nevéből származott, amely a kínai forrásokban Kang-kü néven szerepel.

¹⁰⁹ Lin Gan, 1998. 345.

¹¹⁰ Boldbaatar, 2003. 105.

idején, 845. után új elemek érkezhettek az Ordoszbba, valószínűleg azok a nesztoriánusok, akik a kínai üldözések elől menekültek. A kínai főváros elvesztése után a keresztények ott találtak menedéket, és megfelelő missziós helyet maguknak. Az Ordoszbban virágzó keresztény gyülekezetek tovább terjeszkedhettek a Góbi déli részén. Már valószínűleg a Tang-korban megépült a Góbin áthaladó kereskedelmi utak mentén Olan Szüme keresztény monostor, ahol a régészek Tang-korból származó épületdíszeket fedeztek fel, terepmunkám idején én is találtam erre utaló épület töredékeket.¹¹¹ A terület a nomád és letelepedett civilizációk egyik fontos találkozópontja lett, sőt innen terjesztették hitüket a sokat üldözött nesztoriánusok is. Pulleyblank kutatásai alapján egyértelmű, hogy a Dél-Góbiban meglévő nesztoriánus hit a Sha-tuo türkökhöz köthető, akik a türk kaganátus utónépeiből — hunok és türkök — jöttek létre. Lehetséges, hogy a türk és más belső-ázsiai népcsoportokból alakult ki az öngüt népcsoport, akiket a kínai és mongol források fehér tatároknak emlegetnek. A mongol kor előtt már a térségben az öngütök voltak jelen, akik felvették a kereszténységet, és Olan Szüme kolostor együttesben rendezték be rezidenciájukat.

Források hiányában nehéz eldönteni, hogy a keresztény eszmék milyen hatást gyakoroltak a keleti türkök eredeti hazájában, a mongóliai Orhon folyó vidékén, megmaradt-e a keresztény hitvilág, vagy a délre vándorolt csoport elköltöztetésével megszűnt a missziós jelenlét. A források alapján az bizonyos, hogy a nyugati türkökre is jelentős hatást gyakorolt Nesztor követőinek vallása. A korai forrásadatokat után, a későbbi korokból is vannak olyan források, mely bizonyítja, hogy a türkök tömegesen vették fel a nesztoriánus hitet. 644-ben a források szerint valószínűleg a nyugati-türkök egy jelentős része tért át a nesztoriánus hitre. Elijah-ról, a mervi metropolitáról azt a történetet jegyezték fel, hogy egyszer az Oxus-vidéken járt, ahol egy harcba igyekvő türk királlyal találkozott. A metropolita beszédbe elegyedett vele, és kérte, hogy ne háborúzzon. A türk király azt válaszolta, hogy ha égi jelet mutat neki, akkor áttér az ő hitére. Ekkor a türk varázsló hatalmas nagy vihart varázsolt, mire Elijah felmutatta a keresztet, és a vihart lecsendesítette. A csoda láttán a türk király egész seregével együtt megkeresztelkedett.¹¹² A keleti térítéssel megbízott Timofej pátriárka leveleiben többször is megjegyzi, hogy milyen sok a türköknél a keresztény. 781-ből származó levelében például megemlíti, hogy a türkök királya majdnem egész népével elhagyta bálványait és áttért a keresztény hitre. A türk király Timofejtől levélben azt kérte, hogy létesítsenek országában metropolita székhelyet, amit az egyházfő teljesített is. Timofej azt is tudatta feletteseivel, hogy a türk kagánon kívül még más nomád uralkodók is megkeresztelkedtek.¹¹³ A Kaszpi-tenger környékén az V. század végétől számos nesztoriánus közösség létesült, valószínűleg az ezen a részen élő heftaliták, majd a kazárok közül tértek át sokan erre a hitre. A VIII. századi feljegyzés szerint a huszonöt nesztoriánus metropolita közül a türköké az előkelő tizedik helyen állt. Ebben az időszakban Hirta kormányzója, Mar Philoxenus a türkök keresztény hitéről elég terjedelmes feljegyzést készített. A szerző többek között azt állította, hogy a türkök csak saját írásukat ismerik, és a szír nyelvet, azon tudják olvasni a Biblia könyveit. Nagyon szeretik a nagy ünnepeket, ahol a keresztény szentekről és mártírokról emlékeznek meg. A szerző szerint a Bibliát a misszionáriusok lefordították türk nyelvre, Jézus és Mária nevét a türkök csak szírül ejtik ki. Ez utóbbi szokás valószínűleg összekapcsolható a nomádok névmágiájával, esetleg a totemizmussal, amely szokásban a totemös nevét sem volt szabad kiejteni, csupán idegen szavakkal, vagy körülírással mesélhettek róla. A türk nesztoriánusok szokásairól érdekes adalékokhoz jutunk Philoxenus leveléből. Eszerint a türkök nagybőjt idején nem ettek friss húst, csak szárítottat, és a böjtöt — a holdfázist követve — estétől estéig tartották. Az úrvacsorát mindig tiszta búzakenyérrel ülik meg. Mivel a türköknél nem terem meg a búza, ezért a gabonát — Philoxenus szerint — idegen országokból szerzik be. Mazsolát szintén idegen helyről vásárolják, és abból bort készítenek a közösség számára. Ruházatukról azt mondja a tudósító, hogy ugyanolyan, mint a többieké. Philoxenus ezt követően lejegyezte a négy türk vezető nevét is: Gawrik, Girk, Tashaz, Langu, akik állítólag egymástól nagy távolságban éltek.¹¹⁴ Általános nevük tatár, országuk neve Szerikon. A szerző azt hallotta, hogy mindegyik királyhoz 400 ezer család tartozik. Ez azt jelentené, hogy a négy törzsnél 1,6 millió család élt volna a keresztény tanok szerint. A leírás alapján a türkök országa elér Magog-ig, a pogányok városáig.¹¹⁵ Fontos megállapítása az, hogy a türkök sátrakban és pavilonokban élnek, hiszen a XIV. századi perzsa

¹¹¹ Terepmunka 1998.június 8-12.

¹¹² Mingana, 1925. 15.

¹¹³ Mingana, 1925. 23.

¹¹⁴ Mingana, 1925. 68.

¹¹⁵ Mingana, 1925. 68.

történetíró, Rasid-ad-din Dokuz Katunnal kapcsolatban szintén megjegyzi, hogy a keresztény papok sátrakban és pavilonokban élnek. A türk uralkodók neveinek megfejtése azonban máig tisztázatlan. Van olyan nézet, mely szerint a mongol uralkodókkal kapcsolatosak lennének ezek a nevek, de mivel a forrás a VII-VIII. századra vonatkozva meséli el a történetet, szinte kizárt, hogy az egy későbbi korszak uralkodóit nevezzon meg. Mingana szerint a fenti nevek a kereit, ujgur, naiman és merkit törzsek vezetői voltak. A kutató azt állította, hogy 730-790. között a türkök a szír Bibliát használták, és türkre fordították le az áldozati szertartásokat.¹¹⁶

Ha már a türk birodalom, vagy a türknek mondott törzsek szóba kerültek, akkor feltétlenül meg kell említeni a türk birodalom után létrejött kelet-európai birodalmat, kazárokat, akikkel őseink szoros kapcsolatban álltak. A kazárok eredetéről sok elmélet alakult ki, annyi mindenesetre tény, hogy vannak, akik onoguroknak, mások türk eredetűnek tartják az államot megalakító népcsoportot. Annyi bizonyos, hogy a kazárok beletartoztak az eurázsiai sztyeppövezet lovas nomád népei közé, majd kihasználva a türk birodalom meggyengülését, maguk alapítottak birodalmat, a Kaszpi-tenger környékén a VII. század első felében. A kazárok a közép-ázsiai térségben, de a kelet-európai pusztaságon is jelentős hatalmi centrumot hoztak létre és azt közel háromszáz évig uralták. Birodalmuk a legfontosabb eurázsiai kereskedelmi utaknál feküdt, így az ország az átmenő forgalom vámjából jelentős hasznot húzott. Erre haladt ugyanis a selyemút északi leágazása, Hvárezmből a Kaszpi-tenger keleti partvidékén keresztül. Az út a közép-ázsiai részeket kötötte össze Kelet-Európával. A kelet-európai síkságot keresztülszelő észak-déli út, amelyen főleg prémet szállítottak, szintén a kazárok földjén haladt át. A kazár uralkodó, a kagán központja volt az egyik legjelentősebb kereskedelmi központ, ahol az áruk mellett a világvallások térítő tevékenysége is erősen megmutatkozott. A nomád birodalmak, így a kazárok türelmes politikájának köszönhetően a hittérítők szabadon terjeszthették hitüket. Amint a források mutatják, a kazárok sem voltak tiszta nomádok, mert voltak városaik, szántóföldjeik. Az uralkodó is palotában lakott a Kaszpi-tenger partján. Az arab és perzsa utazók számtalanszor megemlítik hogy a kazár birodalomban jelentős számú keresztény él, akiknek az uralkodó bíraskodási jogot biztosított népei felett. Sajnálatos módon a források arról nem szólnak, hogy pontosan milyen fajta kereszténység terjedhetett el. A legtermészetesebbnek a bizánci kereszténység jelenlétét tarthatnánk, de azok munkáiról a bizánci források hallgatnak. Szintúgy nem ismeretes, hogy a kaukázusi két keresztény állam, az örmény és a grúz fejtett-e ki valamilyen missziós tevékenységet. Obolenszky bizantinológus leírja, hogy az örmények a kaukázusi hun népek között térítették a VI. század folyamán. Valószínűleg gót püspökség a Krím-félsziget déli részén, de annak missziós munkájáról sem maradt fenn sok adat. Ezzel szemben a szírek jelentős térítőmunkáról számolnak be a térségben. A nesztoriánus kereszténységnek a Kaszpi-tenger partján több missziós központja lehetett, sőt amint egy szír forrás tudósított, egy türk (vagy türk utód) nép 644-ben áttért a kereszténységre. A VIII. század végén Timofej pátriárka leveléből kiderül, hogy a türköknek volt metropolitája a térségben. Egy arab forrás a kazárokkal kapcsolatban megemlíti, hogy uralkodója egyszer felvette a kereszténységet, de hogy ez az esemény ugyanaz volt-e, azt dokumentumok híján nem tudjuk eldönteni. Lehetséges, hogy a kazárokhöz, vagy szövetségesükhöz, a magyarokhoz — akiket minden bizánci és arab forrás türk népnek említ — a kereskedelmi árucikken túl a keresztény, így a nesztoriánus hit is eljutott. Bölc Leó bizánci császár ugyan a Taktika című művében 904 és 912 között azt írja, hogy a bulgárok csak annyiban különböznek a magyaroktól, hogy a bulgárok megkeresztelkedtek és elfogadták a bizánciak erkölceit, elhagyták nomád és pogány szokásaikat, míg a magyarok (vagyis a forrás szerint a türkök) ezt még nem tették meg. A forrás maga nem zárja ki azt, hogy a magyarság között nem terjedt volna el a keresztény hit, inkább azt mutatja, hogy a kereszténység nem vált kizárólagossá a törzsek között. A honfoglalás előtti magyarság vándorlásai során, tehát a VI. századtól a IX. század végéig állandóan kapcsolatban állt keresztény hitű népekkel, csoportokkal, térítőkkal és kereskedőkkel. A Fekete-tenger északi partvidéke, különösen a Krím-félsziget népei között a mindennapokhoz tartozott a keresztény hagyományok és a kultuszok ápolása, és ne feledkezzünk meg H(ono)guria püspökségéről sem a Kaukázus előterében. A Nógrád megyei Pilinyben talált honfoglalás kori sírban, két egymás mellett fekvő női sír egyikében keresztény könyörgést tartalmazó görögbetűs imát hordozó csüngőt, míg a másikban foglalatba zárt, bajelhárítást szolgáló medveagart találtak a régészek.¹¹⁷ A Hajdú-Bihar-megyei Sárrétudvari-Hízóföld területén 1983 és 1985 között feltárt gazdag honfoglalás kori temetőben számos pogány sírmelléklet mellett találtak egy függesztő füllel ellátott bronz

¹¹⁶ Mingana, 1925. 70.

¹¹⁷ Mesterházy, 1994. 201.

ereklyetartó bizánci keresztet, görögbetűs felirattal, a kereszt elülső oldalán Krisztus ujjatlan tunikában, a jobbra billent szakállas fej felett dicsfény, kereszttel, rajta tábla görög betűkkel I. C, fölött a jobb sarokban Nap, a bal sarokban Hold. A hátoldalon imádkozó, dicsfénnel övezett Mária, körülötte a négy evangélista medalionba helyezett mellképe. De nemcsak egymás mellett található számos temetőben a pogány és a keresztény hitvilág emléke. A híres tiszabezdédi tarsolylemezen a tipikus, indás, életfát ábrázoló motívum egy bizánci keresztet fog közre.

A kilencedik századi magyar kereszténységre utal a szubotikai magyar temetőből származó övveret, melyen egy szakállas öregember látható, egy „t” alakú bottal. Két oldalán pedig madarak, valószínűleg galambok vannak. Mesterházy Károly szerint a férfi maga az Atyaisten, de szerinte az attribútumok szokatlanok, de a „t”, vagyis tau alakú bot, és a két galamb ábrázolás a kereszténységre utal.¹¹⁸ Akadt viszont több írott forrás, mely arra utal, hogy eleink ismerték a keresztény tanításokat. Legelső, magyarokra vonatkozható forrás a VI. században a Krímben élt Muagerisz király története. A történet szerint testvére, Gordasz felvette a bizánci kereszténységet, és azt kezdte terjeszteni a hunok között. Erre azok fellázadtak, megölték Gordaszt, és Muageriszt választották uruknak.¹¹⁹ A történet nagyon tanúságos a keresztény missziók tekintetében. Azt mondja el, hogy a nomádok azért ellenségeskedtek a bizánci típusú kereszténységtől, mert az egyet jelentett volna a bizánci uralom elismerésével. Így feltételezhető, hogy a megkeresztelkedett nomád törzsek inkább az eretnek keresztény eszméket fogadták el. A Cirill és Metod legendából kiderül, hogy a magyarok tisztelettel bántak a keresztény misszionáriusokkal, sőt meghajoltak előttük.¹²⁰ A magyar honfoglalást követő évszázadban Hudud-al-Alam perzsa geográfus könyve, amely a kelet-európai népeket örökített meg. Ez a magyarokról azt jegyezte fel, hogy keresztény törzs, és a keresztény szó lejegyzésekor a tarsayan¹²¹, vagyis a nesztorianusokra vonatkozó kifejezést használta. Moravcsik Gyula viszont teljesen elutasította azt, hogy a honfoglaló magyarok között esetleg eretnek keresztények éltek volna. A kutató szavaival: „...nincs manicheus és nesztorianus hatás, mert amikor ezek elterjedtek a Kaszpi-tengernél, a magyarok már Európában voltak.”¹²²

Ezzel szemben áll az a tény, hogy a kelet-európai sztyeppén szinte folyamatosan éltek olyan népek, amelyek ismerték a kereszténységet, bizonyítottan a Kr.u. IV. század előtt is. A keresztény — nesztorianus — misszió az érett középkorban is kimutatható. A magyarok kárpát-medencei honfoglalása után is elterjedt vallás volt, ahogyan azt a korabeli írásos források bizonyítják. Az Urál-vidékről származó baskírok sziklarajzain Meissenschmidt XVIII. századi misszionárius keresztény szimbólumokat talált.¹²³ A magyarok egykori területére beköltöző besenyő, majd a kun törzsek is ismerték ezen eretnek kereszténységet, bár a két törzsszövetség — hasonlóan a többi nomád törzsekhez — nem kizárólagosan hitt Krisztus vallásában, hanem emellett még számos hitet, vallást megismert és követett.¹²⁴

Kínai birodalom

A kínai kereszténység történetével, azon belül a Tang-kori nesztorianizmussal számos tanulmány foglalkozott, ezzel kapcsolatban számos disszertáció is született az elmúlt évtizedekben. Jelen munkámban éppen csak azokat a kulcsfontosságú forrásokat, illetve eseményeket emelném ki, amelyek jelentősen hozzájárultak a pusztai kereszténység elterjedéséhez. Egyes keresztény hagyományok azt tartják, hogy a kereszténység első missziói már jóval a Tang-dinasztia előtt elérték a hatalmas birodalmat. A legendák Szent

¹¹⁸ Mesterházy, 1994. 199.

¹¹⁹ Moravcsik, 1938. 67.

¹²⁰ Cirill legenda. VIII. Metod legenda XVI. In: Györffy, 1986. 127-128.

¹²¹ Hudud-al-alam, 22. In: Minorsky, 1942.

¹²² Moravcsik, 1938. 39.

¹²³ Brentjes, 1998. 234.

¹²⁴ . Marvazi. IX. fejezet 3. 29. Minorsky, 1942

Tamás tevékenységéhez kötik az első kínai keresztény közösségek megalakulását. A korai kínai misszió lehetőségét már a XVI. században Kínában tevékenykedő jezsuita misszionáriusok felvetették. Xavier 1546-ból azt írta, hogy sok ember mondja, hogy Szent Tamás apostol Kínába ment, és ott sok embert tett kereszténnyé. Hasonlóan számolt be levelében Gaspar Cruz dominikánus, aki 1556-ból jelentette ugyanazt.¹²⁵ Mások a kusánokkal kapcsolják össze a korai missziókat, hiszen ez a belső-ázsiai nép volt a buddhizmus terjesztője is a belső-ázsiai népek között. A korai keresztény térítés létezésére azonban még nem áll rendelkezésre elegendő bizonyíték, legelső halvány utalás az Apostolok doktrínája című munkában van, az is a II. századra teszi az első térítők megjelenését a térségben. A korai kínai térítés elméleteinek megerősítése vagy elvetése még várat magára a tudományos körökben. A kínai birodalom sokáig elzárt területnek számított, a Han-kor jóformán Kína nem épített ki szoros kapcsolatokat nyugat felé. A Han-dinasztia idején, a Kr.u. I. században megjelentek az első térítők, akik a buddhizmus szent könyveit vitték Kínába. Attól számíthatjuk az idegen vallások megjelenését a birodalomban. A Han-kor egysége azonban a III. században megbomlott, és Észak-Kínában számos belső-ázsiai nomád dinasztia szerezte meg az uralmat, akik türelmes valláspolitikájuknak köszönhetően mindenféle idegen vallás kultuszát támogatták. Ekkor jelentek meg nagy tömegben a közép-ázsiai kereskedők, akik portékájukon kívül vallásukat is magukkal hozták. Az északi nomádok országlása Kínában csak a VI. század végétől szűnt meg, miután megalakult a rövid életű Sui majd a Tang-dinasztia. A Tangok érintetlenül hagyták Kína külföldi kapcsolatait, így az országban továbbra is virágzott a nemzetközi kereskedelem. A stabil kormányzat és a kereskedelmi utak, így a selyemút védelme viszont jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy nagy forgalmú kereskedelem bonyolódjon Közel-Kelet és Kína között, Közép-Ázsia érintésével. A Tang-uralkodók vallási toleranciája révén számos idegen vallás tanai terjedtek szét a birodalomban, de főleg a fővárosban. A keresztény, nesztorianus tanítások, szogd és szír nesztorianusok révén a szárazföldi kereskedelmi úton már a 630-as években elérték a kínai fővárost, tengeren pedig a 700-as évek elején. Az 1625-ben a kínaiak által megtalált és az épen Kínában tartózkodó jezsuita szerzetesek által lefordított xian-fu-i¹²⁶ sztlé azt jegyezte le, hogy 635-ben Aluoban (más forrásokban Olöpen), Ta-chin királyság püspöke eljutott a kínai fővárosba, ahol Tai-Zong császár udvarában, Chang-anban, díszes kísérettel fogadták. A kínai tudósok megvizsgálták a keresztény tanításokat, és elismerték annak helyességét, ezért a császár engedélyt adott azok terjesztésére. A forrás így fogalmaz: „Amikor Tai-Zong, a fényes császár, aki népét felvilágosította, és bölcsen kormányozta, dicsőségben és fényben elkezdte uralkodását, élt Szíriában egy Olopön-nek nevezett kiváló erényű férfi. Ő, aki a fénylő felhőkből tudott jövedőlni, Kínába vitte el a szent iratokat. Kiállta az utazás nehézségeit s veszélyeit, miközben a szelek harmóniáját figyelte. Chang-kuan kilencedik évében Chang-an-ba ment. A császár Fang-hüan-ling herceget, államminiszterét katonai díszkíséret élén a nyugati városba küldte a látogató fogadására és kíséretére. Olopön írásait a császári könyvtárban lefordították. Amikor tanait a császári palotában megvizsgálták, a császár felismerte azok helyességét és igazságát, elrendelte, hogy prédikálják és terjesszék azokat.”¹²⁷

A forrás alapján megfigyelhetjük, hogy milyen nagy tisztelettel fogadták a hittérítő szerzetest. Olopön valószínűleg Perzsiából érkezett Changan-ba, a császári fővárosba. A nesztorianusok a császári audienciát követően császári védelem alá kerültek, így a misszionáriusok szabadon terjeszthették tanaikat birodalom szerte. A keresztény misszionáriusok jórészt annak köszönhetik ismertségüket, hogy a birodalom központjában élő közép-ázsiai perzsa, szogd kereskedők, valamint a Changan környékén zsoldosként szolgáló nomád türkök és ujgurok között ez széles körben elterjedt vallás volt. Az uralkodó állami pénzen a főváros nyugati, Yi-ning negyedében, a Kereszt utcától északnyugatra templomot építtetett számukra, és 21 szerzetes megélhetését is támogatta.¹²⁸ A templom a „Perzsák temploma” nevet kapta, majd később 745-ben, szintén császári rendelet alapján a fővárosban lévő két nesztorianus templom nevét Ta-chin kolostorra változtatták. Ennek alapításáról emlékezik meg a Tang-hui-yao forrás.¹²⁹

¹²⁵ Moule, 1930. 12.

¹²⁶ A kínai átírás miatt a sztlé nevének többféle átírása is lehetséges. A szakirodalomban Sigan-fu-nak is számos helyen emlegetik.

¹²⁷ Szántó, 1985. 270.

¹²⁸ Saeki, 1937. 58.

¹²⁹ Moule, 1930. 45.

Az emlékművön lévő szöveg alapján a nesztorianus hit első missziója 635-ban jutott el Changan-ba, és alig egy évszázad alatt nagy sikert ért el. A szövegben megemlékeznek hetven misszionáriusról is, ami arra enged következtetni, hogy a VIII. századi Kínában nagyon sok közösség alakulhatott meg. A forrás, melyet a filológusok hitelesnek fogadtak el, azt bizonyítja, hogy a kereszténység nesztorianus változata előbb ért el Ázsia messzi vidékére, mint Európa egyes területeire. Changan-ban 677-ben újabb templomalapításról van tudomásunk, amit az udvar Firuz perzsa herceg és három testvére tiszteletére emeltetett, aki az arab támadások elől menekült a szövetséges Kínába híveivel. A templomot 707 és 709. között Chung-zong császár miniszterelnöke elfoglalta, és a templomot átköltöztette a város délnyugati Pu-cheng negyedbe.¹³⁰

A kínai uralkodók támogatták a keresztény tanok terjesztését, ezért birodalom-szerte sok keresztény központ alakulhatott a Tang-dinasztia korában. A sztélén négy nagy nesztorianus monostort soroltak fel, amelyek császári támogatást élveztek. Ezek voltak a legkorábbi keresztény emlékek a Távol-Keleten. A fent említett Yi-ning negyedben épült monostoron kívül a keleti főváros, Lojang Xiu-shan negyedében 716-tól működhetett kolostor. A keleti fővárost a nesztorianusok Szarag-nak nevezték el.¹³¹ A Tang-kor alatt a nesztorianusok megerősödtek, és a selyemút mentén több központot is létesítettek. F.W. Mote sinológus úgy véli, hogy a nesztorianus hit tíz tartományban terjedt el. Ugyanő a legvallásosabb uralkodónak Xuangzong-ot (712-756) tartja, aki nagyon támogatta többek között a nesztorianus hitet.¹³²

A nesztorianusok a kínai birodalomban is létrehozták saját vallásos irodalmukat, amely szír nyelvű művek kínaira való fordítását jelentette. Az szinte bizonyos, hogy a szertartások alkalmával szír nyelvű liturgikus szövegeket is használtak, mivel ilyen jelegű szövegmaradványok is előkerültek. A legismertebb kínai nyelven megmaradt nesztorianus szöveg a Xian-fu-i sztélé, melynek feliratát egy Ádám (kínai néven Jing Jing) nevű szerzetes készítette el. A szöveg a nesztorianizmus Középső Birodalombeli elterjedéséről szól, melyhez egy előszó is tartozik, egy dicsőhimnusz. A szövegnek a XVII. századi előkerülése után több fordítása látott napvilágot, talán csak magyar nyelven nem elérhető a kereszténység ezen fontos forrása. 2001-ben jelent meg Martin Palmer Jézus szutrák című könyve, ebben találhatunk fordításokat a kínai kereszténység szent könyveiből. A sztélé felső és középső részén kb. 1800 kínai írásjel található, alul szír betűk látszódnak. A szöveg több fejezetre tagolódik. Történeti szempontból az első rész a legjelentősebb, az számol ugyanis be a nesztorianus vallás kínai elterjedéséről. A szöveg alján található szír betűk és kínai jelek az ott térítő papok és püspökök nevét örökölték meg. A feliratokon belül jelentős keresztény szövegek olvashatók a világ teremtéséről, a bűnbeesés történetéből, továbbá utalás történik szírből kínaira fordított huszonzét szent könyvre. Azok többsége eltűnt, csupán a befalazott dunhuangi barlangokból előkerült nesztorianus tekercsek maradtak meg épen. Az onnan előkerült iratok a Xian-fu-i sztélével szemben harminc szent iratról tudnak. A számokból, akár huszonzét, akár harminc legyen az, kiderül, hogy a Tang-kori Kínában jelentős fordítói tevékenység folyt, és rövid időszak alatt lefordították a keresztény hit legfőbb forrásait kínai nyelvre. Martin Palmer úgy véli, hogy a Kínában lefordított könyvek eredetije már régen eltűnt a történelemből. A kutató azt feltételezi, „hogy Jézus történetét régebbi hagyományokba ágyazták, illetve olyan hitvilággal ötvözték, amelyek oly módon értelmezték a történetet, hogy annak más népek és kultúrák számára is jelentősége legyen.”¹³³ Kósa Gábor elemezte a fordítások egy részét, szerinte a nesztorianus fordítók igyekeztek minél jobban alkalmazkodni a kínai kultúrához, és számos fogalmat a buddhizmusból, a taoizmusból vagy a konfucianus hitből kölcsönöztek. Magát a nesztorianus vallást is dharmának¹³⁴, vagyis tannak nevezték el. Kósa kiemelte, hogy ellentétben a kínai manicheusok fordítási technikájával, a nesztorianusok az igazán fontos neveket fonetikusán átírták, hogy azzal elkerüljék azok pontatlan használatát.¹³⁵ Jézus nevét Ye-su-nak írták át, a Messiás szóból pedig Mi-si-suo lett. A forrásokban a kereszténységre a fény vallása kifejezést (jing-jiao) használták. A szír keresztények valószínűleg nemcsak saját vallásos irodalmuk fordításával foglalkoztak, lehetséges, hogy más vallások könyveit is megismerték, azért, hogy átvegyék azok kifejezéseit, és így saját tantételeiket könnyebben adhassák át a helyieknek. Yuan-

¹³⁰ Saeki, 1937. 458.

¹³¹ Saeki, 1937. 80.

¹³² Mote, 1999. 40.

¹³³ Palmer, 2001. 73.

¹³⁴ A buddhizmusban a vallási tanra használt kifejezés.

¹³⁵ Kósa, 2004. 495.

Chao kínai írástudó helytelenítette azt, amikor Ying Ying perzsiai Ta-chin püspök(Ádám) segíteni próbált egy buddhistának, és egy „hu” szövegből akart egy buddhista szutrát fordítani. Yuan Chao megjegyezte, hogy a szakja és a ta-chin kolostorok szokásaikban nagyon különböznek, mivel Ying-ying a Mo-shi-ho, azaz a Messiás törvényét követi. Yuan Chao szerint a két vallás nem keverhető össze, és követőiket sem lehet egyesíteni.¹³⁶

A selyemút menti Dunhuangban már a Tang-kortól jelentős volt a nesztoriánusok befolyása. Paul Pelliot 1908-ban a Szentháromságról szóló himnuszt talált a barlangtemplom régi befalazott rejtékelyén. Ezt Mingana később a Gloria in excelsis himnusszal azonosította. Pelliot ezen kívül szentek legendáiról szóló könyveket valamint rövid történeti feljegyzéseket is talált, amelyek a nesztoriánus egyház életébe, és azok hitvilágába engednek betekintést. Összesen mintegy tíz nesztoriánus szöveg került elő. Egyik legfontosabb közülük a Jézus Messiás szutra, mely a VII. század 30-as éveiben keletkezhetett. Ez a szöveg is szól a keresztények legfontosabb történeteiről, a bűnbeesésről, a Tízparancsolatról, a Szent Szűztől való csodás születésről, valamint Jézus életéről, egészen a kereszthalálig. A Legmagasztosabb tanításainak szutráját 641-ben fordították kínaira. Valószínűleg a szutrát egy korábbi szír munka, „Az apostolok tanításai”-ból állították össze, mely elmeséli Jézus élettörténetét. Az „ok, okozat és az üdvözülés szutrája” Ezt a keresztény iratot a kutatók szerint több forrásból állították össze, hogy létrehozzanak a misszió számára hasznosítható könyvet.¹³⁷ A fordítók ebben a szent iratban használták először a taoista terminológiát, amelynek használata későbbi fordításokban egyre jobban elterjedt.

Az ujjur szövegfordításokból világosan megmutatkozik az, hogy a távol-keletre eljutott keresztény hitet ők hagyományozták át utódaikra. A Tarim-medencében, elsősorban az oda betelepedett ujjurok segítségével. Az egyik kereskedelmi központban, Kasgarban metropolita székhely létesült. A Sárga-folyó kanyarulatánál, az Ordosban jelentős számú közösségek alakultak, de a tengeri kereskedelem dél-kínai csomópontjaiban, Hangchou környékén, és Kanton körül is monostorvárosok jöttek létre. A megmaradt épület maradványok alapján azt mondhatjuk, hogy a nesztoriánus monostorok kínai építészeti formák szerint épültek, keresztény voltjukra csupán a templom belsejének díszítése utalt.

A kereszténység támogatását mi sem mutatja jobban, mint az a tény, hogy a kínai uralkodók imádsági központjukhoz, a Famen templomhoz közel, Chou-chi település mellett is alapítottak egy nesztoriánus kolostort, Ta-chin-ssu néven. A kínai stílusban épült nesztoriánus templomban a XI. században még virágzó egyházközség működött, a monostort egy 1556-os földrengés pusztította el. Szerencsére a legrégebben megmaradt keresztény templomból megmaradt a pagoda formájú tornya. Az ma is épségben áll, neve azóta is Ta-chin-ssu maradt. A kolostorról legelőször Saeki adott hírt, aki egy úti beszámolót mellékelte könyvében. Magam 2000-es terepmunkám alkalmával bejártam a kolostor környékét. Az épületek keleti-nyugati tájolásúak voltak, kelet felé lehetett a bejárat.¹³⁸ A pagoda hét szintes volt. Sajnos, a pagoda épülete be volt zárva, egyedül az alsó szintjében kialakított buddhista szentély volt nyitva, ahol négy szobor volt látható. A szentély bejáratával szemben álló szobor köré glória volt festve, sőt a perzsa „szamárhát” motívum is megtalálható volt. A bejáratától balra még egykori elmosódott festések nyomai fedezhetők fel. Martin Palmer elmesélte, hogy őt felvitték a pagoda felsőbb szintjére, ahol megtalálta Krisztus születésének szobor ábrázolását.¹³⁹ A mellette lévő kis földszintes épületekben buddhista szentély működött. A pagoda őrzője szerint a kolostor neve Ta-chin ssu, tehát az egykori nesztoriánusok neve közel 1400 év alatt semmit sem változott. Palmer 1998-ban még életben találta a pagodát őrző idős buddhista szerzetesnőt, akitől több információt is hallott. A nő tudott arról, hogy a pagoda korábban keresztény monostor volt, sőt egy helyi legenda tartotta életben a templomot építő szerzetesek emlékét.¹⁴⁰ Ta-chin-ssu kolostor és környékén a New York-i és a Hongkongi Kínai Művészeti Örökség Alapítvány régészeti feltárásokat kezdett meg. A terv szerint a romok mellett kialakítanak egy kis múzeumot, amely a nyugati misszió történetét mutatná be. Az ásatás ideje alatt már megtalálták a kolostor temetőjét, és a templomot. A pagoda alatt többszörösen

¹³⁶ Saeki, 1937. 470.

¹³⁷ Saeki, 1937. 50.

Palmer, 2001.79.

¹³⁸ Több Tang-kori forrás említi azt, hogy a nesztoriánusok kelet felé imádkoztak.

¹³⁹ Palmer, 2001. 52.

¹⁴⁰ Palmer, 2001. 42. A szerzetesnő 1999-ben már meghalt.

lepecsételt föld alatti helyiségek, katakombák találhatók. Az ásatáson előkerült tárgyak azt mutatják, hogy a nyugati, nesztoriánusok művészetére jelentősen hatott a helyi, kínai kultúra. A pagoda harmadik emeletén feltárára került szöveg különlegességnek számít: görög szöveget jegyeztek fel szír betűkkel.¹⁴¹

Korai alapítású volt a délnyugati Sichuan tartományban épült két monostor is, amelyek már szintén elpusztultak. Az egyiket — a mai Chengdu várostól északra, Hangchou városban volt — a Tang-dinasztia egyik miniszterelnöke, Fang Kuan alapította, aki 756-ban mint tartományi kormányzó került oda. Az egykori nesztoriánus templom mellett állt egy feliratos tábla, amely sajnos, elveszett. A templom pedig megsemmisült.

A nesztoriánus vallás a Tang-dinasztia idején birodalom-szerte elterjedt, és a hívek száma is néhány száz év alatt megsokszorozódott. Bár jelentős idegen elem, mint az arab hódítástól menekülő perzsák vallották a kereszténység ezen hitvallását, de kínaiak, és belső-ázsiai népcsoportok is számosan csatlakoztak hozzájuk. A nesztorianizmus népszerűségét annak is köszönhetette, ellentétben a nyugati kereszténységgel, hogy nem akart kizárólagos vallássá válni, hanem elfogadta azt, hogy egy ember több vallást is magáénak vallhat. A nesztoriánusok a kínai birodalomban főleg orvosi és asztrológiai tudásuknak köszönhettké népszerűségüket, mindkettő alapos ismerete jelentősen hozzájárult a keresztények sikeréhez.

A kelet-nyugati kereskedelmi kapcsolatok nemcsak a szárazföldi selyemúton, hanem tengeren is folyt, a Perzsa-öböltől a dél-kínai partokig fejlődött a hajózás is az V. századtól. A kínai kikötőkben, kiemelten Kantonban, számos idegen kereskedő telepedett meg, akik magukkal hozott hitüket is gyakorolták. A régészek Hangchouban és Kuanchouban-ban számos nesztoriánus emléket találtak. Utóbbi városban főleg a Jüan-korban kaptak fontos szerepet a keresztények, akiket a nagykán megbízott a város irányításával.

A nesztoriánusok Kínából néhány tudós feltételezése szerint eljutottak Japánba, valamint Koreába. Északnyugat-Japánban az egyik temetőt a helyiek még a XX. század elején is „Jézus sírjának” hívták. A sírfeliratokon szír nyelvű feliratokat is találtak, ami bizonyítja a nesztoriánusok jelenlétét a szigeten. Teshima japán kutató szerint Kyoto város egyik buddhista templomának, a Koryuji helyén a 603-tól egy keresztény templom állt, ami leégett. A másik kyotoi buddhista templomot Kobo Daishi alapította 806-ban, amikor a források szerint visszatért Kínából. Ő is valószínűleg kapcsolatban állt a keresztényekkel. Dél-Koreában egy olyan barlangtemplomot fedeztek fel, aminek a bejárata ugyanolyan, mint a szíréké. A távol-keleti nesztoriánus misszió jelenlétének bizonyítására nincs elegendő adat, azt csak további kutatásokkal, illetve újabb leletek előkerülésével lehet megerősíteni.

A keresztény misszió virágzását a VII. század legvégén Wu Zetian uralkodása állította meg, aki a buddhistákat támogatta, a keresztényeket pedig megpróbálta minél jobban visszaszorítani. Az uralkodó 705-ben bekövetkezett halála után a keresztények ismét vallásszabadságot kaptak a Tang uralkodóktól. Az idegen vallások, az idegenek megítélése a sinológusok szinte egyöntetű véleménye szerint a 763-765. közötti An Lushan felkelés után változott meg. A szogd és türk családból származó hadvezért csak a behívott ujjur csapatok tudták legyőzni. A lázadás hatására a kínai közgondolkodás azután az idegen vallásokat kezdte ellenséggé kezelni, de akkor még nem került sor az idegenek elleni lépésekre. A IX. század elejétől azonban már rendeletekkel próbálták szabályozni a kínaiak és az idegenek kapcsolatát. 836-ban megtiltották, hogy a kínaiak „színes emberekkel” lépjenek kapcsolatba.¹⁴² A nesztoriánusok, és más „idegen” vallások (manicheus, zoroaszter) követőinek száma meg sem közelítette a buddhistákét, legalábbis az egyik kínai forrás szerint: „A különféle barbárok között, akik Kínába jöttek, voltak manicheusok, Ta-chin-ból valók, és a Mennyei Szellemet tisztelőek¹⁴³. E háromfajta barbár vallás templomainak száma annyit sem tesz ki, mint a mi buddhista templomaink száma egy kisebb városban.”¹⁴⁴ A dinasztia egyik uralkodója, Wu-Zong 845-ben az idegen vallások ellen rendeletet hozott. A császár úgy próbálta megakadályozni az idegen népek betörését a birodalomba, hogy az idegen eredetű vallásokat üldözni kezdte. A rendelet kimondta:

„Azt a 4600 kolostort, amelyet a kormány támogatott, állami tulajdonba vesszük, és egyidejűleg 260500 apácának és papnak vissza kell térni a világi életbe, és adót kell fizetni. Szintén állami tulajdonba veszünk 40

¹⁴¹ Palmer, 2001. 313.

¹⁴² Színes ember alatt a közép-ázsiaiakat értették.

¹⁴³ Zoroaszter hitűek

¹⁴⁴ Quan Tangwen 727. 27.a. Fordította: Kósa Gábor

ezer magántemplomot, gazdag és termékeny területével, amelyek több tíz millió hektáron terülnek el. Felszabadítunk 150 ezer rabszolgát, akik ezentúl adófizetők lesznek. ... Azt parancsoljuk, hogy azok az idegen szerzetesek és apácák, akik a külföldi országok vallásait tanítják, hogy a több mint 3000 ta-chin¹⁴⁵, mu-hu,¹⁴⁶ és xian¹⁴⁷ emberek visszatérjenek a világi életbe, hogy megszüntessük az összezavarodást a mi hazai szokásunkban és rendünkben”.¹⁴⁸

A rendeletből kitűnik, hogy az uralkodó legfőbb ellenségének a hatalmas birtokokkal rendelkező, nagy befolyással rendelkező buddhista egyházat tekintette, a rendelet fő rendelkezései is őt érintették elsősorban. De a rendelet hatására a Tang-dinasztia által korábban támogatott idegen vallások képviselőiknek, így a nesztoriánus keresztényeknek is menekülniük kellett, pedig akkor az ott élő misszionáriusok száma meghaladta az ezer főt. A két fővárosban, Changanban és Lojangban a szerzetesek harminc százaléka maradhatott meg eredeti hivatásánál, a többieknek vissza kellett térni a civil életbe. Akkoriban a rendelet szerint mintegy 4600 kolostort zártak be, 260500 szerzetest és apácát térítettek vissza a világi életbe, 40000 kisebb templomot és szentélyt semmisítettek meg. A császár a kis magán templomokat megszüntette. A templomi értékeket elkobozták, a nemesfémeket beolvastották, sok szerzetest pedig megöltek. A sinológusok közül sokan ezt úgy értékelik, mint az idegen vallások elleni barbár támadást. Véleményem szerint a rendelet elsősorban világi célokat szolgált: az államkincstár bevételeinek növelését, amely természetesen az idegen vallások képviselőinek vagyonekibozásával járt. Az uralkodó kétféle módon valósította meg a kincstári vagyongyarapodást: egyrészt a világi életbe visszatérőket adófizetésre kötelezte, ezért történt a 150 ezer rabszolga felszabadítása is. Másrészt a kolostori földek-tíz milliós hektár mértékben- az uralkodó vagyonának részévé váltak. A rendelet mintegy négyszáz embert érintett. Az üldözés idején a keresztények egy része a Mennyei Birodalomból északra, a barbár törzsek lakta vidékek felé - Mandzsúriába és az Ordosz vidékére - menekültek, többségük visszahúzódott a Dzsungár-kapu vidékére, mások a sivatagi oázisvárosokba menekültek, valamint a selyemút két ága által közrefogott Tarim-medencébe akkor beköltöző, török nyelvű ujgurok szívesen fogadták őket. Bár az uralkodó a következő évben meghalt, és az üldözések is abbamaradtak, de az elmenekült keresztények közül csak kevesen tértek vissza, többségük új lakóhelyükön maradt, ahol szabadon terjeszthették tanukat. A X. század végén a buddhista Can Ning azt írta le: „Ettől függetlenül e vallások gyökereit nem sikerült teljesen kiirtani, később elterjedtek és burjánzásnak indultak.”¹⁴⁹ Cheng Shan Xiang taoista szerzetes Yu-long chuan című, X. század körülre datált művében megemlékezik a keresztények fő tanítójáról, a Messiásról (a forrásban Mi-shi-he néven szerepel). Azt írja róla, hogy a Messiás egy rangban áll más nyugati népek istenségével.¹⁵⁰

A kínai nesztoriánusok továbbéléséről számolt be Marco Polo is. Állítólag Fudzsü városban éltek olyan keresztények, akik titokban gyakorolták hitüket, mert féltek a nagykán haragjától. Marco Polo szerint szent könyveik keresztények voltak, többek között a Zsoltárok Könyve. Vallásukról annyit mondtak: „Őseink hagyományozták ránk.” Marco Polo megvizsgálta templomukat, ahol három festett képet látott, ama hetven apostol közül, akik ott térítettek. Ezek a helyiek szerint-régen jártak közöttük és megtérítették őket. Elmondásuk szerint mindez hétszáz éve történt, ami a VI. század végén történhetett.¹⁵¹ Amikor létük kitudódott, és a nagykán vallásszabadságot adott nekik, kiderült, hogy még hétszáz ezer család volt ennek a hitnek a követője. A Marco Polo által említett szám nagyon magas, hiszen az majdnem hárommillió embert jelent.¹⁵² Mindenesetre a forrás olyan szempontból fontos tényit igazol: a keresztények nem tűntek el hirtelen 845. után a kínai birodalomból, hanem menekülésük helyén tovább terjesztették Krisztus tanítását.

A kínai missziót az európai teológusok nagyon pozitívan értékelték. Rédey Pál cikkében azt hangsúlyozza, hogy a ferences rendi misszionáriusok úgy tartják, hogy a buddhisták a nesztoriánusoktól

¹⁴⁵ nesztoriánus

¹⁴⁶ mohamedán

¹⁴⁷ zoroasztriánus

¹⁴⁸ idézi: Saeki, 1937. 473.

¹⁴⁹ Siebeck, 1992. 265.

¹⁵⁰ Moule, 1930. 72.

¹⁵¹ Marco Polo II. Könyv, III. rész, 275-276.

¹⁵² Marco Polo II. Könyv, III. rész, 275-276.

vették át a füstölő és a harang szertartási kellékek használatát. Barthold ezzel szemben azt mondja, hogy a keletre eljutott nesztoriánusok nem használtak harangot.¹⁵³ A ferencesek állítása nem állja meg a helyét, mivel harangot a keleti kultúrák is régóta használtak. Annyiban viszont érdekesnek mondható a feltevés, hogy a misszionáriusok rámutattak arra, hogy a különböző vallások között milyen kölcsönhatások alakultak ki. Palmer szerint a keresztény Mária-kultusz volt nagy hatással a kínai buddhizmusra, és a kínaiak Kuan-jin kultuszát hasonlították a Mária kultuszhoz. Avalokitésvara, a buddhizmus könyörületes bodhiszattvája ugyanis a IX. század előtt férfi alakban volt ismert Kínában, csak ezt követően alakult át nővé.¹⁵⁴ Palmer azzal érvel, hogy a buddhizmus panteonjában kizárólag férfialakok vannak jelen.¹⁵⁵ A buddhizmus mahajana ágában viszont ugyanúgy megtalálhatók női istenségek, mint a kereszténységben. Tára, a könyörületesség buddhista istennője éppen Avalokitésvara könnyeiből született. Saeki viszont úgy véli, hogy a nesztoriánusok néhány tanítása a taoizmus egyik szektájában élt tovább.¹⁵⁶ Barthold turkesztáni nesztoriánusokról azt állapította meg, hogy nem vetettek keresztet, hanem mellükön kulcsolták össze kezüket, amely buddhista hatásra vall.¹⁵⁷

Az ujugur kaganátus

Az ujugur nép neve a türk fejedelmi síremlékeken (VI-VIII. század) úgy szerepel, mint a türkök veszélyes ellensége. Az ujugurok akkor a mongóliai Szelenge-folyó alsó szakaszánál nomadizáltak. A forrásokban tokuz-oguz néven szereplő törzsszövetség a VIII. században megerősödött, és 745. körül megdöntötte a türk birodalmat, az Orhon-folyó völgyében saját kaganátust alapítottak. Az ujugurok első kagánja, Bögü, fejedelmi központját a korábbi türk központhoz közel alapította, melynek a Kara Balgaszun nevet adta. Ez a város lett az ujugurok kereskedelmi, kézműipari és vallási központja, ahol az ujugurok magas szintű műveltséget teremtettek uralmuk alig egy évszázada alatt.

Az ujugurok történetét nagyban befolyásolta a déli szomszédjának egyik történeti eseménye, az An Lusan lázadás. A kínai uralkodó annak leverésére az ujugurokat kérte meg, és a kagán csapataival elindult Kínába. A győzelem után a császárvárosban, Lojangban szogd manicheus hadifoglyok elmagyarázták a kagánnak vallásuk lényegét. A foglyok állítólag olyan nagy hatást gyakoroltak a kagánra, hogy 763-ban felvette ezt a hitet, és alattvalóik körében is elterjesztette. A szogdok modern módszerrel terjesztették hitüket, a megtérítendő nép anyanyelvén prédikáltak és a szent iratokat is lefordították az adott nyelvre, így a manicheus tanok legnagyobb részét lefordították ujugur nyelvre. A szogdok hitükön kívül fejlett kézművességükkel és szellemi műveltségükkel is megismertették a nomád életmódú ujugurokat. A városalapítást hamarosan továbbiak követték, amelyekben kézművesek és a földművesek kicserélhették áruikat a nomádokéval. Másik jelentős ujugur város, Bajbalik a fővárostól északra terült el, a Szelenge-folyó mentén.¹⁵⁸ Lakói jelentős hányada szogd és kínai kereskedőből állt. Minden valószínűség szerint ezen a helyen ismerték az ujugurok első „idegen” hitét, a manicheizmust. H. Perlee mongol régész szerint ebben a városban többféle szogd vallási szövegeket fordítottak le ujugur nyelvre.¹⁵⁹ Az ujugur város északi kapujánál a mongol régészek terepbejárás során két kőoroszlánt találtak, egyikük tarkó részén egy kereszt bevésés látható. D. Bajar régész már azt feltételezi, hogy a keresztet már egy nesztoriánus hitű véste oda.¹⁶⁰ Az ujugurok harmadik központjának Hedün Hatun számított. A város H. Perlee feltételezései szerint még

¹⁵³ Barthold, 1894. 78.

¹⁵⁴ Palmer, 2001. 301.

¹⁵⁵ A buddhizmusban a történeti Buddha mellett a két legfontosabb bdhiszattva Mandzsusri és Avalokitésvara.

¹⁵⁶ Saeki, 1937. 125.

¹⁵⁷ Barthold, 1894. 78.

¹⁵⁸ A város romjai a mai Bulgan megyében találhatók meg.

¹⁵⁹ Perlee, 1961. 51.

¹⁶⁰ A nevezett oroszlán jelenleg az ulánbátori Mongol Történeti Múzeumban látható.

évszázadok múlva is lakott lehetett, mert a kitaj korban (907-1125) még szerepelt a forrásokban. Ez, a Tamir-folyó északi partján épült központ azért maradt meg a későbbi korokban, mert sikerült elkerülniük a 840-es kirgiz betörés pusztításait. Ott valószínűleg megőrződött az ujjur műveltség néhány eleme, amelyet a későbbi évszázadokban a többi nomád utódállamokban felhasználtak. A város pontos elhelyezkedése nem ismert a régészek körében.

A kínai források szerint 780. körül már mintegy kétezer fős szogd kolónia élt az ujjur kagán udvarában. Amikor a nyolcvanas években Tun Mo-ho kán trónra lépett, támadást indított a „kiváltságos” szogdok ellen. Több száz udvari ember esett áldozatul haragjának. 795-ben azonban Tun Mo-ho meghalt és a Xi-tian klán vette át a hatalmat. Ebben az időszakban ismét megerősödött a szogd befolyás: tanácsadóként, követként fontos politikai szerepet játszottak, míg kereskedők monopóliumot kaptak az állami beszerzésekre. Az ujjur műveltség magas foka kiemelkedett a nomád törzsek közül: Mongólia területén számottevő városi kultúrát teremtettek, amely huzamos időn át fennmaradt. Belső-Ázsia nomádjai között ez egyedülálló jelenség volt. Az ujjur birodalom a nyolcadik században virágzott, de a kilencedik század elejétől — trónutódlási harcok következtében — hanyatlásnak indult. 839-ben az egyik ujjur trónkövetelő segítséget kért a nyugaton élő kirgizektől, akik a következő évben megrohanták a kaganátust, felégették a városokat és felbecsülhetetlen károkat okoztak az ujjur műveltségben. Elpusztultak a manicheus kéziratok, megsemmisült az anyagi kultúra döntő része.

Az ujjurok nagy része menekülni kényszerült. Egyik csoportjuk dél felé, a kínai területekre kért bebocsátást, ahová azonban nem akarták beengedni őket. A kínai határ közelében több éves heves küzdelem folyt az ujjurok és a kínaiak között. A sikeresen betelepülő manicheus vallású ujjurokat megfosztották vallási tárgyaiktól, könyveiket elégették, a menekülteket határőr szolgálatra kötelezték.

Az ujjurok másik része, kb. 15 nemzetség nyugatra, a mai Kanszu- tartomány területére menekült, ahol az ott élő népek között nem alakult ki egységes állam. Ez kedvezett a menekült ujjur nemzetségeknek. Ezen a helyen letelepedtek, megerősödtek és a IX. század végére megszilárdították uralmukat, és két jelentős hatalmi, kereskedelmi központot alakítottak ki: Kancsout és Szacsout (más néven Dunhuang). Nomád életmódjukat fokozatosan feladták és letelepedtek. Mivel a térség a selyemút mentén feküdt, az ujjurok bekapcsolódtak a kereskedelmi forgalomba, és hamarosan ők közvetítették a kínai árukat nyugati irányba. Az ujjurok egészen a mongol fennhatóság elfogadásig (1209) tevékeny szerepet játszottak Belső-Ázsia kultúrtörténetében, bár számos írásos anyaguk a tudományos világ számára 1908-ig, Stein Aurél expedíciójáig jórészt ismeretlen volt. A dunhuangi barlangok könyvtárát 1036. körül a tangutok támadása előtt lezárták, és 1900-ig nem nyúlt hozzá senki. Akkor került elő mintegy 2000 kézirat tekercsek formájában, melyek közül legalább tíz a nesztorianus kereszténységgel kapcsolatos. Ezen kívül bráhmí, tibeti, kínai, szanszkrit és szogd nyelvű írásos emlékek kerültek elő. A legrégebbit valószínűleg a Xian-fu-i sztélén szereplő Alauban fordíthatta, neve Jézus Messiás szutra, mely 635-638. között íródhatott. A szöveg a keresztény tanítások lényegét mutatja be, köztük Krisztus szenvedéstörténetét. A barlangtemplom falán látható egy festmény, mely egy keresztény püspököt ábrázol lovon, és botján nesztorianus kereszt áll.

Az ujjur menekültek harmadik csoportja Kelet-Turkesztánba, a Tien-san vidékére költözött. Ők két kánságot alapítottak, a Kucsait (ismert nevén Gaochang) és a Turfánit. Az áttelepülők egy része egy ideig megőrizte manicheus vallását, de egy új vallással, a nesztorianus kereszténységgel is megismerkedtek, amelyre nagy részük áttért, és a szomszédos népek között elterjesztettek. Az ujjurok új hazájukban „leszálltak a lóról”, városokba költöztek. Többé már nem alkottak egységes államot, hanem kis, szétszórott közösségekben éltek. Az új hazába költöző ujjurok létrehozták a korszak legfejlettebb kultúráját Nyugat - Belső-Ázsiában. A Dzsungáriában élő egykori nomádok fontos szerepet kaptak a különféle civilizációk egymás közti közvetítésében. Az eredetileg szír keresztény hitet, a nesztorianizmust ők tették igazi belső-ázsiai vallássá, miután a szír egyházi műveket lefordították anyanyelvükre, ezzel megalkották a belső-ázsiai török, majd mongol népek liturgiai kifejezéseit. Az ujjur településen, különösen Gaochang ujjur fővárosban szír nyelvű liturgikus iratokat találtak a régészek, amely azt mutatja, hogy a nesztorianus szertartásokban használták a szír nyelvet, és írást. Néhány szír liturgikus szöveget a VI. század közepére datáltak, ami azt mutatja, hogy a területen már az ujjurok megérkezése előtt virágzó keresztény közösségek léteztek. A feltárt iratok között azonban van számos olyan, amely szír írással, de nem szír nyelven íródott, ezek megfejtése még várat magára. A főváros romjai között egy egykori templom romjaira bukkantak a régészek, ahol tömegesen legyilkolt emberek csontvázaai hevertek. Az ásatást végzők szerint ezek az emberek a 845-ös kínai rendelet áldozatai voltak. Gaochangban a régészek kiástak egy nesztorianus kolostort, ahol XI-XII. századból származó házassági himnuszokon, dalokon kívül megtalálták Szent György mártíromságáról szóló történetet.

A kolostor területéről keresztény papokat ábrázoló freskók is előkerültek. Az ujugrok újítása az volt, hogy az arámi eredetű szogd betűk átformálásából saját írást alkottak, melynek írásirányát is megfordították: balról jobbra és fentről lefelé vezették a sorokat. Ezt a típusú írást a források később csak ujugur írásnak nevezték el. Ezzel az írással is számos keresztény irat fennmaradt, köztük egyik legszebb a Mágusok dicsérete, mely a Háromkirályok hódolatát mesélte el a Betlehemben megszületett kis Jézus előtt. További emlékek vannak jósszövegekről is. Kisebb töredékes anyagok szólnak a bűnről és a rosszra való csábításról, egy esztrangeló írással írott kis töredék pedig a gyógyításról. A szövegek kiadását Sz.V. Malov tette közzé az 1950-es években. Ezen kívül számos orvosi és asztrológiai írás azt mutatja, hogy az ujugur nesztorianusok foglalkoztak a szírek tudományaival: asztrológiával és orvostudománnyal. A turkesztáni ujugrok jelentős missziót végeztek a térség nomád népeinél, hatásuk a szomszédos területeken is érzékelhető volt. A Dzsungár-medence központjában, Kasgarban a XII. században már volt nesztorianus közösség, 1180-ból fennmaradt püspökük neve: János.¹⁶¹ Innen a kereszténység továbbterjedt a Tian-shan hegységtől délre. Khotanban, a Tarim-medence egyik központjában szintén nagy számban voltak keresztények, de őket az iszlám hívői 1215. körül elűldözték.¹⁶² A XIII. században az ujugur térítésnek köszönhetően a nesztorianus hit elterjedt a Tian-shan északi felénél, ahol nesztorianus kolostorok és egyházkerületek működtek, saját vezetőkkel. Az ujugrok a dzsungáriai-medencéből élénk kereskedelmi kapcsolatot ápoltak az Altajban élő pusztai törzsekkel, akikhez elvitték műveltségük főbb elemeit. A környékbeli népek közül legszorosabb kapcsolatot az Altaj-hegység északi peremén élő najmanokkal építették ki, de a Góbi keleti részén élő kereitekre is hatással lehettek. Mindkét nép felvette a nesztorianus keresztény vallást, és használták az ujugrok írását. Az ujugrok az Ordosz közelében megalakuló tangut birodalomba, de még a mandzsúriai kitaj-államba is elvitték a keresztény hitet.

Ahogy már korábban említettem, a nesztorianus hit eljutott Tibetbe is. Az egykor Tibethez, ma azonban Indiához tartozó Ladakban, Tangse közelében egy hatalmas sziklába három vésett keresztet találtak, melyek mellett rövid szöveg állt. A szikla a Dranstei-hágó fölé magasodik, amely egykori indogörög királyságok mentén haladó kereskedelmi út mentén feküdt. Az egyik szogd feliraton Jézus neve olvasható, a másik felírt így szól: „A 210. évben jött erre Nosfram Szamarkandból a tibeti kán megbízásából.”¹⁶³ A tibetiek ősi vallását, a bont a kutatók egy része nem tartja egységes vallási rendszernek, hanem samanisztikus alapokon nyugvó, buddhista, hindu, perzsa, és feltehetően keresztény elemeket is magába foglaló hitrendszer volt. A phön szövegek tanúsága szerint a vallás őshazája Táksziszik ország volt, ami valószínűleg Perzsiát jelentette.¹⁶⁴ Bár a vallás döntő többségben sámán és buddhista elemeket őrzött meg, de egyes vélemények szerint az alámerítkezés szokása keresztény eredetre vall.¹⁶⁵ Daniel Rops úgy véli, hogy a nesztorianus kereszténység nyomai máig felfedezhetők a tibeti vallásban. A mustármag titokzatos erején alapuló hagyományt a szerző az oltáriszentségből eredezteti.¹⁶⁶

Számos tanulmány jelent meg az ujugur kereszténységgel kapcsolatban, viszont arra a kérdésre még nem adtak konkrét választ, hogy miért terjedtek el a különböző hiedelmek olyan gyorsan a nomád népek között. Ennek megválaszolása magában a nomád társadalomban keresendő. Mint ahogyan Közép-Ázsiában is ismeretlen volt a kizárólagos vallás fogalma, úgy a nomádoknál is hitük, a sámánizmus nem törekedett egyeduralomra, hanem békésen megfér más tanításokkal. A nomád népek mai napig mélyen vallásosak, és a különböző felekezetek papjait nagy tiszteletben részesítik, függetlenül attól, hogy az milyen vallású. A nomádok között a tanítók, mesterek tisztelete szintén meghatározó jelentőségű. Harmadrészt, az uralkodóknak nagyon imponált az olyan külföldi tudós, aki ismerte letelepedett civilizációk mestersegeit, és diplomáciában nem kellett déli szomszédaik tanácsára hallgatni.

¹⁶¹ Lambert, 2004. 211.

¹⁶² Lambert, 2004. 212.

¹⁶³ Palmer, 2001. 146.

¹⁶⁴ Szathmári, 2000. 7. 1.

¹⁶⁵ Szathmári, 2000. 7. 8.

¹⁶⁶ Barraux, 1995. 48.

A manicheizmus és a nesztorianizmus kapcsolata

Az ujugurok kapcsán érdemes legalább érintőlegesen foglalkozni azzal, hogyan került kapcsolatba a manicheizmus Belső-Ázsiában a nesztorianizmussal. Mint ismeretes, a perzsa Mani vallási tana is átvett néhány keresztény elemet, bár ennek ellenére a teológusok nem tartják a manicheizmust keresztény vallásnak. Hangsúlyozni kell, hogy bármekkora volt a hittani különbségek, a két vallás követői Közép- illetve Belső-Ázsiában egymás közelsége miatt, valamennyire megismerték egymás hitét. Sőt, az is gyakori jelenség volt az ott élő népek között, hogy mindkét vallást gyakorolták, amint Japánban — a buddhizmus és a sintó esetében — ma is láthatjuk. A nesztoriánus misszióknak előnyt jelentett, hogy a manicheizmus révén a térségben már valamennyire ismert volt Jézus neve és tanítása: saját hitüket így egyszerűbb volt elfogadtatni a korábbi manicheus területeken. Szembeötlő tény, hogy a nesztoriánus hit éppen a nagy manicheus központokban, a szogdok között talált először követőkre: Közép-Ázsia manicheizmust befogadó városai — Merv, Balh, Szamarkand — hamarosan nesztoriánus püspökséggé váltak. A keresztény szogdok hozzáfogtak a Szentírás bizonyos könyveinek lefordításához, és ahhoz felhasználták a korábbi manicheus fordítás szak kifejezéseit. A két hit kölcsönhatása így még a fordításokban is nyomon követhető. Saeki japán tudós a kínai nesztoriánus szövegek fordításakor figyelte arra a tényre, hogy a kínai nyelvű nesztoriánus szövegeken világosan látszik a korábbi manicheus fordítások hatása.¹⁶⁷ Más kutatók ezt ellenzik, lévén a nesztoriánusok máshogyan írták át a keresztény neveket.

Végezetül utalunk arra, hogy Mani és Nesztoriosz hívei ugyanúgy Ktésziphónban — a mai Bagdad közelében — alakították ki központjukat. A manicheusok — az állandó üldöztetés miatt — hamarosan Közép-Ázsiába tették át székhelyüket, és elvesztették Kteszifont, a mezopotámiai székhelyet. A nesztoriánusok viszont az arab hódítás után, a nyolcadik századtól hatalmas monostorvárost hoztak létre ott, ahonnan — egészen a tizennegyedik század végéig — a keleti missziókat irányították.

Mágusok hódolata. Egy ujugur nesztoriánus mű elemzése

A nevezett iratot a dunhuangi barlangokban tárták fel. A mű ujugur írással íródott, és egy Közel-Keleten, valamint Perzsiában közkedvelt mű belső-ázsiai változata lehetett. A kéziratot Malov, majd Pigulevskaja két nyelven — ujugur és orosz nyelven — publikálta, a fordítást ezek alapján készítettem el.

„Elmegyünk és leborulunk nagysága előtt-kértek.

Akkor Heródes király

Ilyen parancsot adott nekik: Nos,

Szeretett fiam, menjetek szerencsével

Igaz lélekkel keressétek királyotok

Ha megtaláljátok, térjete vissza

Hozzám, tudassátok velem, én is elmegyek

Leborulni előtte. A bölcsek így

Jeruzsálemből elmentek

A csillag is velük együtt

Ment. Amikor a bölcsek Betlehembe beértek,

¹⁶⁷ San-chi sutra, nin-ssu sutra, ssu-men sutra. L: Saeki, 1937. 279.

A csillag nem ment tovább,
Egy helyben állt, ott
Megtalálták a Messiást. Akkor
Elmentek hozzá és saját
Csomagjaikat kinyitották és
Köszöntötték és odaadták, amit hoztak
Háromféle ajándékot: aranyat, mirhát, tömjént
Leborultak előtte
Áldást mondtak és a Messiás
Királynak. A bölcsek ezt gondolták:
Ha isten fia, elfogadja az aranyat és a tömjént, ha király,
Elfogadja az aranyat, ha gyógyító
A gyógyfüveket is elfogadja, ezért egy
Mindent egy tálra tették. Az Örök Isten fia
A Messiás király megérezte a varázslók
Lelkének gondolatát és így szólt:
Mindhárom ajándékot
Elfogadom-mondta, majd így szólt:
Ó, bölcsek, ti háromféle
Gondolattal jöttetek. Én vagyok az Isten fia
Király is vagyok
Gyógyító is vagyok- mondta és
Kétely nélkül
Menjete-parancsolta.
A varázslóknak a kőbölcső sarkából
Egy marék követ
Letört, a bölcsek megfogták a követ
De nem tudták felemelni
Amikor a lóra akarták tenni, a ló sem bírta.
Így tanácskoztak: ez a kő nagyon
Nehéz, pedig csak egy marék kő.
Hogy lehet, hogy lovunk sem tudja
Felemelni, nem tudjuk elvinni.
Így tanakodtak. Nem messze
Volt egy kút, a követ odavitték és
Beledobták a kútba
Ekkor látták, hogy a kút mélyéből
Egy félelmetes, nagy fényes

Láng csapott fel.
Egészen az Égig csodálatos
Jelet látva a bölcsek
Megértették és félve leborultak és
Így könyörögtek:
Adtál nekünk egy hódolatra méltó drágakövet.
De mi nem vettük észre, hogy az hódolatra méltó és
A kútba dobtuk.
Megbánták tettüket, ezért a bölcsek máig
Tisztelik a tüzet
Ez az oka. Akkor
Megjelent előttük Isten
Angyala és őket más úton
Vezette haza. A bölcsek Heródes
Királyhoz nem mentek.”¹⁶⁸

A szöveg, ahogyan azt fent már említettem, valószínűleg egy régi legenda alapján került lejegyzésre, amely még a XIII. század végén élt a perzsiai hagyományban, ugyanis azt még Marco Polo is megörökítette. Eszerint a perzsák azért imádják a tüzet, mert az ország három királya útra kelt a zsidók országába, hogy egy prófétát (vagyis Jézust) imádjon. A fenti verses elbeszéléshez hasonlóan háromféle ajándékot vittek magukkal: aranyat, tömjént és mirhát, azért, hogy megtudják, hogy ki lesz belőle. Marco Polo a történet végén megjegyzi: „A történettel kapcsolatban sok mese forog közszájon. Egyéb koholmányok között például az, hogy amikor a mágusok eltávoztak a próféta színe elől, a csupán néhány napos gyerek egy kis zárt szelencét adott nekik, de megparancsolta, hogy nem szabad felnyitniuk. Az ajándék vétele után a három király visszatért országába. Amikor már hosszú idő óta nyargaltak, eszükbe jutott a szelence. Elhatározták, hogy megnézik, mit adott nekik a gyermek. Felnyitották hát a kis szelencét, és egy követ találtak benne. ...Azonban a mágusok nem értették meg egyszerre a kő ajándékozásának jelentőségét, gúnyolódni kezdtek, majd egy mély kútba dobták azt. ...Mihelyt a kő a vízbe hullott, hatalmas tűz szállott alá az Égből, és egyenesen a kút felé közeledett, ahová a követ dobták. És hirtelen, isteni csodaként hatalmas láng kezdett lobogni a kút torkából...Így hát vettek a tűzből, országukba vitték és elhelyezték egy szép és ékes templomban.”¹⁶⁹ Marco Polo hazugságnak nevezte a történetet, mivel szerinte a perzsák ősi vallása a tűz imádása, nem pedig a keresztényektől tanult szokás. A történetet viszont árnyalja az, hogy a keleti keresztények, és a nesztorianusok között ez széles körben elterjedt legenda volt.

A mű fordításában számos vallási kifejezés található. Ezek azt mutatják, hogy számos szó valószínűleg szogd közvetítéssel került az ujjur nyelvbe, főleg a bibliai helynevek és királynevek. Feltűnik viszont, hogy a vallási kifejezésekben a régi ujjur hit, a sámánizmus is helyet kapott. Az Örök Isten ujjur neve Möngke Tengri, amely még a mongol korban is a belső-ázsiai lovas nomád törzsek legfőbb istene volt. A Messiás szót átvették ugyan a szogdoktól, de mellette egy új kifejezéssel látták el, ez az ilik qan, vagyis népek uralkodója. Ez a kifejezés sokszor előfordul a régi lovas nomád népeknél, ahol a kagánokat illették ezzel a címmel.

¹⁶⁸ Malov, 1959. 113-114.

¹⁶⁹ Marco Polo. I. fejezet. I. könyv, 14. fejezet. 69-70.

Nesztoriánusok a kitaj birodalomban

Amikor 845-ben az idegen vallásokat kitiltották a kínai birodalomból, akkor sok misszionárius az Észak-Kínában élő nomád törzsekhez menekült. Északkelet-Kínát akkoriban a mongol nyelvet beszélő kitaj törzsek uralták, akik engedélyezték a menekültek letelepedését és a szabad vallásgyakorlást. A nesztoriánus menekültek viszonylag kedvező környezetbe kerültek, ugyanis a kitaj államban nagy számban éltek olyan ujgur népcsoportok, akik nem vándoroltak nyugatra, hanem eredeti lakóhelyükön maradtak és a kitaj állam felső vezetésében fontos szerepet töltöttek be, mint írástudók. A kitaj vezető nemzetség, a Jelü az ujgur Xiao törzsszel szoros házassági kapcsolatban, ún. sógornemzetségi viszonyban állt. Egy kitaj tudósítás szerint a kitajok rövid időre átvették az ujgur ábécét.¹⁷⁰ Valószínűleg az ujugrok révén több vallás, így a manicheizmus és a kereszténység is jelen volt a birodalmon belül, de nagyfokú elterjedését sem a történeti források, sem a régészeti leletek nem erősítették meg. A kitajok, akik a kínai történelemben Liao-dinasztiaként váltak ismertté, nem alkalmazták a kínaiak 845-ös, idegen vallások ellen irányuló rendeletét, hanem a nomádok ősi hagyományát követték, amely vallásszabadságot biztosított nekik. Ennek ellenére Bizáncban az a hír terjedt el, hogy a kereszténység eltűnt a Távol-Keleten. 987-ben egy nesztoriánus szerzetes Konstantinápolyban a következőket mondta: „A kínai keresztények eltűntek, elhagyták az országot, miután különböző okokból üldözték őket.”¹⁷¹ A kitajok a X. század első felében önálló államot hoztak létre, és hosszú hadjáratban elfoglalták Észak-Kínát. Ebben az időben a nesztoriánusok egy része visszatért az egykori missziós területre. Számos régészeti emlék, építészeti töredék megmaradt Észak-Kínában arról, hogy ott éltek nesztoriánusok, de a kereszténység terjesztéséről írásos emlék annál kevésbé került elő. Egyik, a kitajoknál elterjedt kereszténységről szóló jelentős írásos forrás a Jüan korból származik. Huang Chin tudós a XIII. század végén feljegyezte Ho-lu Mi-ssu genealógiáját, aki a szerző szerint egy neves nesztoriánus családból származik, aki a XI. században érkezett a nyugati területekről a Liao birodalomba. Ho-lu Mi-ssu eredeti neve Horam Nicholaus lehetett, és a kitajok hadseregében szolgált. Ho-lu Mi-ssuról egy 987-ből való sztelé is tud. A feliratot a modern Peiping várostól északkeletre, Chi járásban találták meg. A felirat tanúsága szerint Ho-lu egy idegen eredetű szekta tagja. A feliratban szereplő chang pai Wittfogel szerint a nesztoriánusokra utal.¹⁷² Több orientalista úgy véli, hogy a nesztoriánus misszió lendülete akkoriban tényleg megtorpant, és a térítés második, jelentős hulláma csak a XI. század elején, a kitaj fennhatóságon kívüli területeken következett be, amikor is a nesztoriánus misszionárisok számos pusztai nép közé vitték el az evangélium tanítását. A Liao-dinasztia idején bár a keresztények ismét vallásszabadságot kaptak, de ennek ellenére csak kevesen telepedtek le a régi kínai fővárosokban, Csangan-ban, vagy Lojang-ban, hanem úgy tűnik, hogy inkább az új északi főváros, Peking délnyugati részén, Fang shan nyugati területén építettek új templomot maguknak. Ez egyben az egyik leghíresebb a X-XII. század között épült keresztény sziklatemplom, melynek belsejében több nesztoriánus, egyenlő szárú kereszt található, illetve két feliratos kő, valamint egyéb jellemző ábrázolásokat is láthatunk. Az egyik kereszt mellett a következő szír nyelvű és írású felirat volt látható: „Nézz fel és reménykedj.”¹⁷³ A Fang Shan-i sziklatemplomot később valószínűleg a buddhisták szereztek meg, de a templomhoz már a Jüan-korból egy csodás jelenés kapcsolódik, melyet Ph. Clément publikált először.¹⁷⁴ A leírás szerint 1353-ban a Shi-zu ssu, vagyis a Kereszt Templomában Chin Shan szerzetesnek látomása volt. A szerzetes éppen meditált a barlangban, amikor megjelent neki egy szellem és szólt hozzá. Miután elment, hatalmas fény áradt a falon lévő keresztből. A szerzetes akkor a következő feliratot véste a falba: „Eljöttem, hogy kóboroljak a hegyen. Meditációmban találkoztam egy szellemmel, aki beszélt hozzám. Az elrejtett kereszt fényesen megjelent. Ez a hely nagyon szerencsés.”¹⁷⁵

¹⁷⁰ Mote, 1999. 43.

¹⁷¹ Wittfogel-Feng, 1946. 307.

¹⁷² Wittfogel-Feng, 1946. 238.

¹⁷³ Wittfogel-Feng, 1946. 308.

¹⁷⁴ Clément, 1922. 290-297.

¹⁷⁵ Clément, 1922. 295.

A régészek a kitaj, a Liao állam területén néhány egyenlő szárú fémkeresztet is találtak. A régi északi Liao város közelében, T'ao-erh folyónál több fémkereszt került elő a kitaj sírokból. Nagy számban kerültek elő kereszték Liaoyangból, a régi kitaj temetkezési helyről. Ez utóbbi fontos felfedezés volt, hiszen a kagán családi sírjaiban találtak keresztet, ami azt bizonyítja, hogy a kitaj társadalom felső rétegeiben is ismert volt a keresztény hit. A mai Belső-Mongólia területén Shi-chu-zu-liang egyik kitaj temetőben hét keresztet és egy kereszt ábrázolásos kitaj érmét találtak a régészek. Igaz, ez nem tekinthető véletlennek, hiszen a kitaj uralkodó család egyik ágát a kezdeti időkben ujgurok alkották, akik a Xiao törzs nevet viselték a kitaj forrásokban. Wittfogel és Feng, a kitaj dinasztikus krónika, a Liao-shi fordítói az egyik kitaj hercegnő csodás álmának néhány elemét is összefüggésbe hozták a nesztoriánusok tevékenységével. A krónikában megörökített történet a következő: „Ying-tian azt álmodta, hogy születendő fia arany koronát hord, egyszerű ruhát visel és egy fegyvert tart. Arca nagyon jóképű volt. 12 idegen állat követte őt, köztük egy fekete nyúl, amely bemászott a hercegnő fenekébe. Ennek következtében Ying-tian terhes lett, és megszülte Tai-zong uralkodót.”¹⁷⁶ Wittfogel és Feng azt állítják, hogy a 12 idegen esetleg a tizenkét apostolt jelenti. Továbbá, a szövegben megemlített arany koronát szogd felségjelképnek tartják. Az apostolokkal kapcsolatos feltételezés eléggé valószínűtlen, szerintem sokkal valószínűbb, hogy azok a 12 állatjegyet jelentik, amelynek tagja a nyúl is.

A kitajok történetének egyik jeles eseménye az európai kultúrtörténet szempontjából is nagy jelentőséggel bír: révükön terjedt el egy nevezetes legenda Európában a távol-keleti keresztény uralkodóról, János papról. A XII. század harmadik évtizedében a kitajok észak-kínai bukása után az uralkodó dinasztia egyik tagja, Jelü Tasi herceg nyugat felé menekült népe kisebb csoportjával, és Turkesztán nyugati részében önálló államot hozott létre. Ott találkoztak ujgurokkal, akik felé kiterjesztették fennhatóságukat. Az új erő hamarosan a térség addigi legerősebb államát, az iszlám hitű Hwárezmet adófizetőjükké tette. Ezen új birodalmat a mohamedán források kara-kitajnak, vagyis fekete-kitajnak, a kínai források Szi-liao-nak, azaz Nyugati- Liao-nak nevezték. Nyugat felé hódító hadjáratokat vezetett a Karahanida muzulmán dinasztia ellen. 1141-ben Szamarkand mellett a karakitaj uralkodó megsemmisítő vereséget mért rájuk. Ezzel a győzelemmel az egész térség felett megszerezte magának az ellenőrzési jogot. Ekkor indult útnak a keleten élő János papkirály legendája Európában, aki — a legenda szerint — célul tűzte ki a mohamedánok legyőzését és a Szentföld felszabadítását.

János papkirály legendája

A keresztény Nyugat-Európa uralkodói meglehetősen kevés információval rendelkeztek az ázsiai kontinens viszonyairól. A keresztes hadjáratok megindításig jóformán csak egy-egy kereskedő karaván, vagy utazók beszámolóiból értesültek a távoli földrészek népeiről, azok szokásairól. Az egyik legfontosabb ilyen, távoli értesülésekből kialakult hiedelem volt a keresztény János papkirály legendája, amely jóformán az egész középkor folyamán fennmaradt, újabbnál újabb verziókkal kiegészülve. Bár az európai királyi udvaroknak akkor még nem volt pontos fogalmuk arról, hogyan terjedt el oda kereszténység, mégis nagy lelkesedéssel fogadták az erről szóló valós és valótlán híreszteléseket. Legelőször a Három Napkeleti Bölcs egyikének tartották, de majdnem általánosságban elterjedt az a hiedelem is, hogy a pap és királyi funkciót együtt betöltő János India uralkodója. Itt meg kell jegyeznünk azt, hogy India elég tág fogalom volt az akkori Európában.

A legendába akkor kerültek reálisnak mondható elemek, amikor a keresztes hadjáratok idején a keleti ortodox püspökök követséget küldtek a pápához, hogy beszámoljanak a keleti népek történetéről. Az egyik követ, a szíriai Gabola püspöke, Hugo, 1145-ben a római szentszék előtt elmesélte a keleten élő papkirály legendáját, amit szerencsére Freisingi Ottó krónikájában feljegyzett, amelyben az áll:

„Azt is beszélik, hogy sok évvel ezelőtt valami János király és pap, aki Perzsián és Arménián túl, kelet legszélén lakozott és népével keresztény vala, persze nesztoriánus, a perzsák és a médek királyait, a két

¹⁷⁶ Wittfogel-Feng, 1946. 238.

samiadusoknak nevezett testvért, haddal megtámadta, és Ekbatanit, amelyről fentebb már említés történt, a király székhelyét elfoglalta.”¹⁷⁷

A krónikaíró tudósítását még azzal egészíti ki, hogy János pap el akart jutni a Szentföldre, de tervét akkor a Tigris-folyó áradása megakadályozta.

A XII. században, amikor a keresztes háborúban egyre nagyobb veszteségek érték az európai udvarokat, ez a hír nagy reménységet keltett. Hamarosan kontinens-szerte elterjedt a keleti keresztény uralkodó híre és csodás tetteiről beszéltek. A királyság beazonosítása azonban az akkori európai szűkös földrajzi ismeret híján nehéz volt, ezért a források az egyházi irodalomban ismert Indiát, és Abbesziniát jelölték meg, mint János király központját.

Egyes európai uralkodóhoz, többek közt Mánuel bizánci, Frigyes római császárhoz, III. Sándor pápához, VII. Lajos francia és I. Alfonz portugál királyhoz újabb hírként 1165-ben János papkirálytól levél érkezett, amelynek származási helye ismeretlen volt. Valószínűleg a Közel-Keleten hamisították a sorokat, lehetséges, hogy éppen valamely keresztény közösség fogalmazta azt, hogy támogatást szerezzenek földjük felszabadításához. A levelet azonban az európai uralkodók, köztük a pápa is komolyan vette. A levélben az állt, hogy János, jámbor keresztény uralkodó, aki mindig a keresztényeket védelmezi. Egyetlen célja Krisztus sírjának felszabadítása, ellenségeinek (a mohamedánok) megalázása. A levél szerint Jánosnak hetvenkét uralkodó fizet adót, és uralma Babilontól Indiáig húzódik.

III. Sándor pápa 1177. szeptember 27-i keltezéssel válaszolt a levélre, és házi orvosát, Fillipót bízta meg annak átadásával, aki el is indult. Sándor pápa levelében az állt, hogy mindenben támogatja János királyt, és minden segítséget megad a szent cél érdekében. Ő viszont arra kérte János papkirályt, hogy alattvalóival együtt csatlakozzon a római hithez. A misszió eredményei nem ismertek, az viszont bizonyos, hogy Fillipó fontos információval térhetett vissza.

Freisingi Ottó feljegyzése után más európai krónikában is szerepelnek a híres keleti keresztény uralkodóról szerzett bizonytalan értesülések. Az Admonti annales 1181-es évben arról tudósít, hogy „János presbíter, India és Örményország királya, legyőzte Perzsia és Média királyát.”¹⁷⁸

Hosszú hallgatás után, a XIII. század elején, az ötödik keresztes hadjárat idején újabb adatokkal bővült ez a legenda. 1219-ben Közép-Ázsiában Dzsingisz kán megsemmisítette a hvárezmi iszlám államot, fiait az elmenekült sah üldözésére küldte, akik egészen Perzsiáig nyomultak előre. A mohamedán vereség híre a selyemúton keresztül gyorsan eljutott Európába, ahol az eseményt szintén János papkirály újabb tétével hozták kapcsolatba.

Az ötödik keresztes háború idején az Egyiptomban állomásozó Jacobus de Vitriano akkoni püspök 1221-ben levelet írt a pápának, III. Honoriusznak, amelyben az új keleti fejleményekről tudósított. Eszerint keleten sok keresztény él, királyuk Dávid, János papkirály utóda, aki elpusztította a mohamedánok államát és a Szentföld felszabadítására indult.¹⁷⁹ Az általános európai lelkesedés közepette Kelet-Európából a Kalkafolyó menti csatáról érkeztek hírek, ahol az egyesült orosz fejedelmeket egy új ellenség, a mongol legyőzte. Albericus, Ágoston-rendi szerzetes ezzel kapcsolatban megjegyzi: „Dávid király, vagy annak fia feldúlta Cumania-t, legyőzte az oroszokat és poroszokat. Azt mondják, hogy nem keresztények, de nem is mohamedánok.”¹⁸⁰ Ez volt az első kijózanító hír a mongolokkal kapcsolatban. Albericus 1237-ben már azt írta, hogy a nagy János királyt az új hódítók megölték: „Az idő tájt a tatárok, ez a barbár nép, János pap hatalma alatt álltak. Amikor János pap háborút vívott a médekkel és a perzsákkal, segítségül hívta őket, erősségekben és várakban helyezte el. Azok látván, hogy erősebbek, megölték János papot, országa nagy részét elfoglalták, másik királyt állítva maguk fölé, mintha az lenne János pap. És azóta a mongolok gonoszat műveltek abban az országban, így azt is, hogy ebben az évben Kis-Örményországban negyvenkét püspököt megöltek.”¹⁸¹ Andrea Dandolo velencei krónikás hasonlókat írt János papkirály végéről: „Régen, amikor

¹⁷⁷ Gombos, 1912. VII. 33.

¹⁷⁸ Akkoriban a szeldzsuk Sandzsar verséget szenvedett a hvárezmi sahtól.

¹⁷⁹ Pálffy, 1928. 13.

¹⁸⁰ Vásáry, 1988. 19.

¹⁸¹ Katona (ed.), 1981. 194.

még a tatárok az indiaiak fennhatósága alatt éltek, Csingisz¹⁸² tanácsára fellázadtak az indus királynak, János papnak Dávid nevű fia ellen akit elfogtak, az országát pedig elfoglalták.”¹⁸³

Láthatóan a krónikások úgy próbálták megmagyarázni korábbi tévedésüket, ti. Dzsingisz kánt János király unokaöccsének, Dávid királynak vélték, hogy János pap megölését és helyére új király ültetését a tatárok cselének állították be. Itt megjegyezendő, hogy a félelmetes tatárokról éppen elsőként Julianus barát hozott híreket, aki levelében leírta, hogy a sereg Európa ellen készül. Ekkor úgy látszik, hogy a tatároktól való félelem idejében a János papról szóló legenda szünetelt, hiszen a János királlyal kapcsolatos történetben nem kommentálták az európai mongol betörést. Miután a mongol főszereg Batu kán vezetésével legyőzte az orosz fejedelemségeket, két nyugati keresztény állam, Magyarország és Lengyelország, és nem a Szentföld ellen intézett támadásokat. A források alapján úgy látszik, a mongolok európai hadjárata közvetlenül nem érintette sem a pápaságot, sem a nyugat-európai uralkodókat, így a keresztes hadjáratban érdekelt uralkodóknak nem vette el kedvét, hogy a mongolokkal szövetséget kössenek a szentföldi mohamedánok legyőzésére. Ezt bizonyítja, hogy a tatárjárás után három évvel, 1245-ben IV. Ince pápa elindította követét, Plano Carpinit a tatárok földjére. Mindnyájan János papkirály legendája alapján abban bizakodtak, hogy a mongolok között sok keresztény él, akik esetleg uralkodójukat is rá tudják venni, hogy megkeresztelkedjen. Bár tudomásuk volt arról, hogy az ott élők zömmel nesztoriánus keresztények, de az uralkodók bíztak a sikerben. Ennek érdekében a XIII. századtól Európából követjárások indultak meg a mongol világbirodalomba, akik főleg pápai leveleket továbbítottak. Három jelentős európai követ, Plano Carpini, Willhelmus Rubruk, Marco Polo részletes beszámolót is készített útjáról. Az utóbbi két utazó a mongol területeken sem tudott szabadulni János papkirály legendájától, ezért a mongol törzsek között kereste az egykor élt Jánost. Mivel útjuk során értesültek arról, hogy a kereitek között volt legjobban elterjedt ez a hit, ezért a Dzsingisz kán előtt uralkodott kereit uralkodóban, a keresztény Tooril kánban, majd az öngüt fejedelmekben vélték felfedezni a legendás Jánost.

IX. Lajos francia király követe, Willhelmus Rubruk a következőképpen összegezte a legendát:

„A karakitajok azonban a havasokon laktak, melyeken magam is áthaladtam. E havasok között egy síkságon élt egy nesztoriánus, nagy hatalmú pásztor, és ma a najmanoknak mondott népnek, mely nesztoriánus keresztény volt. Gürkán halálával ez a nesztoriánus megtette magát királynak, és János királynak nevezték el, és tízszerte annyit híreszteltek róla, mint ami igazság...Ennek a Jánosnak volt egy bizonyos fivére, ugyancsak pásztor, Ong nevű, ő a karakitajok havasain túl lakott, bátyjától háromheti járóföldre, valami Karakorum nevű városkának volt az ura, és a kereit és merkit népet mondhatta alattvalójának, ezek nesztoriánus keresztények voltak.”¹⁸⁴

János — a leírás szerint — örökös nélkül halt meg, és Ong kánná nyilvánította magát, majd szembezállt Dzsingisz kánnal. A harcban Ong kán vereséget szenvedett, és a déli területekre menekült, a lánya pedig a győztesé lett.¹⁸⁵

A tudósításban a történelmi események keverednek a legendával. Ong kán valóban a kara-kitajokkal, vagyis a Jánosnak mondott Jelü Tasi-val szövetkezett, de hamarosan elpártolt tőlük. Amikor fejedelemségében lázadás tört ki ellene, akkor menekült előbb az ujugurok, majd a tangutok földjére. A tudósítás valós tényről állít azzal, hogy a kereitek nesztoriánus hitűek voltak, és Karakorum mellett volt a központjuk. A forrás annyiban szintén téves, hogy nem Ong kán lánya, hanem két unokahúga, került Dzsingisz kán családjába. Az idősebbik Dzsingisz kán, a fiatalabbik, Szorkaktan-beki pedig a nagykan legkisebb fiának, Tolujnak a felesége lett. Gürkán Ong kán nagybátyja volt, aki szintén háborúzott unokaöccse ellen, mivel az a trónért folyó küzdelemben megölte öccseit.

Marco Polo itáliai utazó a XIII. század végén összefoglalta mindazon ismereteket, amelyeket a mongol történelemből az európai utazók megismertek. Ő sem tudott szabadulni János papkirály legendájától, és a történelmi eseményeket elbeszélő munkájában megörökítette ezt. Tudósítása szerint János pap nem más, mint a kereit Ong kán — csakúgy, mint Rubruknál — aki hatalmas birodalom felett uralkodott. 1200-ban

¹⁸² Dzsingisz kán

¹⁸³ Katona (ed.), 1981. 195.

¹⁸⁴ Marco Polo. I. könyv. 47. fejezet.

¹⁸⁵ Andrea Dandolo is arról tud, hogy János papkirály ánya Dzsingisz káné lett.

Dzsingisz kán, a tatárok első kánja megerősödött, és feleségül kérte Ong kán lányát, ő azonban durván elutasította. Dzsingisz kán hadat indított ellene, és legyőzte Ong kánt, azaz János papot, aki a csatában életét vesztette. A győztes elfoglalta a megüresedett trónt, és feleségül vette a lányát. Marco Polo a történetet tovább folytatta, miszerint János pap utóda György öngüt herceg, aki maga is keresztény, és a nagykán megbízásából Tenduc tartományt irányítja. Marco Polo hozzáteszi, hogy az akkori tartomány csupán János papkirály egykori birodalmának egy része csupán.¹⁸⁶

Marco Polo is tévedett leírásában, pedig ő már valósabb adatokra hivatkozott, mint Rubruk. Dzsingisz kán tényleg szerette volna gyerekeit Ong kán utódaival összeházasítani. Fia, Dzsocsi számára megkérte Ong kán lányát, a kán fiához pedig lányát szánta. Ez a szándéka azonban elutasításra talált, de kettejük között a harc nem ezért robbant ki, hanem azért mert Ong kán megszegte esküjét, és szövetségese, Dzsingisz kán ellen fordult. A vesztes nem a csatamezőn, hanem az ujugroknál, menekülés közben lelte halálát. György öngüt fejedelem pedig nem Ong kán utódja volt, hanem egy önálló fejedelem volt a Góbi déli peremén, csupán annyi hasonlóság van köztük, hogy mindketten nesztoriánusok voltak. Bohemiai Odoric, minorita szerzetes szintén megemlékezik János papkirályról. Amikor misszionáriusként eljutott a mongol birodalomba, akkor feljegyezte, hogy János papkirály országába érkezett. Az ország az öngüt fejedelemséget jelentette. Azt írja, hogy a főváros Tozan, és fennhatósága alatt több város is áll, amelyeket mindig a feleség, vagyis a nagykán lánya kapja meg.¹⁸⁷

A misszionárius feljegyzésében János papkirály országa már egyértelműen az öngüt fejedelemséggel azonos, ahol Montecorvino is többször megfordult, sőt gótikus templomot alapított ott. A Marco Polo által említett Tenduc, vagy a szerzetes által leírt Tozan város valószínűleg az öngütök híres központját, Olon Szümét jelölte. A szerzetes helyesen írta le, hogy az öngüt fejedelem felesége a nagykán lánya, hiszen az öngüt uralkodó egykor Dzsingisz kánnak nyújtott katonai segítségéért cserébe utódaira kiterjesztve megkapta azt a jogot, hogy a nagykán családjából házasodhat.¹⁸⁸

János papkirály legendája az európai királyi udvarokban továbbélt, sőt a mongolokkal való diplomáciai kapcsolatok útján egyre újabb híreket kaptak az utazóktól. Marco Polo ugyan megírta, hogy a keresztény királyt Dzsingisz kán legyőzte és birodalmát elfoglalta, de ezt a hírt kétkedéssel fogadták. A híres keleti keresztény papkirály haláláról és az ország megsemmisüléséről szóló hírek valószínűleg sokkolóan hatottak az európai udvaroknál, ezért a mongol birodalom összeomlása után, a késő középkortól a kereskedők, utazók János papkirály országát már nem Ázsiában, hanem más területeken keresték. Újabb tudósítás híján az terjedt el, hogy János nem keleten, hanem más területeken¹⁸⁹ él, távol a mongol birodalomtól, és ugyanolyan gazdag és hatalmas, mint korábban volt. 1328-ban János papkirály hazáját ismét Indiába lokalizálták. A XV. század elején az etióp papok a portugál kereskedők előtt már úgy írták le országukat, mint János papkirály vidékét. Ez a vélemény nagyon elterjedté vált egészen a felfedezések koráig. A János király legendáját a XV. századtól már a portugál gyarmatosítók tartották életben, akik Indiához kötötték János papkirály legendáját. Vasco de Gama világkörüli útja alkalmával kutatott is János király után Abesszíniában, de nem találta meg azt. Az európai irodalomban elterjedt legenda csak a felfedezések korában tűnt el végre, amikor az addig ismeretlen területeket felfedezőik rájöttek a legenda meszeszerűségére. Még 1507-ben P. Joseph Fischer térképén, amelyiken Amerikát először említik, szerepel János papkirály országa egy teljesen új helyen: Tibetnél. A térképen a következő felirat állt: Ez a föld a jó királyé, aki János papkirályként ismert, aki uralja Kelet- és Dél-Indiát, az összes indiai király ura, akinek hegyei mindenféle drágakőből állnak.”

Egy 1516-os térkép ismét Afrikába, Etiópiába helyezi az országot. E két említés után végképp eltűnt Európából az egykor oly’ népszerű legenda.

¹⁸⁶ Marco Polo, I. Könyv. 459.

¹⁸⁷ Yule, 1914. III. 244.

¹⁸⁸ Alakus Tegin öngüt fejedelem vérszerződést kötött Dzsingisz kánnal, akivel a testvériséget még házassági szerződéssel is kiegészítették. Ezáltal nagyon szoros kötelék jött létre a két uralkodóház között.

¹⁸⁹ Etiópiában jelentős számú keresztény közösség élt, valószínűleg ezért tartották az országot János papkirály országának.

III.

NESZTORIÁNUSOK A MONGOL NÉPEKNÉL (XI-XIV. SZÁZAD)

A nagy mongol birodalom előtti törzsek kereszténysége (X-XIII. század)

A mongol birodalom megalakulása előtti, XI-XIII. századokban a Bajkál-tótól a Kínai Nagy Falig terjedő hatalmas pusztai területet a lovas nomád műveltségű törzsek, törzsszövetségek népesítették be. A fenti időszakban nem alakult ki egységes állam, hanem több kánság osztozott a térségen. A terület egykori urai, az ujgurok 840-es bukása után a mai Mongólia területét rövid, alig egy évszázados kirgiz hatalomátvétel után a X. század közepén a kitajok foglalták el. Ehhez a korszakhoz kötődik a mongol törzsek nagyméretű bevándorlása keletről, akik valószínűleg fokozatosan elmongolosították az ott élő török népeket. A kitajok ottani uralmáról megoszlanak a tudományos kutatók véleménye, eltérően értékelik a kitaj uralom kiterjedését, és annak befolyását. A régészek jelenleg nagyon kevés emléket tártak fel a kérdéses korszakból, ráadásul a különböző nomád nép azonosítása nem egyszerű feladat, hiszen többnyire hasonló anyagi és szellemi kultúrával rendelkeztek, kevés kivétellel nem hagytak maguk után írásos emléket. Ez alól a türkök és az ujgurok kivételt képeztek. Annyiban egyetértés van, hogy volt kitaj uralom a mongol területen, hiszen több építészeti emlék őrizi ennek emlékét, de forrásokra hivatkozva Dalaj, mongol akadémikus úgy véli, hogy a hamag mongol törzs, ahonnan Dzsingisz kán is származott, már a XI. század elején megszűntette a kitaj fennhatóságot, és saját területe felett átvette a hatalmat. Ugyanezt jegyezték fel a kereit törzsről is. A történeti források alapján annyi bizonyos, hogy a XII. század közepére az ott élő törzsek már nagyrészt mongolul beszéltek, a XIII. századra a törzseknél már csak személy-és méltóságnévük utalt egykori török eredetükre. A mongol birodalom létrejötte előtt, a XI-XII. században a pusztai térségben négy erős törzsszövetségből egyik legerősebbik a kereit volt. Eredeti lakhelyük a Jenyiszej- folyó felső szakaszán és a Kem-folyónál volt, majd innen a IX. század közepén délre vándoroltak, és fennhatóságukat a Szelenge-folyótól a Tola-folyó felső folyására terjesztették ki. Nyugati szomszédjuk a najman fejedelemség volt, északon a merkitek törzsei éltek. A kereitek a XI. század elején már húsz tüment állítottak ki. A fejedelemséget öt vezető törzs szövetsége alkotta, amelyet a togorin törzs vezetett. Kánjuk a gür kán, vagyis egyetemes kán címet viselte. A későbbi perzsa és arab forrásokban több kereit uralkodó neve is megmaradt: Rasid-ad-din szerint az első jelentős uralkodó Bujruk Markusz volt, aki a mongol vidéken uralkodó kitaj helytartót megölte, és törzsei felett átvette az irányítást. A kán központja ekkor Orta-Balgaszun volt¹⁹⁰ H. Perlee mongol régész azt feltételezte, hogy a kereit kán székhelye az egykori ujgur város helyén, esetleg annak közelében volt.¹⁹¹ Szintén a perzsa krónikás jegyezte el, hogy a kereit régi törzsszövetség, és náluk a keresztény misszionáriusok jelentek meg, hatásukra áttértek a keresztény hitre.¹⁹² A kereit vezető réteg személynevei keresztény hatást tükröznek, amelyet mongol, perzsa, arab és kínai források örökítettek meg. Siremün a Salamon név mongol változata volt, Markuz kán neve a görög Marcos egyik változata lehetett.

¹⁹⁰ Rasid-ad-din: Jami –at tawarikh. I. rész, II. fejezet. 60. old. Orta-Balgaszun török eredetű név, jelentése: Palotaváros

¹⁹¹ Perlee, 1961. 72.

¹⁹² Rasid-ad-din: Jami –at tawarikh. I. rész, II. fejezet. 61. old.

Halála után Szarig-ot választották kánná, majd Kurcsakusz uralkodott, aki Markusz fia és Szarig kán veje volt. Kurcsakusz neve Rasid-ad-dinnél Qurjaquz, és valószínűleg a Küriakusz név változata. A XII. század közepétől a kereitek egysége megbomlott, mert trónöröklési harc indult Bujruk kán utódai között, amit Kurcsakusz trónöröklési rend bevezetésével csendesített le. A kán halála után ismét vita keletkezett a káni trón utódlása körül. A jogos örökös, Tooril kán, bujdosásra kényszerült, mert testvére erőszakosan átvette a hatalmat. Az előző kán csak kemény harcok árán, a szövetséges hamag mongol törzsszövetség, személy szerint Jeszügej bátor, Dzsingisz kán apja segítségével szerezte vissza trónját. A kereitek területe a régi nomád birodalmak központjában, az Orhon - folyó környékén összpontosult, de területük átnyúlt a Góbi keleti peremére is. Az Orhon-folyó melletti területtel együtt azt a pusztai civilizációs hagyományt is örökölték, amelyet a korábbi ujgurok hoztak létre a VIII. században. 1949-ben Kiszjeljev vezetésével orosz régészek ásatást végeztek Karakorumban, az egykori mongol fővárosban. Az ásató régész, aki Ögödej kán palotájának egy részét kiást, és annak részeként az épületnél jóval régebbi, 11-12. századi épületmaradványokat vélt felfedezni. A vizsgálatok alapján az orosz régész azt állította, hogy ott a mongolok előtt a kereit Tooril kán palotája állhatott.¹⁹³ Perlee viszont Tooril kán palotáját a régi főváros, Karakorum hegyeinek déli oldalára helyezi.¹⁹⁴ A régészeti feltárások azt mutatják, hogy a térségben néhány régi ujgur város átvészelte a kirgizek pusztítását, és azok a kitaj - korban is virágzó kereskedelmi, kézműipari és szellemi központ maradtak. Valószínűleg a régi városokból, de még inkább a régi hazájukkal kapcsolatot tartó turkesztáni ujgurok missziós tevékenységének köszönhetően ismerkedtek meg a kereitek a keresztény hittel. A keresztény misszióval kapcsolatban csupán néhány külső forrás áll rendelkezésünkre, amely a kereitek megtérését csodás történetekkel gazdagította. A középkori szír Bar Hebraeus krónikája leírja, hogy egy belső- türk herceg, Kereyth és népe milyen okból vette fel a keresztény hitet. A forrás a herceg csodás megtérését örökítette meg:

„Akkoriban a koraszáni Merv város metropolitája Abhd-iso II. Jánoshoz küldött és azt mondta neki: 'Mikor Kereyth, Belső-Türkország királya, aki északkeleten él országa magas hegyeiben, egy hó borította helyre került, és elveszítette az utat nyugtalanul bolyongott. Amikor minden azon reménye, hogy megmeneküljön, elszállt, akkor megjelent egy szent és ezt nyilatkozta ki: ha te hiszel Krisztusban, én kivezetlek innen, és nem fogsz meghalni. Amikor a király visszatért táborába, összehívta azokat a keresztény kereskedőket, akik ott tevékenykedtek és hitükről érdeklődött. Ők azt mondták: az ember csak keresztelés útján válhat tökéletessé. A király elfogadta tőlük a szentírást. Most ő azért küldött el hozzád, hogy küldj neki egy papot, aki megkereszteli.'”¹⁹⁵ A forrásban a csodás megtérésen túl két fontos információ található. Az egyik az, hogy a kereitek, így a mongol vidék a mervi metropolita egyházi igazgatása alá tartozott. A másik fontos elem, hogy a keresztény, nesztorianus kereskedők már a tizedik században a kereit udvarban tevékenykedtek.

Rasid-ad-din a perzsiai ilkánok történetírója is feljegyezte azt, hogy a kereitek nagy része keresztény hitű. A XIII. század közepén íródott Mongolok titkos története forrásban a keresztényekre utaló földrajzi név, a derszüit¹⁹⁶ kifejezés került be, a kereit Ong kánnal kapcsolatban, aki csatlakozni szeretett volna hozzájuk. Valószínűleg a kereit uralkodó szövetséges viszonyt szeretett volna létesíteni a nyugati népekkel, csakúgy, mint egykor Dzsingisz kán apjával, Jeszüdej bátorral. A Mongolok titkos története alapján tudjuk hogy az a szövetség az utódokra is öröklődött.¹⁹⁷ Ong kán azonban elárulta szövetségesét, majd megtagadta szövetségesétől, hogy fia elvegye feleségül Dzsingisz kán testvérét, ezért a kettőjük közt lévő jó viszony megromlott, majd ellenségekké váltak. A XII. század legvégén már háborút indítottak egymás ellen, amelyben Dzsingisz kán legyőzte a kereiteket, és a népet széttelepítette birodalma területén. Egyes mai eredetlegendák alapján a kereitek eljutottak a Góbi déli részére, az Ordoszbba, de talán a burját területekre is. Az egykori najman területen is sok a kereit törzsnév, valószínűleg oda is kerültek néhányan.

¹⁹³ Perlee, 1961. 74.

¹⁹⁴ Perlee, 1961. 73.

¹⁹⁵ Budge, 1928. 35.

¹⁹⁶ A mongol írásban a szó eleji t és d betűt egyféleképpenírják le, ezért lehetséges a terszüit/derszüit alak váltakozása. A későbbi, buddhista szótárakban már csak a terszüit alak van jelen.

¹⁹⁷ Mongolok titkos története (továbbiakban: MNT) 116.

A kereitek kiterjedt házassági kapcsolatokkal próbálták szövetségest találni maguknak. A kereit uralkodó és bátyja lányai mind a dzsingiszida házba kerültek feleségnek, ahol megőrizve keresztény hitüket, a leendő kánokat, hadvezéreket keresztény nevelőkkel taníttatták. Ezáltal a nesztoriánusok megőrizték befolyásukat az új, mongol birodalomban. Tooril kán lányát először a merkit Toktoa-bekinek adta feleségül, majd az asszony a merkiték legyőzése után Dzsingisz kánhoz került, aki unokájával, Kubilájjal házassította össze. Ong kán másik lányát Toluj vette el, majd az asszony, Dokuz Katun, fiához, Hülegühöz került. Ő volt az, aki Bagdad ostromakor megmentette a keresztények életét. Ong kán bátyjának négy lánya volt, közülük Ibaga beki Dzsingisz kánhoz, Begtümis Füjin Dzsocsihoz, Szorkaktani Beki Tolujhoz, és a negyedik az öngüt uralkodóhoz került feleségnek. Közülük Szorkaktani Beki játszott döntő szerepet a mongol történelemben, a források megemlékeznek arról, hogy hívő keresztény volt, és a káni családon belül támogatta a nesztoriánus keresztényeket. A többi feleség szerepéről sajnos, nincs történeti feljegyzés.¹⁹⁸ A kereitek közötti nesztoriánus orvosok működtek, ahogyan azt más országokban is tették. Erről a Mongolok titkos története megőrzött egy érdekességet. Ong kánnak sokáig nem született fia, ezért az orvosok a kán feleségét gyermekáldáshoz segítették. A krónika ekként emlékezik meg: „Acsin-sirun azt mondta: Kán, kán hagyd el! Fiút kívántál, ki még nem volt sehol: bűbájjal, varázssal abuj-babuj-t mormolva, imával könyörögtünk érte.”¹⁹⁹ A mondatban szereplő abuj-babuj kifejezés a mongol nyelvben, de a környező ujjurban is ismeretlen, a kutatók ezért úgy gondolták, hogy az valószínűleg egy szír ráolvasási formula lehetett, amely széles körben elterjedt a kereiteknél, annyira, hogy még a mongol krónikás is feljegyezte.

A mai Mongólia területén másik jelentős nomadizáló törzsszövetség a najman volt, akik nyugaton, az Altaj hegység vonulata környékén éltek. Rasid-ad-din szerint a vadonban laknak, van, aki a hegyekben, míg mások a síkságon élnek. A perzsa szerző szerint az Altaj-hegység és Karakorum között terült el birodalmuk. Keleten a kereitekkel, nyugaton a karlukokkal, délnyugaton az ujjurokkal, délen pedig az ojrát, öngüt és tangut törzsekkel voltak szomszédosak. A najmanokról az első feljegyzést a kínaiak készítették a IX. században, annak alapján akkoriban az Altaj-hegység közelében éltek. Miután a kitaj fennhatóság alól kikerültek, a XII. században önálló fejedelemséget hoztak létre, és az ujjurokkal és az Észak-Kínát uraló Csin-dinasztiával álltak szövetségi kapcsolatban. A XI-XII. században önálló fejedelemséget alapítottak, fennhatóságuk kiterjedt az Altaj-vidékre, a Tian-sanra és Dzsungária egyes területeire. Kezdetben a kereitek és merkiték felett is fennhatóságot gyakoroltak. A najmanok között sok ujjur élt, ez talán a földrajzi közelségnek is köszönhető volt. A najmanokon keresztül vezetett az ún. „mongol selyemút”, amelyen keresztül a kereskedelmi árucikkek és eszmei áramlatok jutottak el a Dzsungáriából az Altaj-hegység hágóin keresztül a mongóliai területekre. A najmanok első, írott forrásokban fennmaradt kánjuk neve Kücsülüg volt. A XII. század elején Bilge Bögü kán uralkodott, majd halála után két fia, Bujruk és Tajang, került trónra, de közöttük háború tört ki, aminek eredményeként a najman szövetség két részre hullott. A najmanok is nesztoriánus keresztények voltak, náluk a közeli ujjurok hatása olyan erős volt, hogy kancelláriájuk hivatalos írásává is az arámi eredetű ujjurt tették. Az egykori najman fejedelemség területén 1989-ben orosz és mongol régészek terepbejárás során a Hovd megyei Mönhhajrhan járás Ulaan Tolgoj nevű helyén két érdekes szír írással bevéselt sziklafeliratot találtak. Az egyik felirat végén egy évszám is található, 1409. A többi belső-ázsiai nesztoriánus datálási mód miatt valószínű, hogy az a Szeleukida-időszámítás szerinti, tehát 1098-ból való. A felirat azért fontos, mert azt bizonyítja, hogy a XII. század végén már elterjedt vallás volt a nesztoriánus hit a najmanok között. A két felirat közül az egyik egy sírfelirat, a másik az úrvacsorából idézett szöveg.²⁰⁰ Szír írást a dunhuangi barlangokban is találtak, tehát a misszió valószínűleg onnan kiindulva jutott el a najmanokhoz. A najmanok fejlett írásbeliséggel és pecséthasználattal rendelkeztek, amelyet Dzsingisz kán a birodalom alapításakor átvett, és az ujjur írást hivatalos írássá tette és birodalom szerte elterjesztette. Az első kancellár Sigi-kutugtu írástudó, Dzsingisz kán fogadott testvéré, a kancellária megszervezésekor azt kérte Dzsingisz kántól, hogy vert falú városokból válasszthasson magának tisztviselőket²⁰¹, amit a nagykan jóváhagyott, így a kancellária megtelt ujjurokkal, najmanokkal és kereitekkel. A najmanokról szóló források nagyon szűkszavúak, mivel Dzsingisz kánnal már kezdetben ellenséges viszonyban álltak. A Mongolok titkos történet is csak minimális adatot közöl róluk, többek között két egykori najman szállásközpont nevét.

¹⁹⁸ Rasid-ad-din: I. rész, III. fejezet, 62-65.

¹⁹⁹ MNT 174.

²⁰⁰ A felirat megfejtését Harmatta János készítette el, de halála miatt már nem került publikálásra.

²⁰¹ MNT. 208.

Az egyik Didik-szakal, valószínűleg a Góbi északi határán volt, a másik pedig a tangutok határvidékén egy Iszak nevű város volt, ahol Ong kán fia menekülés közben megállt. Egykori najman vidéken, a mai Bajjan Ölgij megyében²⁰² áll Dajan bátor szobra, amely nem más, mint egy türk kőbálvány, aki nyakában egy madár alakú amulettet visel. A szobor érdekessége, hogy arca antropológiailag nem hasonlít a többi szoborra, amit Boldbaatar úgy értelmez, hogy a szobrot egy távoli, nyugati országból jötről mintázhatták. A bálvány továbbá bajuszt visel, kezében nem tart áldozati csészét.²⁰³ A szoborról képet legutóbb Ju. Boldbaatar közölt, aki kiáll az amulett keresztény volta mellett, amit számos mongol régész megkérdőjelez, arra hivatkozva, hogy az inkább a nomádok madárósét jelképezi. Szer-Odzsav, mongol régész az 1960-as években mondta ki először azt, hogy a bálvány nyakán lógó amulett nesztorianus emlék. Boldbaatar azonban az amulettet és más belső-ázsiai keresztény kereszt párhuzamba való állításával bizonyítja az amulett keresztény voltát.²⁰⁴

A Góbi keleti részén, valamint a Nagy-Kingán-hegység nyugati vonulatainál élő hongirat/hungirat törzsszövetség szintén jelentős hatalmat képviselt a fejedelemségek között. A kutatók úgy vélik, hogy rájuk is nagy hatással volt a nesztorianus hit, amelyet valószínűleg az öngütök közvetítettek nekik. Az ongirátok egyik ága az olkonutok éppen Dzsingisz kán nemzetségével álltak házassági kapcsolatban, így valószínű, hogy a nagykának tudomása volt valamilyen szinten a keresztény tanításokról.

Van olyan vélemény, hogy a régi ujjur birodalom területén nem tűnt el nyomtalanul, és a korai manicheus, esetleg keresztény elemek Dzsingisz kán elődeinek történetében is megtalálhatók. S. Bira²⁰⁵ mongol történész szerint a Mongolok titkos története című forrásban, az első mongol nagykan öse, Bodoncsar eredettörténete az iráni eredetű fénytisztelet egyik megnyilvánulása. Dzsingisz kán nemzetségének „ősanya”, Alan-koa asszony a legenda szerint egy fénycsóvától termékenyült meg, nem pedig — a lovas nomád elképzelés szerinti — totemállattól.²⁰⁶ A forrás a következőképpen meséli ezt el: „Minden éjjel egy sárgás fehér férfi a jurta tetőgyűrűjén belüli fénnel bejött, megsimogatta hasamat és fény sugara méhembe hatolt. Amikor elment, a nap és a hold sugarán kúszva távozott, mint egy aranyos eb.”²⁰⁷ Bira azt állítja, hogy a fénytől való származás azt bizonyítja, hogy a mongol pusztai népei között, az ujjur korszak után még továbbélhetett Mani hitének néhány eleme. A fényjelenség ujjuroktól való „átvétele” igazolható a Dzsuvajni-nál meglévő ujjur eredetilegenda alapján. A forrás azt mondja: „Azon a helyen, ahol Karakorum két folyója, a Tola és a Szelenge egymásba torkollanak, egy Kamlancsu helyen, két folyó között állt két fa...A két fa között egy nagy domb keletkezett, és az Égből fény eredet, és a domb napról napra egyre nagyobb lett. Látván ezt, az ujjur törzsek csodálattal teltek el, tisztelettel és csodálattal közelítettek a dombhoz. ...Minden éjjel a domb körül fény áradt onnan 30 lépés távolságra. Annyi ideig tartott ez, míg a terhes nők megszülnék. Akkor kinyílt egy ajtó, és belül öt különálló sátorhoz hasonló cella volt látható, melynek mindegyikében egy-egy gyermek ült. Mindegyik szájában egy csó lógott, amely tejet adott.”²⁰⁸ A két legenda hasonló értelmű: a gyermekek nem hús-vér szülőktől, nem is totemöstől, hanem közvetlenül fénytől származnak, ahogyan az őszanya, Alan Koa mondja: „az Ég fiai ők”.²⁰⁹ Különleges fényjelenségek azonban más belső-ázsiai forrásokban is megjelennek, kifejezetten a nesztorianusokkal kapcsolatban.²¹⁰ Mivel a manicheus hit számos elemet kölcsönzött mind a perzsa, mind a perzsiai keresztény hitvilágból, elképzelhető, hogy a fény tisztelete így jutott el a pusztai törzsek közé.

A negyedik keresztény hitű mongol nyelvű nép a Góbi déli részén élő öngüt volt. Nagyobb részük valószínűleg az Ordosza menekült keleti türkök, délre menekült törzsének, az ún. Sha-tou türköknek a leszármazottai. Származásukról kevés adat maradt fenn, a források annyit tudnak róluk, hogy eredetileg Pei-ting település közelében éltek. Egy, Olan Szümében fennmaradt XIV. századi genealógiai táblázat

²⁰² Bajjan Ölgij megye, Szagszaj járás. Dalan –tó mellett. A szobor 160 cm magas.

²⁰³ Ju. Boldbaatar, 2003. 106.

²⁰⁴ L. 99. jegyzet

²⁰⁵ Bira, 1986. 112.

²⁰⁶ MNT, 21

²⁰⁷ MNT 21.

²⁰⁸ Dzsuvajni: 55.

²⁰⁹ MNT 21.

²¹⁰ L. Fang-shan-i barlangokról szóló elbeszélést.

szerint a sha-tuo türkök leszármazottai.²¹¹ 789-ben ujgur fennhatóság alá kerültek, majd a következő évben a tibetiek foglalták el területüket. Állítólag azon a részen mintegy 6000 család élt. 808-ban a türkök védelmet kértek a kínai uralkodótól, aki az Ordoszba telepítette le őket, ahol határőrszolgálatot teljesítettek. Kisebb részük megjelent Shanxi-tartomány északi részén.²¹² A sha-tuo türkök a Tang-kor utáni korszakban a történelmi érdeklődésbe kerültek. A Tang-kor végén, a IX. század utolsó évtizedében Li Keyong vezetésével a kínai türkök megalapították a rövid életű Hou-Tang, vagyis a Kései-Tang dinasztiát. Már a korabeli feljegyzések sem tekintették őket tiszta nomádoknak, mert voltak városaik és falvaik, amelyek mezőgazdasági és egyben kereskedelmi központnak számítottak. Mivel az a terület egy ideig a tangut birodalom része volt, sok forrás, köztük még Marco Polo Tangutnak, vagy Tenduknak nevezi ezt a földrajzi részt. Az öngütök közvetlenül Dzsingisz kán hódítása előtt a kínai Csin- dinasztiában határőr szolgálatot láttak el, amiért rendszeres juttatásokat kaptak a császári udvartól. Eredetileg törökül beszéltek, majd fokozatosan elmongolosodtak. A kínai dinasztikus évkönyv, a Jüan- si szerint az öngütök, vagy más néven a fehér tatárok eredetileg Kanszu- tartományban éltek, de az egyik Csin uralkodó parancsára átköltöztek a mongol határvidékre a XII. század elején.²¹³ A forrás adatai szerint négyezer család élt ott, akiket Alakusi tegin irányított. Az öngütök téli szállásközpontja a Sárga-folyó melletti Togtoh²¹⁴ nevű település közelében lehetett, a nyári szállásközpontja Olan Szüme, a Góbi középső részén, a selyemút északi leágazásánál, a Karakorum felé vezető karavánútnál feküdt. Utóbbi vallási és kereskedelmi központ is volt egyben, a városban kilenc keresztény templom állt egykor. Ennek romjai mai napig megtalálhatók a mai Belső-Mongólia északi részén, Bailingmiao város közelében. Owen Lattimore 1932-ben járt arra, hogy a karavánutak történetét tanulmányozza. Akkoriban szintén ez a környék volt a hosszú karavánok pihenőhelye, ahol a tevéket két-három hónapig pihentették, utána indultak el a hosszú, Kökekota-Turkesztán útra.

A fenti törzsszövetségek közül számos keresztény hitet valló törzs szövetségesi viszonyban állt egymással. A Góbiban élő öngütök a najmanokkal álltak szoros házassági kapcsolatban, miután Tajang kán innen vett feleséget magának. Az öngütök a kereit káni családból kaptak feleséget. Emellett a Góbiban élő ongirat törzsszel építettek ki szoros kapcsolatot, azzal a néppel, amelyből Börte, Dzsingisz kán felesége is származott. A kereitek, najmanok sőt az öngütök is szoros kapcsolatban álltak a tibeti eredetű tangut népcsoporttal, amely birodalma az Ordosz nyugati részéig ért el. A tangut városokban is jelen volt a keresztény hit, bár ott a buddhizmus már jóval nagyobb befolyással rendelkezett.

Az öngütök a szövetségi viszony ellenére a XII. század végén szembefordultak a korábbi szövetségesükkel, a najman Tajang kánnal, és behódoltak Dzsingisz kánnak, ezért megőrizhették viszonylagos önállóságukat, sőt kánjuk megtarthatta uralkodói címeit és területeit is, mint a nagykán helytartója. Sőt, az öngüt uralkodó mindenkori kiváltsága volt, hogy a nagykáni családból, az ún. Arany Nemzetségből nősülhetett. Az Olan Szümében és környékén feltárt sírfeliratok szerint a XIII. században Alakus Tegin-Kuri-t Bojaohai követte, majd öt idősebb fia, Ajbuka követte a trónon. A XIII. végén Georgosz volt uralkodójuk, akit a kortárs perzsa forrásokban Körgüz néven említenek. Marco Polo könyvében György király, Tenduc, vagyis az öngüt területek ura, a nagykán helytartója. Györgyöt János, vagyis Jukunan követte az öngüt helytartóságban, aki kiskorúan került trónra. János Montecorvino hatására áttért a katolikus hitre. Fiatalon halt meg, utóda, unokatestvére A-la-hu-tu visszatért a nesztorianusok követésére. Fia, Ma-cha-han még 1334-ben a nesztorianus hiten volt. Az öngütök életmódjáról, anyagi és szellemi kultúrájáról van legszélesebb ismeretünk, hiszen fővárosukban, Olan Szümében a japán régészek ásatásokat végeztek. Olan Szüme felfedezése 1929-ben történt, amikor egy kínai tudós, a korábban a svéd Sven Hedinnel közösen kutató Huang Wenbi rátalált egy romvárosra, a Góbi déli részén, a mai Ulancsab tartományban, Bailingmiao város közelében. Huang Wenbi akkor úgy gondolta, hogy egy Jüan-korabeli fallal körülvett városra bukkant. Négy évvel később Owen Lattimore amerikai orientalista a helyszínen szétszóródott keresztet ábrázoló sírkövek alapján már nesztorianus központnak azonosította a helyet. Változás csak 1935-ben következett be, amikor Namio Egami japán régész régészeti feltárásokat végzett a helyszínen és Olan Szümét azonosította az öngüt fejedelemség egykori központjával.

²¹¹ Egami, 2001. 13.

²¹² Mackerras, 103.

²¹³ Jüan-shi 110..

²¹⁴ A mongolisták álláspontja szerint ezt a várost nevezte Marco Polo Tenduc-nak.

A helyszínen talált pénzérmék arról tanúskodtak, hogy a település már a Tang-kor óta (VII-IX. század) lakott volt. A leletekből az is kiderült, hogy a várost folyamatosan lakták, egészen a Ming-dinasztia idejéig.²¹⁵

A város alaprajza alapján egy nagy kereskedelmi és vallási központ volt, a város maga valószínűleg olyan nagy kereskedelmi útvonal mentén feküdt, amely a selyemútról vitte az árukat a mongol vidékek felé. Az orientalisták ezeket a Góbin keresztül menő utakat „sárga útnak” nevezik. Az egyik ilyen fontos út volt az, amelyik a Yin-shan hegyen, más néven Ta-chin hegyen ment keresztül. Ez utóbbi elnevezés az ott élő nesztoriánusokra utal. Az út mentén, kisebb kitérőkkel számos nesztoriánus emléket találtak, többek között temetőket, városi települések maradványait, melyben a lakosok keresztény hiten voltak. Olan Szüme város maga a hagyományos keleti építési elvek alapján készült: fallal vették körül, és annak négy égtája felé 4 kapu létesült. A települést védő fal északon 970 méter hosszú, nyugaton 582 széles volt. A falak hosszúsága meghaladta a két métert. A főkapu hagyományosan a déli oldalon volt. A települést kettős védelemmel látták el: a külső falak után az öngüt uralkodók palotáját és könyvtárát egy belső védelmi gyűrűvel védték. A palota hasonló építészeti elemek alapján készült, mint a Shangdu-i Jüan-kori palota. Az öngüt uralkodó kínai stílusú palotákat építtetett, és a palota díszítése sajátosan kevert elemekből állt. A díszítésnél főleg Szong-kori, valamint a IX-X. századi nyugat-iszlám díszítőelemeket alkalmaztak. A főpalotától északnyugati irányban állt a könyvtár.

A központ külső övezetén, a két fal között voltak a keresztény templomok. A város külső védelmi gyűrűjének északkeleti részén épült fel a XIII. század végén Giovanni Montecorvino misszionárius gótikus stílusban épített római keresztény temploma. Ennek alaprajzát, valamint néhány díszítőelemét a japán régészek szintén feltárták. A helyszínen talált 1308-ra datált sírfelirat alapján megismerhető az öngüt dinasztia uralkodóinak névsora. Eszerint a Dzsingisz kánnal szövetséget kötő Alakus Tegin-Kurit fia, Boyaohai követte a trónon, majd utána Aybuka következett. Aybukát más forrásokból, mint Marco Polo leírásából is ismert Georgosz követte, aki felvette a katolikus hitet is. A nesztoriánus hitre végül fia, Juan tért vissza. Őt említi utoljára a felirat.

Egyes feltételezések szerint Olan Szüme a Jüan-kor végén tűzvész miatt elveszítette korábbi jelentőségét. Ez az elmélet összevág Egami megállapításával, aki azt feltételezte, hogy a késő-Jüan kor után már nincs sem pénz, sem más lelet a területen, ami arra utal, hogy lakói magára hagyták a települést. A helyi lakosok már nem építették újjá, csupán a XVI. században egy buddhista oltárt helyeztek a romok helyére. Mivel a kereskedelmi utak innen nyugatabbra helyeződtek át, a térség elvesztette korábbi jelentőségét. A régi kereszténység emléke pedig az évszázadok alatt elhalványodott. Olan Szüme közelében számos egyéb nesztoriánus emlék került elő Desmond Martin ásatásai és terepbejárásai alapján. Bichik Jellagban egy szír feliratos kő sztélét találtak, kereszt ábrázolással. A lelőhelytől nem messze, Ulan Baising nevű részen régi város maradványait találták meg, ahol néhány hivatalnok sírja is előkerült. Wang-mu-ban hasonló köveket találtak, mint Bichik Jellagban, azon négy kő, kereszttel és szír felirattal került elő. Boro Baising, adminisztrációs központ lehetett, félúton van a mai Höhhot és Olan Szüme között. Ott sírokat tártak fel. Munkhor Szuburgán szintén adminisztrációs központ lehetett, kisebb, mint Boro Baising. Ott két kő sztélét és keresztet találtak.²¹⁶

A keresztény vallás elemeit az északon, a Bajkál-tó vidékén élő merkit törzsnél is megtalálták. Több kutató úgy véli, hogy a négy merkit törzs már régóta ismerte a keresztény tanokat. Mote szerint a merkitek ujgur hatásra lettek keresztények.²¹⁷ Mingana már a türk korszaktól keresztény hatást sejt, az általa kiadott Philoxenus-i levél alapján úgy vélte, hogy az egyik keresztény király a merkitek vezetője lehet. A merkitek eleinte szövetségi kapcsolatban álltak a kereitekkel, de később a jó kapcsolat megromlott, és a kereitek és Dzsingisz kán serege közösen legyőzték a merkiteket, népeit felosztották egymás között. A merkitek fogságában volt Töregene najman asszony, akit Dzsingisz kán harmadik fiának, Ögödejnek adott feleségül, így a nesztoriánus hitű asszony bekerült az új dinasztiába. A merkit vidék egykori keresztény hitére Nicholas Poppe talált bizonyítékot a környező vidék földrajzi neveiben. Elképzelése szerint az Erhöü-folyó, és a mai

²¹⁵ Egami, 2000. 34.

²¹⁶ Desmond, 1938. 234-249.

²¹⁷ Mote, 1999. 407.

Irkutszk neve is az Erhüü szóból ered, amely az erkeüt névből alakult ki.²¹⁸ Mingana felvetette azt a lehetőséget, hogy esetleg egy ötödik mongol törzs, az urjanhajok is ismerték a keresztény tanítást.

1206-ban a mongol nemesek országgyűlése, a kurultáj Dzsingisz kánt a mongolság egészének kánjává választotta. A nagykán megbízta a kereit, najman írástudókat, hogy vezessék a kancelláriát. A nagykán felismerte az írás jelentőségét, és a najman kancellárián a mongol nyelvre már sikeresen alkalmazott ujjur írást birodalmi írássá tette meg. A legfőbb bizonyíték erre egy XIII. századbeli forrásmunka, amely megemlíti, hogy nesztoriánus szerzetesek ismertették meg a mongolokkal az írást.²¹⁹ A mongol kutatók azt tekintik bizonyítéknak, amit a Mongolok titkos története megemlít, vagyis az írást a najman Tatatonjánál talált udvari pecsét jeleiről alkották meg. A mongolok írásáról a XIII. század közepén egy névtelen magyar püspök is megemlékezett, francia rendtársának írt levelében. A levélíró két elfogott tatár követőtől szerezte az információkat. Eszerint: „... (a mongolok) az ujjurok betűit használják, mivel korábban nem volt saját írásuk. Megkérdeztem, kik tanítják nekik az írást. Azt felelték rá, hogy sápadt arcú emberek, akik sokat böjtölnek hosszú ruhát hordanak és senkit sem bántanak.”²²⁰ Ezek az írástudók teljes bizonyossággal a nesztoriánus papok voltak, habár a magyar püspök farizeusoknak tartotta őket. A mongol férfiak többsége katonáskodással foglalkozott, és a hódító háborúban nagyobb szükség volt rájuk, mint a hivatalokban. A nagykán és a gyűlés résztvevői a meghódított népeket szétosztották saját nemzetségük és szövetségük között. Fiainak a legyőzött népek asszonyaiból választott feleséget. A későbbi mongol kánok közül kettőnek a felesége nesztoriánus hitű volt: a fent említett Ögödej, a későbbi nagykán a merkitek fogságában élt najman származású nőt, a nesztoriánus Töregenét kapta feleségül, míg Tolu, a legfiatalabb fiú pedig a kereit Tooril kán unokahúgát, Szorkaktan-bekit. Mindkét asszony a források tanúsága szerint hitét buzgón gyakorolta, valamint fiaival megismertette a keresztény tanokat. Gűjük, a harmadik mongol nagykán, Ögödej fia a perzsa források szerint hívő keresztény volt, aki nagyon támogatta a nesztoriánus hit terjedését. Gűjük fiának a Siremün, vagyis a Salamon nevet adta, de ő korai halála miatt nem került trónra.

Szorkattan-beki, akinek három fiából nagy uralkodó lett, gyerekei nevelésére keresztény nevelőket fogadott, akik megismertették őket az ujjur–mongol írással és a pusztai keresztény műveltséggel. Kubilájról, a későbbi kínai uralkodóról azt jegyezték fel, hogy anyja egy Tolocsu nevű írnnal taníttatta.

Nesztoriánusok szerepe a mongol birodalomban (1206-1259)

A nesztoriánusok a mongol birodalomban kiváltságos szerepet töltöttek be. Ennek legfőbb bizonyítéka az első mongol nagykán, Dzsingisz kán által kiadott Jeke Dzsaszag, vagyis Nagy törvénykönyv, amely szerint a birodalomban elterjedt négy világvallást, a kereszténységet, az iszlámot, a taoizmust és a buddhizmust tiszteletben kell részesíteni, ha azok imádkoznak a kánért. A keresztények, buddhisták, mohamedánok és a taoisták vallásszabadság elnyerésének viszonzása tehát abból állt, hogy a kánért és családjáért imádkozniuk kellett, ennek fejében a nagykán teljes adómentességet adományozott a közösségeknek.²²¹ A nesztoriánusok, mint keleten máshol, a mongoloknál is folytatták azon tevékenységüket, amelyekben már korábban is nagy sikereket értek el az ázsiai területeken: gyógyítással, és asztrológiával foglalkoztak. A nesztoriánusok gyógyításának hatékonyságát már korábban az ujjuroknál is megfigyelhettük, hiszen a megmaradt forrásokban sok orvosi praktika került lejegyzésre.²²² Úgy tűnik, hogy a hagyomány a mongol népeknél is folytatódott. Már a Mongolok titkos története is megemlíti, hogy a kereit udvarban lévő orvosok abuj-babuj

²¹⁸ Poppe, 1957. 305.

²¹⁹ Katona, 1981. 289.

²²⁰ Katona, 1981. 289. Az idézett levél: Egy magyar püspök levele Guillaume d’Auvergne párizsi püspöknek.

²²¹ Dasnjam, 1995. 6.

²²² Kakuk, 1986. 97.

formulával gyermekáldáshoz segítették Ong kán feleségét.²²³ Ezt a sikert a kutatók a nesztoriánusok tevékenységéhez kapcsolják. A mongol krónika után a flamand utazó, Wilhelmus Rubruk megemlíti, hogy Möngke nagykán feleségét, Katunt nesztoriánus papok meggyógyították, ezért az asszony hálából áttért a keresztény hitre.

A nesztoriánusoknak másik fontos, Közel-Keletről hozott tudományuk volt az asztrológia. Ebbéli tudásukat a káni udvarban nagyon megbecsülték. A bolygók és a csillagok állásából ugyanis ők határozták meg, hogy bizonyos események (hadjárat, békekötés, házasság, stb) mely napon szerencsések, mikor szerencsétlenek. Az uralkodóknak fontos volt tudni a hagyományos ünnepek pontos idejét, hogy az ősöknek és egyéb szellemeknek bemutatandó áldozatok szerencsét hozzanak. Rossz napon történő áldozat bemutatás szerencsétlenséget hozott volna a kánra és népére. A hagyományos gazdaságokban, így a mongol pásztorok mindennapi teendőik során a csillagok állásához kötöttek néhány gazdasági, főleg állattenyésztéssel kapcsolatos feladatot. A nesztoriánus keresztények ezen kívül fontos feladatot kaptak a káni kancelláriában is: ők voltak a birodalom legfőbb írnokai. Dzsingisz kán, nomád elődeihez hasonlóan rájött arra, hogyha nem akar birodalmában kínai befolyást, akkor a kancelláriában nem szabad kínai alapú írásrendszert bevezetni. Valószínűleg, főleg ebből az okból kifolyólag esett a választása az ujjur írásra, melyet már számos mongol törzs használt. Mivel a najmanok és a kereitek már az idegen eredetű írást sikeresen alkalmazták a mongol nyelvre, a kánnak nem kellett új írást kitalálni, csak készen átvenni azoktól. A nesztoriánusok udvari befolyását az is növelte, hogy a káni család bizalmát élvezték, a kán feleségei, ágyasai, sőt a trónörökösök családjában sokan ezt a hitet ismerték, esetleg követték.

A mohamedán források a keresztények tiszteletének az eredetét az első nagykán csodás álmából eredeztetik. Eszerint: „A kán álmában egy keresztény szerzetessel találkozott, aki sikert és szerencsét ígért neki. Felébredve, álmát elmondta feleségének, Ong kán lányának, aki szerint az álombeli szerzetes az volt, aki apját meg szokta látogatni. Dzsingisz az ujjur keresztények táborába ellátogatott, ahol megmutatták neki Mar Denha-t.”²²⁴

A forrás fontos mozzanatot örökített meg. Az álomban történt események megfejtése nagyon fontos tényező volt a nomád népeknél. Dzsingisz kán a források alapján tényleg nagy fontosságot tulajdonított a hasonló jelenségek iránt. Az idézett szöveg szerint Ong kánnak mondta el álmát. Ez annyiban téves, hogy az valószínűleg a kereit Tooril, vagy Ong kán unokahúga lehetett, akit Ibagabekinek hívták, és egy rövid ideig tényleg a nagykán háremébe tartozott.²²⁵

A nesztoriánusok az államalapító Dzsingisz kán idejében megerősödtek, de halála után még kedvezőbb helyzetbe kerültek, mert a második nagykán, Ögödej felesége, Töregene keresztény hitű volt, így a nesztoriánusok az állam irányításában fontos szerepet kaptak. Töregene férje, Ögödej halála után fia nagykánválasztásáig régensként uralkodott, mintegy öt évig. A külföldi és a mongol tudósok véleménye szerint ez a korszak volt a nesztoriánus keresztények mongol birodalombeli virágkora. A kancelláriát akkoriban a kereit származású Csingkaj vezette, aki már az első nagykán, Dzsingisz bizalmát is élvezte. Fontos személyiség lévén, viszonylag sok forrás emlékezett meg róla. Csingkaj 1171. körül született. 1203-an már Dzsingisz kán környezetében élt, valószínűleg a kán tanácsadója volt. Az 1206-os kánválasztáson, mint a kán belső embere vett részt. A kán szolgálatában nemcsak az udvari teendőket látta el, hanem a törzseket egyesítő harcokban állandóan a kán mellett szolgált. 1211-ben a nagykántól szolgálataiért aranyból készült, drágakövel kirakott, tigris ábrázoló paizi-t kapott, ami csak a káni család tagjainak és azok legfőbb bizalmasainak járt. Dzsingisz kán parancsára az Argun-hegyeknél, ujjur földön egy kézműves települést alapított, amely a birodalom kézműipari szükségleteit volt hivatott ellátni. Ezt a települést a források Csingkaj városának emlegetik. 1212-ben Csingkaj a dzsürcsik elleni háború egyik fő résztvevője. A nagykánt sokszor elkísérte hadjáratokra, majd Dzsingisz halála után Ögödej nagykán szolgálatába állt, aki a kancellária vezetőjévé nevezte ki. Szolgálatá jutalmául a nagykántól megkapta azt a jogot, hogy a turkesztáni és a nyugatra menő kereskedelem forgalmát ellenőrizze. Az 1232-es Csin- dinasztia elleni háborúban elért sikereiért Csingkaj egy kilenc sárkányt ábrázoló táblát kapott, valamint elnyerte a gyaloghíntóban utazás kiváltságát. A következő évben hűsége jutalmául a Santung-tartomány En-csou város lakosságát (kb. ezer

²²³ MNT, 174.

²²⁴ Yule, 1921. 243.

²²⁵ MNT. 186.

család) rendelték ő és utódai uralma alá. Ögödej halála után Töregene régens mellőzte szolgálatát, de a következő nagykán, Güjük ismét bizalmába fogadta. Társával, Kadakkal felügyelték a birodalom kormányzását. Csingkaj ekkor érte el pályafutása csúcsát. Güjük halála után Csingkaj élete is gyökeresen megváltozott.

Az Ögödej-ház uralmát végül más dzsingiszida-ág, a Toluj-ág szüntette meg. Güjük halála után három évig nem tudtak kagánt választani, mert nem tudtak megegyezni a jelöltről. Végül Batu, a „királycsináló” oldotta meg a helyzetet úgy, hogy az általa összehívott országgyűlésen, 1251-ben az Ögödej-ágiakat megfosztották trónjuktól, és Dzsingisz kán legkisebb fiának, Tolujnak utódait támogatták. A második fiú, Csagatáj utódait meg sem hívták a gyűlésre, és más, Ögödej-párti embereket kirekesztettek a kurlitájról. Toluj négy fia közül a legidősebbet, Möngkét választották meg nagykánnak. Az Ögödej-párti Csingkaj sorsa ezzel megpecsételődött: az államférfit több társával együtt kivégezték. Ögödej-ági múltja miatt még a Mongolok titkos történetében sem szerepeltetik. A nagykáni kancelláriát ezután szintén nesztoriánus hitű vezette, a kereit származású Bulgaj. Másik fennmaradt életrajz Jüe-nai-ho, azaz János életét örököltte meg, aki öngüt származású keresztény volt. Már nagyapja, Timur Eka a Csin- dinasztia szolgálatában állt, abban az időben telepítették át az öngütök nagy részét Kanszu tartományból. János nagyapja a császári udvar tolmácsává küzdötte fel magát, utódai is az ő nyomdokát követték. János írástudó lett, és amikor a mongolok megdöntötték a császárságot, családotul észak felé menekült, ahol Möngke nagykán szolgálatába fogadta. Karrierje később, Kubiláj udvarában érte el tetőpontját, mert ő lett a szertartások hivatalának minisztere, majd újabb kegyként a nagykán a kínai és mongol csapatok fővezérévé nevezte ki.

Természetesen még rajtuk kívül számtalan írástudó, pap asztrológus és orvos töltött be fontos tisztséget a mongol udvarnál, de szerepük a krónikákban nem emelkedett ki úgy, mint a fenti két szereplőnél.

A nesztoriánus hit legbefolyásosabb támogatója, Toluj felesége, a kereit Szorkaktan-beki volt, aki fiait, a későbbi mongol uralkodókat keresztény szellemben neveltette. A hívő keresztény asszony cselekedeteiben azonban igazi nomád feleség, anya volt. Keményen küzdött fiai trónra jutásáért. Amikor 1231-ben megölte a nagykán házassági ajánlata elől, és Kínában, a mai Hebei tartományban kapott helyet, ahová vele tartott kedvenc fia, Kubiláj is. Güjük nagykán halála után Szorkaktan-beki politikailag aktivizálódott, és Batu segítségét kérte legidősebb fia, Möngke kánná választásában. Terve sikerült, és fiából, a keresztény nevelésben részesült Möngkéből 1251-ben nagykán lett, majd az újabb mongol hadjáratok révén Irán, majd Kína is mongol uralom alá került. Az új hódításokon Möngke nagykán testvérei lettek a kánok, Hülegü Perzsiában, illetve Kubiláj Kínában. A két új uralkodó anyja révén szintén ismerte a keresztény tanokat. A legtávolabbi mongol fennhatósági területen, Dzsocsi ulusában, vagyis a későbbi Arany Horda földjén is éltek nesztoriánusok. A keleti térítést szorgalmazó pápai bullák feltűntetik a keleti, az Arany Hordához tartozó területek népeit. Ezek között találjuk a nesztoriánusokat. A nyugati útleírók közül Plano Carpini megemlíti, hogy az a hiedelem terjedt el Nyugat-Európában, hogy Batu kán fia, Szartach is keresztény, de az téves adat volt. Helyette udvartartása egyik főembere, Kojak volt nesztoriánus keresztény.²²⁶ A szövegből azt olvashatjuk ki, hogy számuk jelentős lehetett, és az udvartartásban is befolyásos szerepet töltöttek be. Annyi bizonyos, hogy a kelet-európai sztyepei övezetben a nesztoriánusok jelen voltak, hiszen korábbi források is igazolják térítésüket, sőt az onnan elvándorló kunok is felvették ezt a hitet. Vásáry István viszont azt állítja, hogy a nesztoriánusok befolyása elenyésző volt. A turkológus arra hivatkozik, hogy az eretnek hit terjesztését nagyban csökkentette a XIII. század második felétől meginduló, intenzív római katolikus térítés, amely főleg a Krím-félszigetet és a Kaukázus előterét érintette.²²⁷ Annyi mindenesetre tény, hogy a mongol részbirodalmak közül leghamarabb éppen az Arany Horda területén gyengül meg a nesztoriánus hit. Batu utóda, Berke 1261-ben áttért az iszlámra, így a nesztoriánusok kitüntetett szerepe megszűnt.

²²⁶ Plano Carpini, XV.1-2.

²²⁷ A témával Bendefy László az 1930-as években foglalkozott, aki adatait a vatikáni levéltár alapján szerezte meg.

Egyházi uniós tárgyalások

A Mediterraneum keleti és nyugati részén szétterjedt kereszténység az arab hódítások után a különböző vallási elvek, liturgia miatt eltávolodott egymástól, bár hivatalosan az egyházszervezet nem szakított egymással. A két egyházfő, a konstantinápolyi pátriárka és a Róma pápa között az évszázadok során számtalan feszültség keletkezett, elsősorban abból, hogy egy Európában keresztény hitre tért „pogány” nép a kereszténység melyik ágát vegye fel. Legjellemzőbb példa volt erre a bolgárok megtérése, amikor hosszú vita után végül Bizánc győzött, így a bolgárok az ortodoxiát választották. A két egyház első nyílt szakadása 867-ben történt, miután Bizánc és Bizánc nem tudott megegyezésre jutni az egyházi érdekkörökről és a joghatóságról. Miután a többszöri egyeztetés kudarcra fulladt, Photiasz konstantinápolyi pátriárka 867-ben Miklós pápát eretneknek nyilvánította és kiközösítette az egyházból. Ez a szakadás azonban még nem volt hosszú életű, és hamarosan visszaállították az egyház egységét. A következő skizma 1054-ben történt, amikor Humbert kardinális Konstantinápolyba utazott, hogy ott megbeszéljék a két egyház közti feszültséget. Mivel akkor sem tudtak megegyezni, Humbert a Hágia Szophia oltárára helyezte a pátriárkát és támogatóit kiközösítő bullát. A történészek közül nagyon sokan ettől az időtől számítják a keleti és a nyugati egyház szakadásának évszámát, holott ekkor még nem történt igazi szakadás, sőt Bizánc irányából közeledési kísérletek történtek Róma felé. 1071-ben a bizánciak manzikerti veresége után Dukász Mihály Rómába ment segítséget kérni területei visszaszerzésére. Újabb kutatások fényében az derült ki, hogy a két fél közti rossz viszony és az egymástól való fokozatos eltávolodás inkább 1096-tól következett be, amikor a Szent Sír felszabadítani akaró latin lovagok formálisan szövetségesei voltak a bizánci császároknak, de a hadjárat során hamar kiderült, hogy a lovagok nem Bizánc szövetségesei, hanem ellenlábasai. A Szentföldre igyekvő lovagok elsőként saját maguk számára foglalták vissza a bizánci egyház központjait, a szentföldi latin egyház újraszervezését pedig erőszakos módon, a keletiek ellenében akarták véghezvinni. Végleg elmérgesítette viszont a keleti és a nyugati kapcsolatokat az, amikor a keresztések 1204-ben elfoglalták és kifosztották Bizáncot, az uralmuk alá kerülő keleti egyházat pedig erőszakkal igyekeztek saját rítusuk, teológiájuk és fegyelmük átvételére kényszeríteni. Az erőszakos egyesítés azonban csak szervezetiileg történt meg, mert a görög lakosság és az ortodox papság elutasította ezt a fajta uniót. Ilyen viszonyok között az egység ügye rövid időre lekerült a napirendről. A XIII. századi nemzetközi politikai események azonban ismét felvetették a pápaságon belül a kereszténység egységének gondolatát. Ebben nagy szerepet játszott a János papkirályról szóló legenda. A pápai udvar ugyanis a szentföldi kudarcok miatt kapcsolatba kívánt lépni a legendás uralkodóval, egyrészt a Szentföld felszabadításért, másrészt a kereszténység egységének megvalósításért. A keleti keresztények és a pápaság kapcsolatba lépése csupán a közép-európai mongol invázió után jött létre. A XIII. század húszas éveiben két kolduló rend, a ferences és a domonkos megalakulásával új erőre kapott a keresztény misszió. Mindkét rend a Magyar Királyságtól keletre élő „pogány” törzseket kívánta megtéríteni, és a területet a pápa fennhatósága alá vonni. A kunoknál történt sikeres térítés után a két kolduló rend szerzetesei új meghódítandó népekre bukkantak a kelet-európai síkságon és a Kaukázus előterében. Az arra irányuló missziók történetéről a pápai bullák adnak részletes felvilágosítást, ennek feldolgozásával Bendefy László foglalkozott az 1930-as években. A pápaság egyik célja az volt, hogy a mongol kánokat rávegye, hogy vegyék fel a kereszténységet. Azért bizakodtak a térítés sikerében, mert a mongolok között számos nesztorianus keresztény fontos hivatalt viselt. Valószínűleg a keleti misszió gondolatával együtt merült fel az egyházi unió szükségessége is, tehát az összes szakadár keresztény Róma alatt való egyesítésének igénye. Az 1260-as években esély mutatkozott arra, hogy a bizánciak elfogadják Róma javaslatát, hiszen VIII. Palaeologosz Mihály bizánci császár az egyházi unióhoz való csatlakozásával akarta megmenteni uralmát az Anjouk balkáni terjeszkedésétől. Ugyanebben az időszakban váltak rendszeressé a nyugati követek és az ilkán mongolok diplomáciai kapcsolatai, a fennmaradt levelekben egy közös szentföldi hadjárat terve szerepelt, amely segített volna megállítani az erősödő iszlám közel-keleti hatalmat. Bizánc, mint a mongol ilkánok szövetségese, közvetítő szerepet töltött be a diplomáciában.

A keleti és nyugati egyházi uniós megállapodás rövid időre az 1274-es lyoni zsinaton megtörtént: a bizánciak feladták a Filioque tételüket, mely szerint a Szentlélek nem az Atyától, hanem az Atyától és a Fiútól származik. Ezen kívül elismerték Róma elsőbbségét. Az egység azonban nem tartott sokáig, mert az uniót számos egyházi vezető és a széles néptömegek is elleneztek. Miután az uniót megkötő X. Gergely

1276-ban meghalt, utóda, IV. Márton már 1281-ben elvetette a megállapodást. Érdekes módon a szakadás csupán Bizáncot érintette, mert a régen eretneknek nyilvánított nesztorianusokat továbbra is támogatták, és a velük való kapcsolattartást fontosnak tartották. A XIII. században ismét megnyíltak Európa kapui, amelyek 431-ben Epheszosznál bezáródtak Nesztoriosz hívei előtt: a pápa egyesülési, uniós tárgyalások megkezdését javasolta a szakadárnak számító keresztényeknek, amely kategóriába a nesztorianusok is beletartoztak. Rómának az volt a célja, hogy a keleten megtérített tömeget egyesítse saját uralma alatt, és így a keleti missziók sikere garantált lett volna. Boldog Raymund Lullus ferences rendi tudós, a lyoni unió kudarca után is fenntartotta azon álláspontot, hogy a keresztény egyházakat egyesíteni kell, az iszlám elleni küzdelem miatt. Egyik levelében így írt: „Igen nagy jelentősége van annak is, hogy az Anyaszentegyházon kívül élő görögök és egyéb szakadárok az egyházzal újra egyesüljenek. Ezt a velük való párbeszéd és a megcáfolhatatlan bizonyítékokra való hivatkozások segítségével lehet elérni. Az Anyaszentegyházba való visszatérésük után könnyebben lehetne a hozzánk közelebb lakó szomszédok ellen küzdeni, és a mohamedánokat a minket megillető Szentföldről kiűzni, valamint a tatárokkal kapcsolatot tartani.”²²⁸

A keresztény egyházak egyesítésének szükségességét fontosnak tartotta IV. Miklós pápa, aki megválasztása előtt ferences rendi szerzetes volt. Uralma alatt érkezett meg a perzsiai mongol ilkánok udvarából Rabban Sauma követ, akit mind a bíborosok, mind a pápa nagy örömmel fogadtak. Rabban Sauma levelet vitt a nesztorianus pátriárkától. Sajnos, ennek a levelének a tartalma nem ismert, a fennmaradt forrásból annyi bizonyos, hogy kedvező tartalmú lehetett, mert a követet Rómában nagy tisztelettel fogadták. A követ utazását megörökítő krónika szerint a pápa megbízta a nesztorianus pátriárkát, hogy Róma nevében is eljárjon. A pápa egy drágakövekkel kirakott, vörös és arany brokátos arany koronát, füstölőket ajándékozott a követnek, továbbá saját gyűrűjét és egy bullát küldött a nesztorianus pátriárkának, és megbízta őt a keleti egyház feletti uralommal.²²⁹ Ez egyben azt jelentette, hogy Róma elismerte, hogy Nesztoriosz tanai nem térnek el a római dogmától. A római és a nesztorianus egyház egyesülésének, illetve a jó viszony kialakításának tehát IV. Miklós megteremtette az alapját. Rabban Sauma hazatérte után Sauma sikeres európai útja után egy évvel, 1289-ben megérkezett a káni udvarba Giovanni Montecorvino ferences szerzetes, aki a római kereszténységet szerette volna terjeszteni a mongolok birodalmában. Néhány évig Tebrizben, az ilkánok fővárosában tartózkodott, majd 1294-ben hajóra szállt és a nagykáni fővárosba, Kambaligba utazott. Sajnos, megfelelő források híján a két egyház tárgyalásai nem ismertek részletesen. Budge Chabot és Mosheim publikációira történő hivatkozással azt állítja, hogy a nesztorianus pátriárka 1304-ben levelet küldött XI. Benedek pápának, amelyben elismerte a római egyház dogmáit. Ez egyben azt is jelentette, hogy a nesztorianus egyház egyesült Rómával. III. Yabhb Allaha Maraghahból küldött levelet, amelyben részletesen leírta hitvallási tételeit. A levelet és értékes ajándékokat nemcsak Rabban Sauma vitte el, hanem vele számos pap és diakónus tartott, azt mutatta, hogy a pátriárkának nagyon fontos volt a követség sikere. A levél eredetije nem maradt fenn, de a levél kivonatainak latin változata igen, amelyet Chabot és Mosheim publikált. Eszerint a levél három fő pontból állt: először, hogy a Szentlélek a Fiútól ered. Másodsor, hogy a Szentháromság Egy. Elismeri továbbá Mária istenanyaságát, (tehát lemondott arról, hogy Nesztoriosz után Máriát csak Krisztusszülőnek tartsa). Harmadsor, a pátriárka elfogadja a niceai hitvallást, és a római pápa elsőbbségét.²³⁰ Valószínűleg ennek hatására jelentek meg újabb misszionáriusok Perzsiában. XXII. János megalapította az iráni Szultanissza érsekséget, 1318-ban, melyet a dominikánus szerzetesek irányítottak. Onnan próbálták irányítani misszióikat a mongol területek felé. Bár a XIII. század elején élt pápák fontosnak tartották a keleti népek megtérítését, de a hatalmas távolságok miatt a térítők csak nehezen tudtak hírt adni munkájukról. A keleti misszió fontosságára való tekintettel az 1311-1312. közt üléselő 15. viennai zsinaton úgy határoztak, hogy az egyetemeken keleti nyelvet kell tanítani.

A források tanúsága szerint hivatalosan többször is megtörtént a keresztény egyház egyesítése, a valóságban egyre jobban elidegenedett egymástól a nyugati és a keleti kereszténység. A kereszties hadjáratok megszűntével az európai államok saját belügyeivel voltak elfoglalva, és a pápaság 1308-tól francia befolyás alá került. Akkorra már jórészt elfelejtődött az egyházi unió ügye. Egy új keleti ellenség, a török haderő előrenyomulásával azonban az európai államok immár saját kontinensükön kerültek veszélybe. Akkorra az egykori bizánci birodalom területileg összezsugorodott, és uralkodóik ismét nyugati segítségben bizakodtak.

²²⁸ Szántó, 1985. III. 36.

²²⁹ Budge, 1928. 196.

²³⁰ Budge, 1928. 96-97.

Amikor ismét felvetődött az egyesülés lehetősége, már nem egyenlő felek tárgyaltak egymással. Az 1440-es évek itáliai 'uniós zsinatait' Bizánc politikai szorongatottsága diktálta: a török ekkor már birtokába vette Kisázsia és a Balkán jórészét, Bizánc, a császárváros a pusztaságért küzdött. 1444-ben a keletiek aláírtak ugyan egy uniós okmányt, ám azt alighanem a külső kényszer hatása alatt tették, magából az egyesülésből pedig a gyakorlatban semmi sem lett, hiszen 1453-ban Konstantinápoly elesett, a szultánok székvárosává lett, a külvárosi házába ('Fanar') „száműzött” pátriárka pedig pusztán a szultán akaratából lehetett a padisah 'gyaur' alattvalóinak vallási előljárója. A sok kudarc ellenére még a XVI. században is történtek próbálkozások egyes nesztorianus vallási csoportok Rómával való egyesülésére. Miután Timur Lenk 1392-93-ban bevette Bagdadot, és a keresztényeket, templomaikkal együtt elpusztították, a nesztorianusok a hegyekbe menekültek, és ott éltek túl a pusztításokat. Akkor roppant meg véglegesen a nesztorianus egyházszervezet, mely a későbbiekben már csak a környéki hívek felett tudott fennhatóságot gyakorolni. A nesztorianusok között akkor következett be szakadás, amikor 1551-ben VII. Simon, Kelet pátriárkája meghalt, és utódlása körül vita támadt. Két jelölt is indult, Simon bar Mama és Szulaka. A nesztorianusok egy része III. Julius pápához fordult, hogy ő iktassa be Szulakát pátriárkának. A római pápa 1553-ban Szulakát beiktatta Rómában pátriárkának, aki ezzel elismerte Róma fennhatóságát. Ezzel a cselekedettel a nesztorianus maradékok két részre oszlottak, mindegyik külön pátriárkát választott magának. Később a Rómától elkülönült nesztorianus csoport is csatlakozni akart Rómához, ezért II. Éliás püspök, moszuli pátriárka céljai eléréséhez két követet küldött Rómába, IV. Pál pápához, de onnan nem érkezett válasz, ezért a maradék csoport megmaradt önállóan, Rómától különváltan.

Tarszia, avagy a Csagatáj részállam

Közép-Ázsia már az ókorban jelentős kulturális központtá fejlődött. Nagy Sándor hadjárata idején a makedón uralkodó több várost is alapított, amelyek későbbiekben a nemzetközi kereskedelem központjaivá fejlődtek.²³¹ A gazdag kulturális hagyományokkal rendelkező térségbe érkezett meg Nesztoriosz tanítása az VI. század körül, ahol gyorsan elterjedt. Az érett középkori nyugat-európai források a területet „Regnum Tharsense”-nek nevezték el, amelyből a Tharsense szó a nesztorianusokra utal. Az eretnek keresztények történetét legelőször Freisingi Ottó említi krónikájában, amelyben még azt is leírja, hogyan vált eretnekké Nesztoriosz. A keleti kereszténység története igazából a XII. század második felétől kezdte érdekelni a nyugati krónikásokat. Általánosan elterjedt nézet volt, hogy a Jézust meglátogató Napkeleti bölcsek Tarsziából jöttek. Ezt a krónikás hagyományt kicsit megváltoztatva, Gaufredus bordeaux-i érsek a század második felében már azt jegyezte fel, hogy a három napkeleti bölcstől csupán Gáspár jött Tarsziából, míg Menyhért Sába, míg Boldizsár Arábia uralkodója volt.²³² Odoric minorita barát a XIV. században utazott át perzsa területen, az ő leírása szerint a perzsi Cassan²³³ városból származtak a Mágusok. A település Jeruzsálemtől 50 napi útra fekszik, és a barát szerint a várost a tatárok rombolták le.²³⁴ A Tarszia elnevezést a korabeli forrásokban egyértelműen a nesztorianus keresztényekre használták. Ezt az elnevezést több útleíró is használja, sőt a magyar Képes Krónika is ismeri ezt a földrajzi nevet. Ligeti Lajos a Képes Krónikában szereplő Tarszia szót a következőképpen magyarázta: „Alighanem ide tartozik a Plano Carpini által említett, legyőzöttek listájában szereplő Tarci szó, a Tarszia torzított változata. A Tarszia ebben a korban a nesztorianus törökök (ujgurok) jól ismert nevét tartalmazza. Krónikásaink közvetlen forrása alighanem a Katalán térkép, amelyen Tarssia és Tarsia alakok találhatók.”²³⁵ Ligeti a magyar krónikában megjelenő Tarsia szót külső forrásból való átvételnek tartja, arra nem is keresett választ, hogy a szó esetleg a Magyar Királysággal kapcsolatban álló kereskedők, utazók meséltek a távoli földről.

²³¹ Az Alexandria nevű városok később új néven váltak ismertté: Herát, Merv.

²³² Györffy, 1986. 12.

²³³ Kaszan város, melyről a barát írt, félúton fekszik Iszfahán és Teherán között. Egykor valóban fontos település volt.

²³⁴ Yule, 1914. III. 106.

²³⁵ Ligeti, 1986. 404.

Tarszia fogalma nincs pontosan körülírva a történeti forrásokban. A kutatók többsége a turkesztáni területekhez köti a nevet, ahol az ujgurok missziós tevékenysége révén a Tian-shan északi és déli felénél is elterjedt a nesztoriánus kereszténység. A történeti források, a sírfeliratok és más, késői feljegyzések arra utalnak, hogy a vidéken töretlenül továbbélt Krisztus tanítása. A terület fontos kereskedelmi és stratégiai jelentősége miatt a középkorban többször cserélt gazdát. A XIII. század elején az ujgurok behódoltak Dzsingisz kánnak, így a terület épségben vészelt át a mongol terjeszkedést, sőt a behódolt írástudókat meghagyta eredeti hivatalukban. Amikor az első mongol nagykán, felosztotta birodalmát fiai között, ezeket a területeket második fia, Csagatáj kapta örökölni. Bár utódai felvették az iszlám hitet, de úgy tűnik, hogy a keresztény közösségeket nem üldözték, így azok folyamatosan fennmaradtak. A térség kereskedelmi és kulturális központja az Iszik-öl nyugati része lehetett, mely a kirgiz régészek véleménye alapján a II-VII. század között élte fénykorát. A nesztoriánus közösségek is oda települtek. A kirgiz régészek már korábbi korokból is találtak olyan településeket, amelyek később víz alá kerültek. Ezek között tíz nagy ókori és középkori település volt. A helyiek között élt egy olyan legenda, amely szerint a tó mélyén Dzsingisz kán aranya van elrejtve. A régészeti leletek mindenesetre azt bizonyítják, hogy a terület már az ókortól lakott volt, és valószínűleg az egykori városok továbbéltek a középkor folyamán is. A régi lakóknak, különösen a keresztényeknek a helyváltás nem volt véletlen, hiszen a hagyomány szerint ott volt Máté apostol feltételezett sírja. Ennek kiderítésére 2001. nyarán kirgiz régészek egy csoportja kutatómunkát kezdett, hogy terepmunkát végezzenek Máté apostol feltételezett temetkezési helye után. Vlagyimir Ploszkih, a Kirgiz Tudományos Akadémia tagja, az archeológiai expedíció vezetőjének szavai szerint a régi legendák által ihletett kutatómunka már a közeljövőben megindul. A bibliai iratok szerint Máté Kafarnaumban volt vámos. Jézus hívására rögtön követte Őt, akit vendégül is látott házában. A kirgizisztáni kutatás alapját az antik időkben élt Vlagyimir érsek fennmaradt kézírata adja. Eszerint Jézus apostola, az evangélista Máté földi maradványait az Iszik-köl tó partján épített kolostorban őrizték, és erről az akkori keresztény világ is tudott. A környéken, továbbá a mai kínai-kazah határtól északkeletre, Mazar város környékén, Szemirijevesk közelében, az egykori Csagatáj uralkodók fővárosa körül számos nesztoriánus keresztény sírkövet fedeztek fel. Összesen mintegy 610 sírkövet találtak, többségében szír felirattal. A sírfeliratokat Chwolson publikálta legelőször 1890-ben. 432 kövön van felirat és dátum, a legkorábbi 858-ból, a legkésőbbi 1342-ből való.²³⁶ Néhány késői sírkövön már török felirat is található, ezek fordítását és magyarázatát Sz.V. Malov orosz orientalista tette közzé. A nevek eredete vegyesnek mondható, egy feliraton belül is keverednek a török és a szír nevek. A keltezés, és az évek számítása igazi különlegesség, hiszen nem Krisztus, hanem a Szeleukida-korszak létrejöttétől keltezik az éveket. Igaz, hasonló keltezést figyelhetünk meg a Xian-fu-i sztélén, amelyen az 1092-es dátum²³⁷ szerepelt. A mongóliai Hovd megyében talált szír felirat pedig 1409-ből²³⁸ való, mindezek még azt régi közép-ázsiai hagyományt követték, amely a Szeleukida-érától számítja az időt. Az évek, hónapok számításakor azonban már a keleti állatciklus elnevezéseit használták. Néhányan a felirat az „amin”, vagyis ámen szóval ér véget. A rövid, néhány soros feliratok is sok érdekes adatot árultak el a helyi közösség életéről.

Azt történeti forrásokból tudjuk, hogy a közép-ázsiai keresztények, a szogdok és a türkök leszármazottai fontos szerepet kaptak a mongol birodalom közép-ázsiai részeiben is. Dzsingisz kán második fia, Csagatáj idején, a XIII. század első felében a keresztények még a kancelláriában és orvoslásban jelentős megbízatásokat kaptak. Csagatáj temetéséről készített miniatura is keresztény szerzeteseket ábrázol, akik a kán koporsója közelében állnak. Valószínűleg, az erős iszlám hatás miatt viszonylag hamar kiszorultak a káni udvarból és eltűntek a történeti feljegyzésekből, de a megmaradt tárgyi emlékek alapján bizonyos, hogy a keresztény közösségek továbbra is fennmaradtak. Saguchi szerint a káni udvarból elmenekült keresztények az Iszik-köl tó partján telepedtek le, de Pispek és Tokmak mellett is maradtak utánuk emlékek. 1349-még még 49 egyházmegye tartozott Kasgar fennhatósága alá. A XIV. század végén azonban úgy tűnik, hogy az iszlamizáció oda is elért, és a lakosság majdnem teljesen felvette Mohamed hitét. Toru Saguchi japán történész szerint azért nincs későbbi nesztoriánusokra vonatkozó sírkő a területen, mert Ali-Szultán 1340-es iszlám forradalma elsöpörhette a keresztényeket a környéken.²³⁹ Ennek ellentmond Tony Lambert kutatása,

²³⁶ Saeki, 1937. 48.

²³⁷ 781. év

²³⁸ 1098. év

²³⁹ Saguchi, 1970. 239.

aki felfigyelt számos dokumentumra, amely azt bizonyítaná, hogy a nesztoriánus hit nem tűnt el teljesen a környéken. Turfán északi részén Yiliben és Jimszarban egy kis számú közösség még használta a szír nyelvet. Erre a csoportra, akik valószínűleg nesztoriánusok lehettek, bukkantak rá a XIX. század közepén a cári oroszok három-négyszáz hívőt találtak. Az oroszok át akarták téríteni őket az ortodox hitre, amit visszautasítottak. A történetről sajnos további adat nem áll rendelkezésre.²⁴⁰ Lambert érdekes történetről számol be a közelmúltból. Azt állítja, hogy 1998-1999. körül Shufu járásban, Kasgar-tól délnyugatra kb. nyolcvan ember, valószínűleg keresztények, petíciót nyújtottak be a helyi kormányzathoz, hogy engedélyezzék nekik, hogy saját templomot építsenek. Arra hivatkoztak, hogy ősük keresztények voltak. A hatóságok azonban visszautasították ezt a kérést.²⁴¹ Ha ez igaz, akkor előfordulhat, hogy Kasgar környékén élnek még olyan nesztoriánusok, akik több évszázadon át meg tudták őrizni keresztény hitüket. Lambert azzal érvel a nesztoriánusok mellett, hogyha a XIX. századig, az oroszok megjelenéséig megőrizték hitüket, akkor másfél évszázad alatt is megtarthatták azt.²⁴² Mivel a kutató nem írt a közösség szokásairól, azok mindennapi életéről, ezért legtöbb információt még mindig az Iszik-köl-nél felfedezett sírfeliratok adják számunkra, melyek rövid feljegyzései ellenére is fontos elemeket tartalmaznak. Az alábbiakban ismeretetek néhány feliratot, amelyet Malov publikált török és orosz nyelven:

1. Sauma sírfelirata a juh évében

- (1) A juh év ősze
- (2) volt. Ez
- (3) Sauma sírja
- (4) egy hívő,
- (5) akinek van
- (6) egy fia, Iltaša.
- (7) Legyen számára ez az emlék örök!

2. Terima Tapa sírfelirata

- (1) A Nagy Alexandrosz életének kalendáriumára szerint
- (2) 1652-ben²⁴³
- (3) Pénteken Keresztelő Szent János napi²⁴⁴
- (4) fehér éjszakán
- (5) hajnalban
- (6) Tanterim
- (7) Kustanc lánya
- (8) Meghalt.
- (9) Amikor a sárkány éve volt a török kalendárium szerint.
- (10) 38 éves volt.
- (11) Legyen ez az emlék örök számára, és a lelke menjen át a köztes világon! Ámen!

²⁴⁰ Li Jixin, 1931. 182.

²⁴¹ Lambert, 2004. 210.

²⁴² Lambert, 2004.210.

²⁴³ A keresztény időszámítás szerint 1341.

²⁴⁴ A nap június 24-ét jelentheti.

3. Jusmed sírfelirata

- (1) A makedón Fülöp fia,
- (2) Alexandrosz kagán éve szerint
- (3) 1642-ben²⁴⁵
- (4) Tesri 29-én a második napon
- (5) A hét öt napja közül, a „Hitvalló egyházé”.
- (6) Ez a fiatal Jusmed
- (7) Teljesítette a Messiás parancsát
- (8) Őt meglátogatták a disznó évében,
- (9) A juh évben elment a lelkek világába.
- (10) Legyen ez örök emlék számára! Ámen!

4. Denha Arim sírfelirata

- (1) Alexandrosz kagán
- (2) éve szerint
- (3) 1624²⁴⁶
- (4) a bika éve volt.
- (5) Ez a sír
- (6) Denha Arim
- (7) Bamtáé.
- (8) Legyen számára ez az emlék örök!
- (9) z emlékműnél
- (10) Imádkozzunk a halott ember lelkének!

5. Mengu-tas sírfelirata 1312-ből

- (1) A makedón Alexander
- (2) Kagán évei szerint
- (3) 1623-ban²⁴⁷
- (4) A türk kalendárium szerint
- (5) A patkány éve volt.
- (6) Ez a sír Mengü-tas muzsikusé
- (7) Legyen!

²⁴⁵ A keresztény időszámítás szerint 1331.

²⁴⁶ A keresztény időszámítás szerint 1313.

²⁴⁷ A keresztény időszámítás szerint 1312.

6. Maifri sírfelirata

- (1) A makedón Alexander
- (2) Kagán évei szerint
- (3) 1625-ben²⁴⁸
- (4) A türk kalendárium szerint
- (5) A tigris éve volt.
- (6) Ez a sír
- (7) Maifri hívő
- (8) sírja.

Az Iszik-köl partján lévő feliratok legfeltűnőbb sajátossága az, hogy az évszámot a helyi nesztorianus közösség nem Krisztus születésétől, hanem a Közép-Ázsiában általánosan elterjedt régi időszámítás, a Szeleukida-éra megalakulásának időpontjától²⁴⁹ számították. Az időszámítást árnyalja a Kelet-Ázsiában használatos tizenkét állatöv szerinti jelölés. Az idézett feliratokban a személynevek egy része keresztény eredetű, megtalálható viszont a török, vagy altaji eredetű név is.

A feliratokban két érdekes elem található. Az egyik az egykori ősi sámánhitből az öskultuszra utaló áldozatok továbbélése. Erre utalhat a Denha Arim sírkövén lévő felirat következő sorai: „Az emlékműnél imádkozunk a halott ember lelkének!”. Másik érdekes rövid feljegyzés viszont valószínűleg a buddhizmusból átvett kifejezés volt: a köztes lét ugyanis Buddha tanításából fejlődött ki. Ezt az idézett feliratok közül a legkésőbbikén, az 1652-es (vagyis 1341-es) Terima Tapa sírján olvasható: „Legyen ez az emlék örök számára, és a lelke menjen át a köztes világon! Ámen!”

A közép-ázsiai keresztény közösség több évszázadig tudott az iszlám árnyékában működni, templomaikat, fent bemutatott sírhelyeket hagytak maguk után. A mongol birodalom felbomlása után azonban sorsuk megpecsételődött. Az addig védett, jól járható eurázsiai kereskedelmi utak veszélyessé váltak, így a keresztény közösségek elszakadtak a bagdadi pátriárkától. A végső csapást Timur Lenk uralma jelentette, aki uralomra jutása után lerombolta templomaikat, megölte a papokat, és kiirtotta a híveket. A kis elszigetelt egyházközségnek már valószínűleg nem volt ereje a megújuláshoz, így fokozatosan felszívódtak az iszlám tömegben. A keresztény hitűekről legutolsósó írásos emlékek a fent ismertetett sírkövek voltak, melyek azt bizonyítják, hogy a hívők hitüket elég sokáig megőrizték, még Timur Lenk pusztításai után is. Különös módon a nyugat-mongol krónikák közül az ojrátok történetében szerepel Csagatájidák és a keresztények valamiféle kapcsolata. Az idézett történeti forrás, vagyis „Szent Dzsingisz kán eredete” c. műve a selyemút menti Xinjiang ujgur tartományból került elő, és a történészek a XVIII. századra kelteznek lejegyzését. A szövegrészlet rövidsége miatt nehezen értelmezhető. A forrás a következőket mondja: „Abban az időben a Szent nagy fia, Csagatáj Rómát bevette és kánt ültetett oda. Második fiát, Ongocsi-t elhozta hazájából, és kánná tette meg. Harmadik fia elvált a keresztényektől, és hét generáción keresztül Dandzsín lámához érkezett meg...”²⁵⁰ Mivel a forrás értelmezésével eddig még sem a mongol, sem a kínai kutatók nem foglalkoztak, csak saját értelmezésemet adhatom közre. Csagatáj, Dzsingisz kán második fia nem jutott el Rómáig. A mondat egy másik, nagy nyugati hadjáratra utalhat, ami lehet Bagdad, a nesztorianus kereszténység központja, melyet 1256-ban foglaltak el a mongol haderők. Ekkor azonban Csagatáj már halott volt. Másik értelmezési lehetőség a közép-ázsiai keresztény metropolita központ, Szamarkand bevétele lehetne, hiszen az volt Merv elpusztulása után a keleti misszió központja. Az utoljára idézett mondat valószínűleg arra utal, hogy a mongolok a keresztény vallás helyett a buddhizmust választották.

²⁴⁸ A keresztény időszámítás szerint 1314.

²⁴⁹ Kr. e. 311. áprilisától kezdődött az időszámítás a közép-ázsiai Szeleukida utódállamban.

²⁵⁰ Londzsid, 2002. 57. A forrás címe: Bogd Dzsingisz kán eredete, a négy ojrát eredete. A hosutok eredetének története.

Nesztoriánusok Möngke kán udvarában

A flamand származású, nagy mongol-kori utazó, IX. Lajos követe, Wilhelmus Rubruk 1253. végén érkezett Möngke nagykán udvarába, és mintegy fél évet töltött el ott. Mint külföldi követ, aki bejáratos volt a nagykán udvarába, betekintést nyerhetett a mongol udvari életbe, és a nagykánal is többször találkozott. Karakorumban, a mongol fővárosban lehetősége volt nesztoriánus papokkal találkozni, akiknek — az utazó szerint — nagy befolyásuk volt a mongol uralkodóra. Azt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy Möngke kánnak nesztoriánus tolmács dolgozott, sőt a főírnok, Bulgaj szintén azon a hiten volt. Rubruk egyik helyen megjegyzi róla, hogy „a főírnok nesztoriánus keresztény, akinek tanácsát úgyszólván minden dologban követik.”²⁵¹

A követ leírása alapján a káni családból néhányan követték is ezt a hitet. Több mongol és külföldi forrásból ismert, hogy Möngke nagykán édesanyja, Szorkaktan-beki fiait megismertette a keresztény hit alapjaival, keresztény nevelőkkel taníttatta, így azok felnőve részt vettek a nagy keresztény ünnepeken. Ez a hagyomány azonban nem szakadt meg Szorkattan-beki halálával. Möngke kágán első felesége Kutuktaj katun Rubruk leírása alapján mélyen vallásos asszony volt, aki támogatta a keresztény papokat. Valószínűleg az asszony tanácsára a nagykán elsőszülött fiát, Baltut, egy Dávid nevű nesztoriánussal neveltette. Rubruk leírása szerint nemcsak Baltu, de más káni utód is részt vett a keresztény szertartásokon. Möngke, első, korán elhunyt feleségétől született lánya, Cirina szintén keresztény volt, és jurájában, a bejáráttal szemben lévő tiszteleti helyen, a házi oltáron selyemdarabra helyezett kereszt volt felállítva.

A nagykán öccse, a trón várományosa, Arik-Böke, anyja udvartartását örökölte a mongol pusztai területen, Rubruk szerint ő is támogatta a kereszténységet, így a nesztoriánusoknak olyan nagy megbecsülésben volt részük, hogy a sámánok közelében verheték fel elsőként sátrukat, megelőzve a többi világvallás képviselőit. A birodalom fővárosában, Karakorumban egy hatalmas keresztény templom állt, de a város más részein is kápolnák sorakoztak. A nesztoriánusoknak, akik főtisztviselői rangot töltöttek be a birodalom irányításában, palotáik voltak egyes városrészen. További érdekesség az, hogy a nagykán palotája hasonló építészeti megoldásokkal készült, mint a nagytemplom.

Az utazó azt is megfigyelte, hogy a nesztoriánusok nyilvánosan tartották szertartásaikat, amelyen a város lakói tömegesen vettek részt. Pünkösdkor — a leírás szerint — annyian összegyűltek, hogy a katonák nem akartak annyi embert megtérni a városban. A leírás alapján sok ember áttért erre a hitre, a forrás szerint csak húsvét előtt hatvan embert kereszteltek meg.

Möngke nagykán élete utolsó éveiben áttért a buddhista hitre. Az első Toluj-ági uralkodó halála után a mongol világbirodalom egysége megbomlott. Mindkét testvérét, Arik-Bökét és Kubilájt is a mongol nemesek egyes csoportjai nagykánná választották, végül is Kubiláj maradt a tényleges uralkodó, de mivel Kubilájnak nem volt támogató bázisa az ősi mongol területen, a mongol nemesek ugyanis testvérét jelölték és támogatták, ezért székhelyét a mai Pekingbe költöztette át. Kubiláj idején az egységes birodalom gyakorlatilag szétesett: a részbirodalmak vezetői önállósodtak, és csak néhány kérdésben kérték ki a nagykán véleményét.

Közép-Ázsiát Dzsingisz második fiának, Csagatájnak az utódai irányították, akik a XIII. század második felében felvették az iszlám hitet. Az ott élő keresztények még őrizték hitüket, erről a Talasz-menti sírfeliratok tanúskodnak. Az Arany Horda, amely már Batu uralkodása alatt is külön politikát folytatott, 1263-ban az iszlámnak és a mameluk szövetségnek kötelezte el magát, és szembefordult a perzsiai mongol birodalommal, az ilkánok államával.

Két birodalomrészen, a perzsiai ilkánoknál, valamint Kubiláj udvarában, ahol Szorkattan-beki fiai uralkodtak, a nesztoriánusok meg tudták tartani vezető szerepüket egészen a mongol birodalom bukásáig.

²⁵¹ Rubruk, XXVIII. 15. In: Györffy, 1986, 286.

Nesztoriánusok szerepe a perzsiai ilkánoknál

A nesztoriánusok igen jelentős szerepet töltek be az akkor ismert világhatalom politikai életében: ők voltak a közvetítők, és tolmácsai az európai-mongol szövetségi tárgyalásoknak, melyeknek célja a szentföld közös felszabadítása volt a mohamedánok alól. A Szentföldet uraló nyugat-európai államok számára a XIII. század elejétől egyre nagyobb veszélyt jelentett a megerősödő mohamedán támadássorozat, amely miatt a legjelentősebb támaszpontjaikat, így Jeruzsálemet is elveszítették. Ezáltal veszélybe kerültek a levantei kereskedelem által használt keleti útvonalak is. Ezek főleg a két itáliai kereskedő városállamot, Velencét és Genovát érintették érzékenyen.

Az angol, francia királyi udvar, valamint a pápaság számára reményt nyújtott az a hír, hogy keletről egy félelmetes új nép, a mongol sorra győzi le a mohamedán országokat, ezért megpróbáltak kapcsolatot keresni velük. A nyugat-európai udvarok célja az volt, hogy a mongolokkal való együttes támadásokkal megsemmisítsék a muzulmánok uralmát a Közel-Keleten, és visszafoglalják elveszített szentföldi területeiket.

Amikor a francia és az angol király, valamint a pápai udvar arról értesült, hogy a mongol birodalomban keresztények élnek, akiket a nagykán számos kiváltsággal halmozott el, nyomban követeket indítottak útnak, hogy felvegyék a kapcsolatot velük. Legelőször IV. Ince pápa lépett: 1245-ben Plano Carpini ferences szerzetes vezetésével követeket küldött a nagykánhoz, akitől a Cum non solum bullájában a keresztények védelmét és békét kért. A pápa azonban nagyot tévedett, amikor rá akarta kényszeríteni uralmát és a kereszténységet a mongolokra, azok ugyanis nem értették, miért kellene nekik csak egy vallásra áttérni. Az akkori uralkodó, Güyük nagykán nem értette meg a pápa követelőző levelét, hogy térjenek át Krisztus hitére, hiszen náluk ismeretlen fogalom volt a kizárólagos vallás. Másrészt az akkor ismert világ legnagyobb uralkodója nem tudta felfogni, hogy miért követelőzik a pápa. Güyük végül parancsot küldött a pápának, aki úgy értelmezte a pápa levelét, hogy az esetleg meg akar hódolni. Güyük kán fennmaradt levelében az szerepel, hogy a nagykán nem értette meg, hogy miért lenne helyes, ha megkeresztelkedne. A pápa több mondatát nem értette meg Güyük, így a követjárás a pápaság erőszakossága miatt kudarcba fulladt. Az akkori mongol érdekek ugyanis nem tartották fontosnak a távoli európai hatalmakkal való szövetséget.

A mongolok politikájában csak 1252. után következett be változás, amikor is a kurultáj, a mongolok országgyűlése új hódító hadjáratok indítását határozta el. Egyik meghódítandó terület Perzsia és a Közel-Kelet volt, a másik pedig Kína addig el nem foglalt részei. A hadjárat fontosságát jelezte az, hogy a nagykán öccsét, Hülegüt nevezte ki a közel-keleti háború főparancsnokának. 1256-ban megindult a támadás, két év múlva elesett az Abbaszida kalifátus központja, Bagdad, és vele megszűnt az ötszáz éve fennálló kalifátus. Hülegü a perzsa területeken birodalmat alapított, felvette az ilkán, népek kánja nevet, fővárosát pedig Tebrizbe helyezte. A hadjárat 1259-ben folytatódott, a mongolok bevették a szíriai Aleppo várost, majd Hülegü csapataival megérkezett a Szentföld közelébe. Már úgy tűnt, hogy a mongolok elfoglalják az egykori muzulmán területeket. Ekkor ugyanaz történt, mint 1242-ben a magyar királyságban: Hülegü visszafordult, és csak néhány tízezret hagyott a meghódítandó területen, ő maga Karakorum felé vette az irányt, mert hírt hoztak bátyja, Möngke nagykán haláláról. Hülegünek a mongol törvények szerint részt kellett vennie a kánválasztó országgyűlésen. A Szentföldön maradt csapatok 1260-ban, a nesztoriánus hitű Kitbuka irányítása alatt Ajn Dzsalaunál vereséget szenvedtek a mamelukoktól, Egyiptom újdonsült uraitól, akik szintén erre a területre kívánták fennhatóságukat kiterjeszteni. Az ilkán- mongolokat vereségük ellenére is pozitívan értékelték a nyugat-európai uralkodók, és újabb követeket indítottak immáron Perzsiába, hogy szövetségre lépjenek velük. Most már a mongol érdekek is egy mameluk-ellenes szövetség kialakítását kívánták, ezért megindultak a tárgyalások egy közös katonai hadműveletről. A két fél szövetsége azért volt fontos, mert az Arany Horda kánja, Berke az egyiptomi mamelukokkal kötött szövetséget, mely az ilkánok ellen irányult. A két mongol részállam nem értett szót egymással, mert területi vitába bonyolódtak a Kaukázusnál. Az örmény király az ilkán mongolokhoz pártolt, míg egy ideig Bizánc az Arany Horda vezetőjével, Nogaj-jal kötött szövetséget, majd a bizánciak később az ilkánokhoz közeledtek. Az ilkán mongolok Európába küldött követi általában nesztoriánusok voltak, akik megfordultak az európai udvarokban, és a két különböző civilizáció és értékrend között vállaltak közvetítői szerepet.

Hülegü kán birodalmában védelmezte és támogatta a nesztoriánusokat, őt anyja, Szorkaktan-beki megkeresztelte és vallásosan nevelte. Felesége, a kereit származású Dokuz Katun szintén nesztoriánus hiten

volt. Rasid-ad-din szerint az asszony a mongolok által legjobban tisztelt kereit törzsből származott. A perzsa történész megjegyzi, hogy Hülegü kedvében akart járni feleségének, ezért támogatta a keresztényeket. Megengedte, hogy a nesztorianusok az asszony sátra mellett állítsák fel sátraikat, és szállítható kápolnáikat. Állítólag Dokuz Katun könyörgött férjének, hogy Bagdad ostromakor a kán mentse meg a keresztények életét, amit Hülegü teljesített is, sőt a későbbiekben támogatásáról biztosította őket.²⁵² Az ilkánok államában jelentős volt a kereszténység, maga a nesztorianus vallás központja is Bagdadban volt. Ott székel a katolikosz, az egyház feje, aki választással nyerte el ezt a címet. A XIII. század második felében öngyűt származású vezetőket választottak meg, amely azt mutatta, hogy a nesztorianus egyház támogatást remélt a keleti, kínai birodalomból.

Hülegü halála után Abaga kán idején kezdődött meg az intenzív kapcsolatok kialakítása az európai államokkal, akkor tervezték meg a nagy közös hadjárat megindítását a mamelukok ellen. A kán, hogy kifejezze baráti érzelmeit a keresztény államokkal, keresztény feleséget vett magához, VIII. Mihály bizánci császár természetes leányát, Máriát. A kezdeti sikertelen európai-mongol kapcsolatok a mongolok közel-keleti hadjárata után feléledt: az ilkánok rájöttek, hogy a Szentföld meghódításában szükségük van európai szövetségesekre. A kánok és az európai uralkodók levelezéséről több levél is fennmaradt, ami a kapcsolattartást bizonyítja, és bepillantást enged a két eltérő civilizáció levelezési témáról. A leveleket többnyire nesztorianusok fogalmazták, azokban ugyanis a közel-keleti földrajzi helyek szír névvel vannak ellátva. Egyiptomot Misir-nek, Jeruzsálemet Orosilem-nek hívták.²⁵³ Bár több követjárásról van tudomásunk, de az erőfeszítések ellenére sem jött létre egyetlen közös hadjárat. A XIII. század második felében indított szentföldi hadjáratok a nyugati uralkodók számára többnyire kudarccal végződtek. I. Jakab aragóniai király 1269-ben indult el hajóhaddal a Szentföldre, de flottája viharba került és vissza kellett fordulnia. A következő évben Szent Lajos francia király Tuniszban próbált szerencsét, ahol tifuszbajrányban lelte halálát. I. Edward angol király 1271-ben indult el hadával a Szentföldre. A sereg egyesülni akart Lajos seregével, de rossz időzítés miatt már csak a csapat maradékával találkoztak. Edward ennek ellenére folytatta útját, és május elején partra szállt Akkonban. Ezek után követet küldött Abaga mongol ilkánhoz, hogy erősítést kérjen, de a kán éppen a közép-ázsiai csagatajidakkal harcolt, így csak az anatóliai helyőrségből tudott csapatokat küldeni egy tüneményi harcost. Ezek ugyan visszafoglalták Aleppót, de már ahhoz nem voltak erősek, hogy mélyebbre hatoljanak a szárazföld belsejébe. 1273-ban a források szerint egy angol dominikánus szerzetes járt Abaga kánnál, akit a kán visszaküldött Európába, egy mongol kíséreléssel együtt. A követ részt vett a Lyoni zsinaton, melyet még X. Gergely pápa hívott össze. A zsinat úgy határozott, hogy minél előbb hadjáratot kell indítani a Szentföldre, és erről értesítik Abagát. A zsinat résztvevői azonban nem tudtak komoly haderőt kiállítani. Abaga 1276-ban két követet küldött a pápához, de mivel a pápa akkor halt meg, az új pápa megválasztásáig a követnek várakozni kellett, ezért az angol Edward király meghívta Londonba, akivel a szentföldi hadjáratról tárgyaltak. A közös hadjárattól végül semmi sem lett, hiszen az angol uralkodónak a következő évben a walesieket kellett harcolni. 1277-ben meghalt Bajbarsz mameluk uralkodó. A haláleset kedvező alkalom lett volna egy közös európai-mongol hadjárat számára, azonban azt az angolok a walesi hadjárat miatt, az ilkánok a csagatajidak újbóli támadása miatt nem tudták kihasználni.

1278-ban a pápa egy ferences rendi szerzetesekből álló küldöttséget küldött Abagához. Az útjukról csupán a követ, Baracsirquq menlevele ismert, mely a Vatikáni Levéltárban maradt meg. Abaga kán 1280-ban betört Szíriába. Átkelt az Eufrátesz-folyón, elfoglalta Aintobot és Dorbasakot. Október 20-án elérte Aleppót. Ekkor követet küldött nyugatra azzal az üzenettel, hogy a következő év tavaszán a mongolok nagy hadjáratot indítanak. Ez részben meg is történt, de európai támogatás nélkül. A mongolok mellett csupán az örmények indultak hadba, még a szentföldi keresztény államok is inkább semlegesek maradtak, mintsem a mongolokat támogatták. Akkoriban a csagatajidak ismét keletről betörték az ilkáni területekre, ezért Abaga megszakította szentföldi hadjáratát, és keletre indult. Hátrahagyott serege Homsznál vereséget szenvedett a mamelukoktól. Ugyanabban az évben meghalt Abaga kán is, ez az esemény jó időre megakasztotta a további hadjáratokat. A kán halálát követően testvére, Tegüder (1282-1284) foglalta el a trónt mintegy két évre, őt Abaga fia, Argun (1284-1291) buktatta meg. Az új kán tovább ápolta a diplomáciai kapcsolatokat a nyugati uralkodókkal, és 1285-1287. között négy követséget is küldött a pápához. Ebből megmaradt a Szép Fülöp francia, valamint I. Edward angol királyhoz írt levele. Argun kán Szép Fülöphöz írt levelében részletes haditervvel is szolgált. A levél szerint a megindítandó hadjárat célpontja Egyiptom, melyet közösen

²⁵² Rasid-ad-din: Gaszan kán történetéből. In: Spuler. 1986. 121.

²⁵³ Ligeti, 1971. 45.

támadnának meg. A hadjárat menete a következően történt volna. A mongolok Damaszkusz előtt várnák be a franciákat, és onnan az egyesült sereg visszafoglalná Jeruzsálemet, majd aztán mennének a végcél, a mamelukok országába. A hadjárat nem valósult meg, mert Argun 1291-ben meghalt. Ugyanebben az évben esett el az utolsó kereszties erő Akkonban.

A nesztoriánus hit fénykora Argun kán uralkodása idején volt, aki élénk diplomáciai kapcsolatot ápolt Nyugat-Európával, főleg a pápai udvarral, ezt mi sem mutatja legjobban, hogy a kán fiának keresztény nevet adott, Gaszant, a későbbi kánt a pápa iránti tiszteletből Miklósnek is elnevezte. Az ilkánok és a nyugat-európai uralkodók között továbbiakban közös hadjáratról szó sem esett, sőt levelet is ritkán váltottak egymással. Az ilkánoknak a rendezetlen keleti és északi határkielölés miatt mongol részbirodalmakkal kellett harcolni, kevés energiájuk maradt a nyugati támadásra. Ugyanez volt megfigyelhető a nyugat-európai hatalmaknál is: a pápaság és a franciák között ellenségeskedés támadt Szicília és Dél-Itália birtoklása miatt, az angolok pedig a walesiekkel hadakoztak.) Már maguk a franciák és az angolok sem tudták összehangolni hadjárataikat, így a mongolokkal történt követváltások is jórészt kudarcra voltak ítélve. Argun idejében az európai hatalmak közel-keleti jelenléte jórészt megszűnt, egyedüli erősségként Akkon tartotta magát, 1291-ig. A perzsiai ilkán államban éppen ebben az időszakban ért véget a stabil kormányzás időszaka. Az európai hatalmakkal kapcsolatot szorgalmazó Argun kán halála után trónviszályok osztották meg a birodalmat. Baidu, Abaga bátyjának a fia megölte unokatestvérét, Gaikatu kánt 1295-ben az Azerbajdzsánból Bagdadba vezető úton, és kánná kiáltotta ki magát. Marco Polo Baidut kereszténynek mondja, holott éppen az ő rövid uralkodása alatt indult meg a támadás a nesztoriánusok ellen. Rövid, öt hónapos uralma idején elsőrendű célpontjai voltak a gazdagon felszerelt keresztény templomok, azok ellen indított támadásokat. Pusztításai nyomán a nesztoriánus templomok, de maga a vallás hatalmas károkat szenvedett, amelyet többé már nem tudott kiheverni. Narruz, a birodalom egyik emíre a trónviszályt saját céljaira használta ki. A valószínűleg szélsőséges iszlám hitű emír szintén a korábbi kánok által támogatott keresztény templomokat akarta lerombolni. Első lépéseként elraboltatta a katolikoszt és át akarta téríteni az iszlám hitre. Az anarchikus állapotot kihasználva, Narruz hívei templomokat, többek között Mar Salita templomát lerombolták és minden tárgyat elhurcoltak onnan. Hasonlóan járt a többi szent hely is: kifosztották, és töménytelen értéket, zsákmányt szereztek onnan. A nesztoriánusok védelmét végül az örmények vállalták fel. Rabban Sauma értékes, szentek ereklyéit tartalmazó templomát Hejtum, örmény király védte meg a lerombolástól. A megszökött katolikoszt is az örmények bújtták, majd Tebrizbe vitték, ahol Gaszan, Argun fia tartózkodott. Gaszan kán, Argun kán fia ugyanis az ilkanidák családi hagyományát követve, tisztelte a kereszténységet, és elődeihez hasonlóan gyakorolta is a vallást. Még apja idejében IV. Miklós pápa után keresztény nevet is kapott. A hatalomra törő trónörökös Gaszan (1295-1304) pártfogásába vette az üldözött keresztényeket és amint uralomra jutott, elődeihez hasonlóan támogatta is őket. A kereszténység egykori pompáját, és befolyását azonban nem sikerült visszaállítani. Uralma alatt ment végbe egy fontos folyamat: a hódító mongolság vékony, uralkodó rétege kezdett beolvadni a birodalom többségi lakosságába, akik az iszlám hitet vallották. Az új kán felesége hatására felvette a birodalmi többség által gyakorolt iszlám hitet, és az iszlám erejével megszilárdította hatalmát. A kereszténység soha többé nem tudta visszaszerezni azt a fontos szerepét, amit Argun kán uralkodása alatt töltött be. Templomaikat támogatás híján nem tudták helyreállítani, és egyre inkább háttérbe szorultak az erősödő iszlámmal szemben. A kereszténységgel szimpatizáló kánok, saját hatalmuk megőrzése érdekében jobban támogatták az iszlám hitet, így a nesztoriánusok egyre jobban visszaszorultak és szerepüket fokozatosan a mohamedán hitűek vették át. A katolikosz székhelye továbbra is Bagdad maradt, de a XIV. századtól hatásköre egyre inkább szűk környezetére korlátozódott. Gaszan kán megpróbálta feleleveníteni elődei mameluk ellenes szövetségét, ezért követeket küldött a nyugat-európai uralkodókhoz. Maga 1299-ben hadjáratot indított Szíria területére, kihasználva, hogy a mamelukoknál megüresedett a káni trón. Gaszan átkelt az Eufráteszen és Aleppo felé vonult, de a várost nem ostromolta meg. Homsznál nagy győzelmet aratott az egyiptomi haderőn. 1300. januárjában már Damaszkusz városa is megadta magát. Ekkor a kán visszatért fővárosába, hogy a következő évben folytassa a hadjáratot. A következő év szélsőséges időjárása megakadályozta hódítása folytatását. 1302-ben az ilkán levelet küldött VIII. Bonifác pápának. A szűkszavú levélnek egyetlen fontos mondanivalója volt: a mamelukok elleni hadjáratához kérte az európaiak egyesült seregének támogatását. A kérés a következőképpen hangzott:

„Seregüket készítsék fel, minden nép szultánját értesítse, és ne késlekedjenek!”²⁵⁴ A kán a levelet már az iszlám időszámítás alapján keltezte, de a dátum megjelölésében még a mongol megjelölést használta.²⁵⁵ Arról nem maradt fenn forrás, hogy Gaszan kán kapott-e választ levelére, valószínűleg nem, mert a következő év tavaszán egyedül indított hadjáratot Szíria ellen, de csapatai vereséget szenvedtek a Damaszkusz mellett lévő Marja-as-saffarnál az egyiptomi seregtől. Ezzel a vereséggel jó időre megszűnt a mongol támadás a Közel-Kelet ellen. Gaszan halála után fia Öldzsejtü kán (1304-1306) folytatva apja külpolitikáját, megpróbálkozott egy esetleges európai szövetség létrehozásával. 1305-ben magánál tartotta a mameluk szultán egyik követét, mert addig nem akart választ adni az egyiptomi szultánnak, míg választ nem kap az európai szövetségestől. A közös hadjárat azonban egyre inkább késett, Öldzsejtünek 1307-ben a Kaszpi-tenger irányába, Gilan felé indult, hogy a csagatajidákkal ütközzön meg keleti tartományaik védelmében. A Szentföldről kiűzött európai királyságok azonban nem gondoltak visszatérésre, és egyedül hagyták Öldzsejtü terveivel. Az ilkán valószínűleg több követet is küldött nyugatra, azonban források híján ezek intenzitását nem ismerjük. Az angol királyhoz, II. Edwardhoz eljuttatott levelében az ilkán azt tudatta, hogyha az angol király mindent megtenne a közös ügyért, akkor együttesen kiirthatnák a mamelukokat. Úgy tűnik, hogy II. Edward válaszolt a levélre, válaszában megemlítette, hogy támogatja a kán tervét. V. Klement pápa 1308-ban Poitiers-ből a következőket írta a kánnak: „Mi örömmel vettük, ezekből a levelekből és beszédekből, hogy katonaságunk számára Ön tud adni 200 ezer lovat és 200 teher gabonát, ami Örményországban lesz, mikor a mi keresztény seregünk megérkezik oda.” A pápa azonban a francia király avignoni fogságába került, így a követjárásban elhangzottak csak formális ígérek voltak. Öldzsejtühöz 1312-ben disszidens szírek érkeztek akiket Damaszkusz helytartója, és Tripoli kormányzója vezetett. Rávettek Öldzsejtüt egy újabb hadjáratra a mamelukok ellen. Ennek hatására Öldzsejtü még abban az évben betört Szíriába, de a nagy ellenállás miatt gyorsan otthagyta a területet, és katonáival együtt visszatértek hazájukba. A többszöri kudarc után az ilkán feladta korábbi politikáját, és már nem a távoli európai uralkodókhoz, hanem közvetlen szomszédjaihoz, a többi mongol részállam kánjaihoz, valamint a mameluk császárhoz küldte követeit, hogy egyesítsék erőiket.

Nesztoriánusok a Jüan-dinasztiában

1259-ben Möngke nagykán halála után a nagykáni trónért két testvér, Arik-böke és öccse, Kubiláj versengett, amelyet végül, a katonai erőviszonyoknak köszönhetően utóbbi szerzett meg. Mivel Kubiláj támogatottsága a kínai területeken volt erős, az új nagykán székhelyét Karakorumból Kambaligba, azaz a mai Pekingbe helyezte át. A régi fővárost, Karakorumot, ahol a mongol előkelők az öccsét támogatták, megfosztotta a birodalom központjának rangjától. Az új nagykánt udvartartása is követte, közöttük sok nesztoriánus is, akik az új fővárosban új püspökséget alapítottak, és újabb keresztény templomokat emeltek. Kubiláj nagykán, nagyapjához, Dzsingiszhez hasonlóan, ragaszkodott a nesztoriánus tanácsadókhoz, akik elsősorban tolmácsként és katonai tanácsadóként dolgoztak az udvarban. Éppen ezért Kubiláj első főkancellárjai, a nesztoriánus hitű Siban és Mungsuz voltak.²⁵⁶ A mongol udvarnak mindenekelőtt orvosokra volt szüksége, így a Kai-pingben alapított császári kórházban főleg közép-ázsiai eredetű népeket, így nesztoriánusokat alkalmaztak. Csakúgy, mint a korábbi kánok, Kubilájnak jó asztrológusokra volt szüksége. Miután tudomást szerzett arról, hogy az ilkanida területen a nesztoriánusok egy csillagvizsgálót alapítottak, meghívta őket Kínába, hogy ott is fejlesszék a csillagászat tudományát. Bár az előbbi felsorolásból kitűnik, hogy a nesztoriánusok milyen fontos császári megbízatást kaptak, de a Jüan-dinasztia idején a nagykán nemcsak rájuk, hanem már a hasonló ismeretekkel rendelkező muszlimokra is sok feladatot bízott. A viszonylag kis létszámban jelen lévő keresztények szerepe a birodalomban folyamatosan csökkent, mert a hatalmas méretű adminisztrációt ellátni képtelen kevés számú keresztény helyett tömegesen ott élő muzulmánok szolgálatát vették igénybe. Míg az első nagykánok idején az írástudók és a kiváló asztrológus-

²⁵⁴ Ligeti, 1971. 34.

²⁵⁵ Iszlám időszámítás szerint 701. év. Mongol dátum szerint pedig tigris év tavaszi végi hónap 14-én.

²⁵⁶ Rossabi, 1988. 16.

orvosok zömmel a helyi, egykori kereit, najman fejedelemségekben élő nesztoriánusok voltak, addig a Jüan-korban, Kubiláj uralkodásának idején ezt a szerepet fokozatosan átvették a tibeti buddhista lámák. Előbb a muzulmánok, majd később a buddhista szerzetesek látták el, bár az átmeneti időszak egy generációt vett igénybe. A Jüan-birodalomban a XIII. század hatvanas éveitől egyre fontosabb szerepet kaptak a tibetiek. Kubiláj kán meghívta a tibeti szaszkja-rend képviselőit udvarába, és számos kiváltságban részesítette őket, sőt otthonukban, a helyi tibeti kormányzásban domináns szerepet biztosított nekik. A rend egyik képviselőjét, Pagszpa lámát meghívta a nagykáni udvarba, udvari-majd állami tanítónak, és a guoshi, vagyis állami tanító címmel jutalmazta. 1270-től a dinasztia hivatalos vallásává a tibeti buddhizmus vált. A keresztények azonban a nagykán uralkodása alatt megőrizhették kiváltságos szerepüket, mind a kancelláriában, mind az obszervatóriumban. Ez annak volt köszönhető, hogy a nagykán anyja, Szorkaktan-beki, majd második felesége, Csabi is nagyon pártfogolta őket. A kán a keresztényeket küldte a nyugati országokba követeknek, hiszen ők jól ismerték azt a területet. A mongol dinasztia hivatalos krónikája, a Jüan-shi számos helyen beszámol a nesztoriánusokról. A 89. fejezetben a krónika megemlíti a Chung Foo hivatalát, amelyet 1289-ben hoztak létre, hogy a nesztoriánus vallás mindennapos tevékenységét koordinálja. 1282-ből való egy olyan feljegyzés, hogy a nagykán a negyedik holdhónapban megadományozta a keresztényeket.²⁵⁷ A nesztoriánus vallás elterjedésére szintén van adat a hivatalos krónikában. Ez alapján a mongol birodalomban hetvenkét nesztoriánus monostor működött a kínai részekben 1289 és 1320. között, többek között Taiyuan-ban, Datong-ban, Kambaligban, Lojangban, Chang-an-ban, Hangchou-ban, Katonban, Zaitun-ban és számos más helyen.²⁵⁸ A nesztoriánusok azonban a XIII. század végén nehéz helyzetbe kerültek, mert akkor nemcsak az erőteljesen terjeszkedő iszlám és a tibeti buddhizmus jelentett konkurenciát, hanem a Kelet felé agresszívan terjeszkedő római egyház is. A nesztoriánusokra kedvezőtlen döntések csupán a XIV. század elején születtek. A mongol kánok dinasztikus évkönyve, a Jüan-shi-ben található feljegyzés alapján 1304-ben a nesztoriánus keresztényeknek (ye-li-ko-wen) megtiltották, hogy a hivatalos szertartásokon elsőbbségi helyet foglaljanak el.²⁵⁹ A Szertartások Hivatala akkortájt előírta a vallások besorolását, amelyben a keresztények a buddhisták és a taoisták után kaptak helyet. Miután a perzsiak ilkan, Argun kán követte, Rabban Sauma látogatást tett Rómában, a római egyház lehetőséget látott a keleti terjeszkedésben. IV. Miklós pápa előbb Perzsiába, majd Kambaligba küldött misszionáriusokat, hogy a római típusú kereszténységet terjessze el a keleti népek körében. Giovanni Montecorvino 1291-ben indult el Perzsiából és tengeri úton, India érintésével már 1295-ben megérkezett a nagykán fővárosába, ahonnan többé már nem tért haza. Kambaligban halt meg 1333-ban.²⁶⁰ Több évtizedes kintléte alatt fontos megfigyeléseket tett a Jüan-kori Kínáról és a mongolok vallási szokásairól. A római misszionáriusok felvették a kapcsolatot a nesztoriánusokkal, de az nem lehetett túl sikeres, hiszen leveleikben mind Montecorvino, mind a többi misszionárius folytonosan szidalmazták őket, hogy akadályozzák munkájukat. Állítólag már Montecorvino megérkezése után megkezdődött az acsarkodás, hiszen a nesztoriánusok — Montecorvino szavai szerint — azt adták elő, hogy ő nem a pápa küldötte, hanem kém és imposztor.²⁶¹ Menentillus barát már arról számolt be, hogy a nesztoriánusok le akarták rombolni a katolikus templomokat, és állandóan kárt okoztak közösségüknek. Montecorvino szerint az ellenségeskedés körülbelül öt évig tartott.²⁶² A nesztoriánusok számát 30 ezerre becsülte, és szerinte nekik nagyon takaros templomaik vannak, amelyeket kereszttek, istenek és a szentek szobrai díszítenek.²⁶³ A misszionáriusok feljegyzéseiből azt lehet tudni, hogy akkoriban a nagykáni fővárosban mintegy 30 ezer nesztoriánus élt, akik bejáratosak voltak a nagykáni udvarba. Marco Polo csak a fővárosban ötezer nesztoriánus keresztényről tud.²⁶⁴ Montecorvino a mongol fővárosban három templomot épített, a legelső 1299-ben fejezte be. A másodikat 1305-ben szentelték fel. A kettő között két és

²⁵⁷ Jüan shi. In: Saeki, 1937. 485.

²⁵⁸ Jüan shi. In: Saeki, 1937. 488.

²⁵⁹ Jüan-shi. In: Saeki. 1937. 488.

²⁶⁰ Montecorvino sírja ma már nincs meg, mert a kulturális forradalomban megsemmisült. Sírköve még megtalálható Pekingben.

²⁶¹ Yule, III. 1914. 46.

²⁶² Yule, III. 1914. 46.

²⁶³ Yule, III. 1914. 100.

²⁶⁴ Marco Polo II. Könyv, II. rész, 33. fejezet 193.

mérföld volt a távolság.²⁶⁵ A kambaligi érsek összesen három templomot szentelt fel a tatárok fővárosában. Montecorvino tevékenysége során mintegy hatezer embert keresztelt meg, de sok, rabszolgának kínált gyereket vásárolt meg, szám szerint százötvenet, hogy tanítsa őket. A kambaligi püspöki, majd érseki címet elnyerő Montecorvino nemcsak a mongol fővárosban terjeszkedett, hanem a birodalom más területein is. A minorita rendiek Dél-Kínában is térítettek, és Quanzhou-ban²⁶⁶ két templomot építettek fel. Úgy tűnik, hogy Montecorvinonak segítségre volt szüksége, ezért Kambaligon kívül is kapcsolatokat keresett. Sikeresen rávette a nesztoriánus öngüt uralkodót, hogy Góbiban lévő központjában építsen templomot. A püspök meglátogatta központjukat, Olan Szümét, ahol az uralkodót és családját áttértette a katolikus hitre, mire az öngütök többsége is felvette az „újfajta” kereszténységet. Az öngütök segítségével Montecorvino le tudta mongol nyelvre fordítani a Bibliát, a Zsoltárokat és egyéb szent szövegeket.²⁶⁷ Az öngütök között elterjedt újfajta keresztény hitet főleg János, György fia támogatta. Montecorvino térítése azonban nem tűnt hosszú életűnek, és János korai halála után úgy tűnik, hogy az öngütök visszatértek a régi, vagyis nesztoriánus tanokhoz, egy 1334-ből való Olan Szümében talált sztélé feliratai között Ma-ch-han már ismét „ye-li-ko-wen-nek”, vagyis nesztoriánusnak tartotta magát. Bár a pápai misszionárius sikeresen tevékenykedett, működése alatt több ezer embert keresztelt meg, de a keresztények korábbi befolyását nem tudta visszaállítani: a XIV. századtól a buddhizmus átvette a vezető szerepet a nagykáni udvarban. Látható, hogy a XIII. század végén a Jüan birodalomban tevékenykedő nesztoriánusoknak a terjeszkedő római egyház konkurenciát jelentett. A Kínában járt misszionáriusok levelükben többször panaszkodnak a nesztoriánusokra, hogy akadályozzák munkájukat, és nem segítenek munkájukban. Beszámolójuk alapján valamennyit megtudhatunk a nesztoriánusok létszámáról. Odoric levelében azt írja, hogy a nesztoriánusok kb. 30 ezren lehetnek Kínában, és gazdag emberek. Csinos, és jól karbantartott templomaik vannak, keresztel és tisztelik a szenteket.²⁶⁸ Az uralkodótól számos kiváltságot kaptak, és jelentős hivatalokat töltenek be. Bár a római egyház misszionáriusai Rómának egy virágzó nesztoriánus hitéletéről számoltak be, az akkorra kezdett hanyatlani. A nesztoriánus kereszténység egykori misszionáriusai, az ujgurok is fokozatosan áttértek a buddhizmusra, korábbi vallásukat lassan feladták. Mivel a nesztoriánusok elvesztették a nagykáni udvarban befolyásos szerepüket, a források is egyre kevesebbet írtak róluk, csak a kolostoroknak adott kiváltságlevelekben maradt nyomuk a Jüan-dinasztia végéig, amelyben a nagykán rendeleteiben négy elismert világvallás monostorai számára, köztük a nesztoriánusoknak adó-és postaszolgálat alóli mentességet biztosított. Az előkerült feliratok szerint ezeket a kedvezményeket még Dzsingisz kán adományozta, majd utódaik sorra megerősítették a kiváltságokat. A Jeke Dzsaszag, vagyis a Nagy Törvénykönyv törvénykönyvben Dzsingisz kán a négy világvallás képviselőinek szabad vallásgyakorlást biztosított.²⁶⁹ Az első, Kubiláj nagykán által kiadott feliratot 1276-ban találták Lungmen-nél, az utolsót 1351-ben, Tongyüanban, mindkettő a mai Kína Shanxi tartományában helyezkedik el. A feliratok szövege általában megegyezik a mentesség biztosításában:

„Jinggis qayanu ba Qayan-u jarlig-dur doydid erkeud sensinggud aliba alba qubčire üli üjen denggriyi jalbariju hirer ögun atugai ...”²⁷⁰

„Dzsingisz kán és a Kagán²⁷¹ parancsában a buddhisták, keresztények, taoisták és mohamedánok minden adó alól mentesek, istent imádó köszöntéseket mondjanak...”²⁷²

²⁶⁵ Yule, III. 1914. 56.

²⁶⁶ Más forrásokban, pl. Marco Polo-nál a város Zaitun néven szerepel.

²⁶⁷ Yule, 1914. III. 48.

²⁶⁸ Yule, 1914. III. 102.

²⁶⁹ Spuler, 1986. 223.

²⁷⁰ Ligeti, 1972. 56.

²⁷¹ A kán kifejezés általában Kubilájt jelöli. Kubiláj halála tén a források részletesen felsorolják, hogy melyik nagykán erősítette meg a vallásos szervezetek számára adott kiváltságokat.

²⁷² Ligeti, 1972. 56.

A kagáni parancs alapján a követek nem állhatnak meg monostoroknál, és ellátást sem kérhetnek onnan. Ezek a megszorítások csakis a szerzetesi közösségekben élő szerzetesekre vonatkoztak, akik a város peremkerületeiben, esetleg azoktól távol, de a fő kereskedelmi utak közelében épültek. A kereskedelmi vagy mezőgazdasági tevékenységet végzők számára ugyanúgy kötelező volt az adófizetés, mint a többi állampolgárnak, sőt a világi keresztények katonai szolgálatra voltak kötelezve. A legtöbb, kolostoroknak adományozott kiváltságlevél pagszpa írással mongol nyelven, valamint annak kínai fordításával együtt maradt fenn. A legtöbbet eddig a fővároshoz közeli Shanxi tartományban találták meg, ezek nagy részét Nicholas Poppe adta közre, fordításokkal és magyarázatokkal. A kiváltságos levelekben érdekes megfigyelni azt, hogy míg a nesztoriánusoknál a kagáni parancsok mindvégig megerősítik az adómentességi kiváltságokat, addig pl. a mohamedánokat egy rövid időre, kizárják ebből. 1318 és 1350. között a korábbi kedvezményekben csak a buddhista (doyid), taoista (sengsi) és a keresztény (erkeüd) vallások szerepelnek.²⁷³

Kubiláj a vallási élet központosítására létrehozta a vallást ellenőrző hivatalokat, amelyek élén nesztoriánusok álltak, és őket a buddhisták és a taoisták fölé rendelte. A keresztényeknek az egész Jüan-kor alatt Chongfu-si néven külön egyházi hivataluk volt, amely birodalom-szerte kirendeltségekkel rendelkezett. Ezek az egyházi vezetők felett rendelkezhettek. A hivatal feladata a nagykáni áldozatok és más szolgálatok pontos, időbeni teljesítésében állt.

A Jüan-dinasztia nagy államférfijai közül sokan keresztények voltak. A nagykánok ezt a vallást azért tisztelték különösen, mert követőik közül nagy tudású katonák, hivatalnokok, híres asztrológusok és orvosok voltak, akik a nagykánt hasznos tanácsokkal látták el. Marco Polo megdöbben azon, hogy csak a fővárosban lévő ötezer asztrológus nagy része nesztoriánus volt. A Jüan-dinasztia évkönyvében néhányuk életrajza bekerült, ez is mutatja különleges jelentőségüket.

Yueh-nai-ho élete²⁷⁴

A kínai átírásban szereplő név valószínűleg Jánost jelenthetett, aki a yung-ku-to, azaz az öngüt törzsből származott. Törzsük még a kínai uralom idején Kanszu tartomány Ti-tao területén rendezkedett be. János dédapja, Timur Eka, a Chin állam kormányzatában lovas katonai szolgálatot teljesített. Nagypját, Po-so-ma I-erh, vagyis Bar Sauma Eljah-ot áttelepítették a Tian-shan hegységbe, ahol a lovas csapatok előjárója lett. A forrás szerint a nagyapa meggazdagodott. Amikor a mongol haderő megtámadta a kínai területeket, János északra menekült, és audienciát kért Möngke kántól. A kánnak elnyerte a tetszését, és kinevezte Yen város kormányzójának. Yueh-nai-ho később Kubiláj kán alatt is szolgálatot teljesített. Részt vett a Szong állam elleni támadásban, ahol a hadsereg ellátásáért volt felelős. Feladatait jól végezte el, ezért Kubiláj kán megjutalmazta, kinevezték a Rítusok Osztályának miniszterévé, és arany tigrises paizi-t kapott, amivel ingyen vehette igénybe a kán postaszolgálatát.

Ai-xia (Izsák) élete

Izsák a nyugati területekről származott, és nyelvekben nagyon tehetségesnek bizonyult, ezen kívül jártas volt az asztronómiában és orvostudományban. Izsák a mongolok európai hadjárata idején került a birodalom központjába, ahol Güjük nagykan fogadta szolgálatába. Izsákot elkerülte az Ögödej-ágiak tisztogatása, így őt Kubiláj felkarolta, és udvarába helyezte. 1263-ban elnyerte a Nyugati Asztronómia és Orvostudomány hivatalának vezetését. Izsák a nagykan bizalmát élvezte, aki többször fogadta meg tanácsait. A történeti

²⁷³ Ligeti, 1972. 56.

²⁷⁴ Yuan-shi, 134. Saeki, 1937. 491.

forrás szerint először akkor, amikor háborúskodás helyett a szegénység felszámolását javasolta. Másodszor, vadászat közben azt tanácsolta a nagykának, hogy a birodalom belső ügyeire kellene koncentrálni, azon belül is a termelőmunkára, amely a birodalom igazi gazdagságát teremtené meg. Izsák 1276-ban követi funkciót látott el a perzsiai Argun kánhoz, majd hazatérte után a kancellária vezetőjévé nevezte ki a kán. Rövid munkája után a történelmi szöveggyűjtők elnökévé nevezték ki. Ez a tisztség azért volt olyan fontos, mert ők állították össze, hogy a hivatalos történelmi könyvekbe mi kerülhet bele, és a többi, számukra felesleges anyagot megsemmisítették. Izsák élete végéig ennél a hivatalnál dolgozott. Halála után a nagykán a da-shi, vagyis a „nagy tanító” címet adományozta neki.²⁷⁵

Xie-li-chi-su (Szargisz) élete

Szargisz családja egy Nie-ssu-to-li, vagyis nesztoriánus nemesi családból Szamarkandból származott, amely várost a Jüan-si történelmi könyv a kereszténység központjának említ. Szargisz családi neve eredetileg Mar volt, amely a kínai forrásokban Ma-ra változott. Nagyapja György még a Liao-diasztia idején eljutott Kanszu-tartományba, ahol kilenc ajándék felajánlásával adózott az uralkodónak. György engedélyt kért az uralkodótól, hogy állatot tartson. Szargisz apja, Melik, és anyai nagyapja Kefa mindnyájan híres udvari orvos hírében álltak, még a mongol hódítás előtti mohamedán korszakban. Mongol birodalombeli karrierük akkor kezdődött, amikor Dzsingisz kán fiát egy különleges italkészítménnyel meggyógyították. Szargiszt szülőföldje darhanjának és birodalmi italkészítőnek nevezték ki. 1268-ban Kubiláj nagykán kitüntette a híres orvost. 1272-ben a déli Jünnan-tartomány miniszterévé nevezték ki, majd néhány év múlva ismét visszakerült a káni udvarba.

A Jüan-si megjegyzi, hogy Szargisz keresztény hitét mindenhol terjesztette. Egyszer álmában megjelent hét kapu, amely az égre nyílt, és két angyal jelent meg előtte. Az angyalok így szóltak: „Neked hét monostort kell építened”.

Ekkor a forrás szerint a híres orvos visszavonult hivatalából, és élete hátralévő részét monostorok építésével töltötte a mai Shanxi-tartomány területén, amelyek nagykáni védelmet kaptak. Nicholas Poppe összegyűjtötte és kiadta a pagszpa írásos emlékeket amelyben számos káni dekrétum található, a kolostorok adómentességéről. Eszerint Shanxi tartományban számos keresztény közösség létezett, valószínűleg ez kapcsolatban hozható Szargisz tevékenységével.²⁷⁶

Najan herceg legendája

Paul Pelliot francia orientalista a XX. század első felében kínai források alapján azt valószínűsítette, hogy a mai Mandzsúriában, a mongol birodalom egykori keleti tartományaiban egykor nesztoriánus keresztények éltek. Az állítást egy dzsingiszida hercegről, Najanról szól legenda alapján tette meg, aki a XIII. század nyolcvanas éveiben fellázadt rokona, Kubiláj nagykán ellen.²⁷⁷ Pelliot Temüge otcigin dédunokájának tartotta Najant, eszerint a lázadó második unokatestvére lehetett a nagykának. Minden valószínűséggel a mandzsúriai területek²⁷⁸ feletti hatalmat gyakorolta, amit elődei még Dzsingisz kántól kaptak. A történetet más források is leírják, például a velencei utazó Marco Polo is, aki szerint Najan, hatalmi késztetésből tört Kubiláj ellen, mivel kezében nagy haderő, a forrás szerint 400 ezer katona összpontosult. A herceg seregét

²⁷⁵ Yuan shi, 125. Saeki, 1937, 511-515.

²⁷⁶ Saeki, 1937. 488-489.

²⁷⁷ Pelliot, 1908. 34.

²⁷⁸ A mai Liaoning, Jilin, Heilongjiang, Korea lehetett.

Kubiláj a jó hírszerzőinek köszönhetően legyőzte, őt magát pedig szőnyegbe csavarva ölték meg, hogy ne folyjon vére, mert az a mongol hagyományok szerint vérbosszút vonna maga után.²⁷⁹ Saeki szerint Najan a kínai forrásokban a „tsung wang” rangot viselte. A fellázadt hercegről nagyon kevés információ áll rendelkezésre, mert az ő és utódainak nevét kitörölték az uralkodócsalád listájáról. Marco Polo is megerősíti azt, hogy Najan megkeresztelt keresztény volt, és zászlaján keresztet hordott. A velencei tudósító szerint a herceg kivégzése után a többi vallás követői gúnyolni kezdték a keresztényeket, mert nem ért semmit Najan számára a kereszt. A pletyka végül eljutott Kubilájhoz, aki Marco Polo szerint így döntött a kérdéses dologban: „Ha a kereszt nem segítette meg Najant, nagyon jól tette, mert az, aki jó, nem is cselekedhet másként, mivelhogy Najan hűtlen áruló és zendülő volt urával szemben, megérdemelte tehát, ami vele történt. Éppen ezért isteneteknek a kereszt bölcsen tette, amikor nem nyújtott segítséget.”²⁸⁰ A történetet sokáig — több írásos forrás létezése mellett is — legendaként tartották számon a tudomány képviselői. Najan herceg története iránt akkor kezdődött meg a tudományos érdeklődés, amikor 1927-ben Mandzsúria területén, Najan kormányzóságának egykori helyszínén, Liaoyang tartományban An-shan-dian-nál nesztoriánus keresztény emlékeket — fémkereszteket, és Jézus születésének jeleneteit ábrázoló tárgyakat — tártak fel a japán régészek. Saeki, a korszak japán szakembere a feltárt keresztény jelképek, továbbá az írott források, többek között a Cho-keng-lu forrásban talált feljegyzést alapján úgy véli, hogy igaz Najan herceg legendája. A Saeki által bemutatott feljegyzés a következőt tartalmazza:

„A Chi yuan korszak 24. évében (1287) Nai-yen, az uralkodó család hercege, fellázadt az uralkodó ellen, de hamar legyőzték, és megölték. A megmaradt lázadókat a Ting-hai-xian nevű helyre száműzték.”²⁸¹ A Yen-yu korszak (1314-1340) évei alatt, amíg Yi-na-to-to volt ott a főkormányzó, azt mondta, hogy a száműzött emberek panaszkodtak a hercegnél, mert a föld és a víz nem megfelelő nekik és könyörögtek, hogy vigyék át őket jobb helyre. A herceg azt válaszolta nekik: « Azt hallottam, hogy népeitek a Királyságba keresik az utat, ahol minden ember élvezi az örök életet. Oda száműztelek benneteket? » Ezt követően mindnyájan csöndben maradtak, nem panaszkodtak többet.”²⁸²

Rabban Sauma utazása

A XIII. század hetvenes éveiben, a Jüan-dinasztia fővárosából, Kambaligból — két évtizeddel Marco Polo utazása előtt — indult el két uigur²⁸³ származású keresztény, Rabban Sauma és Rabban Márk, hogy felkeressék a korai kereszténységhez kapcsolódó szent helyeket. Eredeti céljuk a szentföldi zarándoklat volt mindenekelőtt Jeruzsálem. Ezen céljukat a háborús helyzet miatt nem érték el, a sors más szerepet szánt nekik. Márkból előbb Kína metropolitája, lett, majd Mar Denha katolikosz után III. Mar Yahbh Allaha néven nesztoriánus pátriárka, Sauma pedig Márk bizalmasa maradt Bagdadban, majd őt választották a perzsiai mongol kán, Argun követévé, aki küldetése révén bejárta Rómát, Bordeaux-ot, beszélt a pápával és Szép Fülöp francia királlyal. Míg azonban a velencei Marco Polo kalandos utazása világszerte ismert sikertörténétté vált, addig Rabban Sauma történetét majdnem elfelejtette a világ. A szír nyelven fennmaradt munkát a XX. század elején publikálta Wallis Budge, aki magyarázatokkal is ellátta a terjedelmes munkát. A megmaradt forrás alapján a történet úgy kezdődött, hogy Rabban Sauma, későbbi káni követ jómódú öngüt keresztény családból származott. Apja a helyi nesztoriánus közösség előljárója volt. Az ifjú már fiatal korában egyházi nevelést kapott, és fiatal korában úgy döntött, hogy továbbiakban szerzetesként tevékenykedik, így fogadalmat tett. Sauma legfőbb vágya az volt, hogy elmeheessen vallása eredeti gyökereihez, Jeruzsálembe és a többi keresztény szent helyre. Útja valóra válása akkor realizálódott, amikor a káni központban, Kambaligban találkozott az öngüt Márkkal, aki szintén nesztoriánus családból

²⁷⁹ Najan herceg történetének leírása: Marco Polo, II. könyv, I. rész, 142. oldal.

²⁸⁰ Marco Polo, II. könyv, I. rész, 146. oldal.

²⁸¹ Ching-yuan, a mai Chexiang tartomány

²⁸² Saeki. Melléklet XXII.

²⁸³ A kutatók azt feltételezik, hogy inkább öngütök lehettek.

származott, apja, Bajniel²⁸⁴ a város főesperese volt. A két ifjú találkozását követően már ketten tervezték hosszú útjukat. A nesztoriánus közösség vezetőjének közbenjárására maga Kubiláj kán látta el a két ifjút úti okmányokkal, hogy a birodalomban szabadon közlekedhessen. A forrás szerint a nagykan parancsa cserébe csupán annyi volt, hogy a szent helyeken imádkozzanak érte és a birodalomért. Az 1270-es évek végén a két szerzetes elindult a selyemúton keresztül Nyugatra, hasonló útvonalon, mint később Marco Polo is utazott. A Kambaligból kiinduló karavánúton előbb Tangutba²⁸⁵ értek el, ahol a helyi keresztényközösség nagy örömmel fogadta őket. onnan Kanszu tartományon keresztül Khotanba, majd Kasgar-ba, amely akkor éppen lakatlan volt, egy háború miatt. A két szerzetes Perzsia felé vették útjukat, és Koraszánba jutottak. Onnan délre indultak, és elértek az ilkánok területére. Az útközben felkeresett keresztény közösségek étellel-itallal és pénzzel is támogatták őket. A hosszú utazás után 1280. körül megérkeztek a perzsiai mongol kánságba, ahol a mai Tebriz városában Kubiláj unokaöccse, Abaga kán fogadta őket. Rövid idő múlva eljutottak Bagdad melletti Tur Abdin nesztoriánus központba, ahol Denha nesztoriánus pátriárkával találkoztak. Az egyházfő azt tanácsolta nekik, hogy ne a Szentföldre menjenek, hanem a keresztény hitet erősítsék a mongol birodalomban. Markot a főpap új névvel ruházta fel: Yahbh Allaha, melynek szír jelentése „az Isten adta”. A két ujgur (öngüt) szerzetes néhány napot időzött ott, majd a katolikosz tanácsa ellenére Mezopotámián keresztül próbáltak eljutni Jeruzsálembe. A háborús helyzet miatt azonban nem érték el céljukat, így visszatértek Bagdadba, ahol a pátriárka javaslatára Márkot megválasztották Kína metropolitájává, hogy a missziót lakóhelyén erősítse, Saumát pedig helyettesévé nevezték ki. A két szerzetes elindult haza, de háború miatt nem tudtak tovább menni, ezért Tarilban, Szent Mihály kolostorában időztek majdnem két évig. Közben meghalt a pátriárka, és helyére a püspökök Márkot választották meg, így a két öngüt szerzetes végleg Bagdad közelében telepedett le. Sauma életében akkor történt döntő változás, amikor a perzsiai ilkánok trónjára Argun került. A kán hadjáratot akart indítani a Szentföldre, és ezért kapcsolatot keresett a nyugat-európai uralkodókkal, hogy egy esetleges közös hadjáratról tárgyalásokat folytassanak. Argun tanácsot kért bizalmasától, Yahbh Allaha nesztoriánus pátriárkától, hogy kit küldjön követnek. Márk egykori útítársát, Rabban Saumát ajánlotta, aki több nyelven beszélt, így ő indulhatott el hosszú európai küldetésére. Sauma 1287. körül indulhatott el, először a bizánci udvarba hajózott, ahol II. Andronikosz bizánci császár fogadta őt. A forrásban kevésbé esik szó a diplomáciai tárgyalásokról, inkább azt tudhatjuk meg, hogy a császár megmutatta a követnek a leghíresebb bizánci templomokat és szent helyeket. A bizánci látogatásból annyi ismert, hogy Sauma engedélyt kért a császártól, hogy a frankok földjére utazzon. A forrás alapján úgy tűnik, hogy Sauma Bizáncban főleg a kereszténységgel kapcsolatos szent helyeket látogatta meg, ahol sok fontos szent ereklyét is megnézte. Rövid bizánci időzése után tengeri úton Nápolyba hajózott, majd onnan lóval jutott el Rómába. Útközben számos várost és falvat csodált meg a követ. Az őt kísérő emberektől hallotta meg azt, hogy az őt fogadó pápa meghalt.²⁸⁶ Elérte Rómát — de mivel akkor éppen üres volt a pápai trónszék — nem tudta átadni levelét a pápának, csak az őt fogadó bíborosoknak. A forrás szerint azok leütemezték és kifaggatták Saumát úti céljáról. Sauma azt felelte nekik, hogy a mongolok kánja és Kelet katolikosza küldte a pápához, hogy levelet adjon át neki Jeruzsálem ügyével kapcsolatban.²⁸⁷ Sauma három napot pihent, majd a bíborosok egy újabb találkozó alkalmával országáról és az ottani keresztény közösségről kérdezték. Sauma azt mondta nekik, hogy arrafelé Szent Tamás, Addai és Mari térített, azóta az ő tanításukat követik. A bíborosok kérdésére megmondta, hogy központjuk Bagdadban van.²⁸⁸ Sauma azt is elmondta, hogy a mongol kagánok és feleségeik között sok keresztény van, akik a katonai táborokban templomot alapítottak, ahol szertartásokat végeznek. A követ szerint Argun nagyon közeli kapcsolatban áll a katolikoszal, vele együtt tervezik Palesztína, Szíria és Jeruzsálem felszabadítását.²⁸⁹ A bíborosok ezután Sauma hitvallásáról érdeklődtek. Miután Sauma elmondta a nesztoriánusok hitvallását, a bíborosok faggatni kezdték, hogy honnan eredeztetni a Szentlelket, Krisztusnak hány természete van és azok milyen

²⁸⁴ A név a Dániel bibliai név mongol változata.

²⁸⁵ Tangutot városnak és országnak is egyaránt fordítják, bár Budge odaírta magyarázatként, hogy Tangut fővárosa Ning-xia-fu volt, amely azonos a mai Ning-xia tartomány központjával, Yinchuan-nal. A tangut név azért maradt rajta, mert a XIII. század elején a terület volt a tangut nép központja.

²⁸⁶ IV. Honorius pápa 1287-ben halt meg. Az új pápát, IV. Miklóst pedig csak 1288-ban választották meg.

²⁸⁷ Budge, 1928. 173.

²⁸⁸ Budge, 1928. 173.

²⁸⁹ Budge, 1928. 174.

kapcsolatban állnak egymáshoz. A vitát végül Sauma zárta le, azzal, hogy ő egy messzi országból jött, nem azért, hogy vitatkozzon, hanem azért, hogy áldást kapjon a pápától és a szentektől, valamint, hogy Argun és a katolikosz üzenetét átadja.²⁹⁰ Sauma szavai lecsillapították a bíborosokat, és elvitették őt, hogy nézze meg a kereszténység legfontosabb helyeit Rómában. Amíg a bíborosok az új pápát meg nem választották, addig Sauma körül nézett Itáliában, meglátogatva számos fejedelmet. Miután a pápaválasztás elhúzódott, Sauma továbbindult Genován keresztül a francia királyhoz, IV. Szép Fülöphöz, aki szintén nagy tisztelettel fogadta, és audienciáján támogatásáról biztosította a közös hadjárat tervét. A Francia Nemzeti Archívumban őrzik azt a levelet, amelyet Argun kán írt a francia uralkodóhoz. Abban a kán megemlíti a követ nevét, Barsawma alakban.²⁹¹ Sauma Rómából észak felé szárazföldi úton továbbindult a francia uralkodóhoz, Szép Fülöphöz, aki Párizsban fogadta őt. Egy hónapig maradt a francia fővárosban, ahol az oktatási intézményeket tanulmányozta. Onnan Gascony-ba ment, hogy találkozzon I. Edwarddal. A káni követ valószínűleg eljutott Bordeaux-ba is, ahol — az angol király kérésére — az úrvacsora ünnepét együtt töltötte Edward-dal. Onnan visszaindult Rómába, ahol már az új pápa, IV. Miklós fogadta őt. Az örök városban éppen a húsvéti ünnepre készültek, és a pápa megkérte a nesztorianus szerzetest, hogy saját hagyományai szerint celebrálja a misét.²⁹² A pápa a bíborosokkal együtt figyelemmel kísérte a nesztorianus liturgiát, majd a bíborosokkal együtt megállapították, hogy a nyelv különböző, de a liturgia majdnem ugyanaz. A pápa húsvét után egy drágakövekkel kirakott, vörös és arany brokátos arany koronát, füstölőket, továbbá saját gyűrűjét és egy bullát küldött a nesztorianus pátriárkának, és megbízta őt a keleti egyház feletti uralommal.²⁹³ Ez egyben azt jelentette, hogy Róma elismerte, hogy Nesztoriosz tanai nem térnek el a római dogmától. A római és a nesztorianus egyház egyesülésének, illetve a jó viszony kialakításának tehát IV. Miklós megteremtette az alapját. A pápa, csakúgy, ahogyan az angol és a francia uralkodó is, levelet küldtek Argun kánnak. A válaszokat továbbító Sauma röviddel 1288. húsvétja után visszaindult Perzsiába. Argun kán nagy diplomáciai sikerként értékelte a követ útját, annak tiszteletére három napos ünnepet rendezett a követ és a katolikosz tiszteletére.²⁹⁴ Rabban Sauma pedig nagy tiszteletet érdemelt ki a káni udvarban, olyannyira, hogy sátrát közvetlenül a kán mellett állíthatta fel. 1289-ben az ilkán a keresztények iránti tiszteletből fiát, a nyolc éves Karabandit²⁹⁵ elvitte a katolikoszhoz, hogy az keresztelje meg személyesen. A kán megígérte továbbá azt is, hogy a fővárosában keresztény templomot épít fel. Sauma ennek köszönhetően Maraghan-ban, hetven kilométerre a mongol fővárostól, Tebriztől templomot alapított, amely Mari és György szentek nevét kapta. Oda helyezték el a keleti kereszténység negyven szentjének ereklyéit. A templom közelében állt a nesztorianusok nagy csillagvizsgálója, amelyet Nasir-ad-din épített Hülegü kán parancsára. Sauma követjárásának köszönhetően indult el útjára Giovanni Montecorvino püspök, aki előbb Perzsiába érkezett, onnan ment aztán tovább Kambaligba. Az ígéretes együttműködésnek azonban hirtelen vége szakadt. Argun kán 1291-ben hirtelen meghalt, utódai alatt meggyengült a mongolok közel-keleti hatalma, sőt az utódlás körüli zűrzavarban az iszlám hívők a nesztorianusok ellen fordultak. Abban az évben elesett az utolsó európaiak kezén lévő szentföldi erőd, Akkon, így megszűnt az európai hatalmak utolsó közel-keleti bázisa. A keleti kapcsolatokat támogató Miklós pápa 1292-ben meghalt, így a keleti egyházak és a pápaság közötti jó viszony is megszűnt.

Bár az Argun halálát követő időszak még kedvezett a nesztorianusoknak, öccse, Gaikhatu ugyanis tiszteletben tartotta és vallásszabadságot engedélyezett a birodalmában lévő vallásoknak, úgy, mint a keresztényeknek, araboknak, zsidóknak, és a pogányoknak. Ő maga nem döntött egyik vallás mellett sem, valószínűleg a kán még ősei vallását követte. Gaikhatu állítólag részt vett a Mária mennybemenetelének ünnepén, amelyet a Dokuz Katun által alapított templomban tartottak az Ala Dag hegynél.²⁹⁶ Sőt, a kán még a katolikoszt is számos kedvezményrel látta el. A nesztorianusok kálváriája azonban Gaikhatu halálával kezdődött, amikor a megerősödött iszlám erők támadást indítottak a keresztények templomai ellen.

²⁹⁰ Budge, 1928. 177.

²⁹¹ Ligeti, 1972. 245. Argun levele IV. Fülöphöz

²⁹² Budge, 1928. 190.

²⁹³ Budge, 1928. 196.

²⁹⁴ Budge, 1928. 198.

²⁹⁵ A kán fiának a neve buddhista hatást mutat. A bandi szó a mongolban kis lámanövéndéket jelent.

²⁹⁶ Budge, 1928. 202.

Ugyanabban az évben halt meg Rabban Sauma, a káni követ is. A keresztes hadjáratok befejeződése után megszakadt a kapcsolat a két világ között, Rabban Sauma emlékei és tettei jórészt feledésbe merültek. Az európai történetírásban jórészt kitörlődött a mongolokkal való kapcsolat emléke, annak felfedezésére csak a XX. század első évtizedeiben került sor, miután a selyemút eltűnt városai előkerültek a homok alól, valamint a Vatikáni Levéltár egyes anyagait számos orientalista tanulmányozni kezdte.

Mongol nagykánok véleménye a kereszténységről

Négy nagykán véleményét gyűjtöttem össze a korabeli forrásokból, amelyek a mongolok hitbeli nézeteit tükrözik. Természetesen, a véleményekben szerepel az, hogyan viszonyultak az uralkodók a nesztorianus keresztényekhez. Mint ismeretes, a mongol uralkodók minden vallásnak szabadságot biztosítottak, ha imádkoznak az uralkodóért. A világon talán elsőként Dzsingisz kán „Jeke Dzsaszag” törvénykönyvében szerepel a szabad vallásgyakorlat engedélyezése a világvallások képviselőinek, bár a mongolokat megelőzően a többi nomád birodalom uralkodója is hasonlóan cselekedett. A szabad vallásgyakorlat, valamint az az általánosan elterjedt keleti szokás, hogy egy ember több vallást is gyakorolhat, merőben különbözött az európaiétól, ahol mindenki csak a kereszténység nyugati, római ágához tartozott, aki pedig ez ellen fellépett, azt eretneknek kiáltották ki. A mongol nagykánok közül legelőször Gűjük nagykan levelének részletét mutatom be, amely kiválóan tükrözi a mongolok gondolkozásmódját. Miután IV. Ince pápa fennhéjázó levelet küldött Plano Carpinivel, Gűjük hasonló stílusban válaszolt, mivel ők nem értesültek Ince nagyra törő terveiről, és mint a világ nagyobb felénk urai, a pápát maguknál alacsonyabb rendűnek vélték:

„És ha te azt mondod: « Keresztény vagyok, az Istent imádom, megvetem (a többieket). » Hogyan tudod, hogy Isten kinek bocsát meg, és kivel szemben igazán könyöröltes, hogyan tudod ezt te, aki ilyen szavakat mondasz?»²⁹⁷

Möngke nagykan véleményét a Jüan-si örökítette meg:

„A tarszák a Messiás azon komoly állításában hisznek, hogy az Égben újjászületnek.”²⁹⁸ Ez az adat abból a szempontból is fontos, hogy Möngke nagykan idején a nesztorianusokra a tarsza kifejezést használták, ami a Mongolok Titkos Történetében is szerepel.

Möngke nagykan a következőket mondta a vallásokról:

„Minden tanítást, amiről beszéltem (Ti. buddhizmus, iszlám, taoizmus, kereszténység) összekapcsolható a kéz ujjával. Minden ujj a tenyérből ágazik szét. A buddhizmus a tenyér, míg a többi vallás tanítása az ujjak. A buddhizmuson kívüli más tanítók elvesztették a visszavezetést minden tanítás gyökeréhez, és ők még megmaradtak vakon saját elutasításuk büszkeségében.”²⁹⁹ Wilhelmus Rubruk mongol kori utazó hasonlóan jellemzi Möngke kagán véleményét a vallásokról, az ő leírásában a fentihez hasonlókat mondta róluk az uralkodó: „De amint az Isten a kezét különböző ujjakkal látta el, úgy az embereknek is különböző utakat adott.”³⁰⁰

Argun, perzsiai ilkán 1289-ben a következőket írta a pápának:

„Egyedül az Örök Ég mondja meg, hogy mi, Dzsingisz kán leszármazottai, magunk mongol kedve szerint a kereszténységet befogadjuk-e...”³⁰¹

Valószínűleg a perzsa ilkán fogalmazta meg legjellemzőbben a mongolok vallásokkal kapcsolatos véleményét, amikor ezeket a sorokat írta a pápának.

²⁹⁷ Györffy (ed), 1986. 198.

²⁹⁸ Jüan-shi, 135. Saeki, 1937. 495.

²⁹⁹ Marco Polo

³⁰⁰ Rubruk XXXIV. 2. In: Györffy, 1986. 346.

³⁰¹ Ligeti, 1971. 249.

Marco Polo több évet töltött Kubiláj kán udvarában, így a kán vallásokról való gondolkozását jól ismerhette. Az utazó így összegezte a legfontosabb gondolatokat:

„Négy prófétát imádnak a világon, akinek mindenki tisztelettel tartozik. A keresztények Jézus Krisztust vallják uruknak, a szaracénok Mohamedet, a zsidók Mózeset, a bálványimádók Szagomi Borkant, mint első istent a bálványok között. Én mind a négyet tisztelem és becsülöm, mert egyikük bizonyára a legnagyobb és legigazabb a mennyekben, és annak a segítségét kérem.”³⁰²

A Kubiláj kán által mondottak legfontosabb érdeme, hogy a mongolok minden valláshoz türelmesek voltak, nem tettek különbséget közöttük. Részt vettek mindegyik vallás ünnepén, hogy az égi hatalmak is támogassák a kánt. A vallások vezetőinek az volt a feladatuk, hogy a kánra, és a birodalomra áldást kérjenek, ezért a kán elismerte őket, és bizonyos engedményeket is adományozott.

Marco Polo azzal folytatja a vallásokról szóló értekezését, hogy a kán a kereszténységet tartja a legjobbnak, de azért nem akar megkeresztelkedni, mert az zavarná az egyensúlyt közte és a buddhisták között, akik varázslatukkal akár meg is ölhetik.³⁰³

Valójában a mongol nagykánok a XIII. század végéig őseik hitét, a sámánizmust követték, és nem kötelezték el magukat egyik vallás mellett sem. A mongol türelmes valláspolitikának köszönhetően minden világvallás misszionáriusa szabadon terjeszthette tanait a birodalmon belül, és a nagykánok lehetőség szerint egyformán támogatták azokat, abban az esetben, ha a vallás papjai imádkoznak a kánért és a birodalomért.

Kubiláj kán a XIII. század második felében második felesége, Csabi hatására hivatalosan elhagyta ősei hitét, a sámánizmust, helyette egy új vallással ismerkedett meg. Ez volt a tibeti buddhizmus, melyet hamarosan birodalma államvallásává tette meg. Buddha tanának felvétele azonban nem a nagykán elkötelezettségét, esetleg hitbuzgóságát mutatta, hanem, csakúgy, mint Európában, politikai jellegű döntés volt. A nagykán azért tette hivatalos vallássá a tibeti buddhizmust, mert az ottani szerzetesek támogatásával ellenőrzése alá kívánta vonni a fontos kereskedelmi és stratégiai útvonalakat Tibetben, amit meg is valósított. A nagykán Tibetben belül megerősítette a szaszkja rendet, és a többi buddhista rend fölé emelte. Az ő támogatásukra építette fel tibeti fennhatóságát. A szaszkja rend vezetőjének unokaöccsét, Pagszpa lámát udvarába rendelte, hogy ott Buddha tanítását elhintse, továbbá az udvari tanítókkal, lámákkal közösen megkezdjék a buddhista kánon mongol nyelvre való fordítását. Pagszpa láma nagykáni parancsra már 1269-ben egy új, birodalmi írás kialakítását alkotta meg, mely a tibeti írás egyik változata volt. Alkotója után pagszpa-írásnak nevezték el. Kubiláj ezzel az írással az ujjur-mongol, de még inkább a kínai írást szándékozott helyettesíteni.

A tibeti buddhizmus államvallássá tétele a nesztoriánusok befolyását csökkentette, de nem szüntette meg végleg. Tudásukat, magas szakirányú képzettségüket az udvarban nem tudták nélkülözni, így egészen a Jüandinasztia bukásáig (1368) megbecsült helyük volt. Kubiláj nagykán haláláig (1294) befolyásuk töretlen maradt. Kubilájt követő kánok, akiknek már valószínűleg nem nesztoriánus, hanem buddhista nevelőjük volt, nem részesítették a keresztényeket előnyben. A keresztények visszaszorulását mutatja az, hogy egy kagáni parancs 1304-ben megtiltotta, hogy a ye-li-ko-wen-ek (nesztoriánusok) a hivatalos imádsági szertartásokban elsőbbséget élvezzenek.³⁰⁴ Több magyarázat született a nesztoriánusok térvészteséről. Egyik ok az lehetett, hogy azok a nesztoriánusok, akik a kis kánságok udvarok kancelláriájában tevékenykedtek — valószínűleg kicsiny létszámuk miatt — már nem voltak alkalmasak egy hatalmas birodalmi szintű adminisztráció ellátására. A mongol történeti forrásokból láthatjuk, hogy a Kínába költöző Kubiláj már mohamedánokra bízta az újonnan meghódított térségek közigazgatását. A buddhizmus előretörésével a nesztoriánusok elveszítették korábbi jelentős udvari befolyásukat, és a kultusz gyakorlásában betöltött elsőbbségüket a nagykáni udvarban. A mongol uralkodók azonban érintetlenül hagyták a korábban megadott kiváltságaikat, az adómentességet, és a postaszolgálat alóli mentességet, így templomaik és monostoraik továbbra is birodalom-szerzte virágoztak.

³⁰² Marco Polo, II. könyv, 6.fejezet.

³⁰³ L. 279. jegyzet.

³⁰⁴ Saeki, 1937. 486.

Ordoszi bronz kereszttek

A kereszt a keresztény hívek számára Krisztus szenvedésének jele, más értelmezésben Krisztus halál feletti győzelmének szimbóluma.³⁰⁵ A keresztet az élet fájának is tekintik, amely hagyományhoz az a nézet tapadt hozzá, hogy a keresztet a paradicsom fájából készítették. A kereszt, illetve a keresztre feszítés, mint büntetés a perzsáktól eredt, de annál mélyebb értelmet a keresztény vallásban nyert. Az egyenlő szárú kereszt, mint szimbólum többnyire egy adott terület, népesség kereszténységére utal, de különböző „primitív” népeknél az egyenlő szárú kereszt a föld, vagy a négy égtáj jele volt. A korai egyháziak, valamint az ókeresztény iratok a héber tau jelével hozták összefüggésbe a kereszt alakját, még a Barnabás levél is erre utal.³⁰⁶ A keresztet a korai egyház kizárólag festetten jelenítette meg, csak az V. századtól jelenik meg a plasztikai ábrázolása. Mindez azért történhetett, mert akkor már nem kellett tartaniuk a pogányok gúnyától, akik azt hangoztatták korábban, hogy nem isten az, amelyik meghal.³⁰⁷ A kereszt plasztika megjelent Belső-Ázsiában, ennek számos bizonyítéka áll rendelkezésre. Közép-Ázsiából, kirgiz területről is kerültek elő fémkereszttek, de legtöbbször, és legváltozatosabb formákat a Sárga-folyó kanyarulatánál, az Ordoszban találták. Az ordoszi keresztetek kutatástörténete a XX. század elején kezdődött, amikor P.M. Scott tizennégy bronzkeresztet vásárolt Baotou-ból, a modern mongol nagyvárosból, amely félúton van az Ordosz, valamint Olan Szüme kolostor között. Az egyik eladó azt mondta Scottnak, hogy a keresztetek a Jüan-dinasztia korából származnak, és vélhetőleg pecsétek voltak.³⁰⁸ Scott úgy vélte, hogy a keresztetek az öngütökhöz kapcsolhatók, a Jüan-kori eredeztetés véleményét megtartotta. Pelliot megerősítette azt a nézetet, hogy a keresztetek esetleg pecsétek lehetnek. Ő figyelt fel arra a jellegzetességre, hogy az ordoszi bronzokon néhol nem kereszt, hanem galamb ábrázolás található, mely a keresztény hagyományban a Szentlélek jelképe.³⁰⁹ Hasonló keresztet mutatott be az 1930-as évek közepén Mostaert misszionárius, aki Olan Szümétől délre, az egykori öngüt déli fővárosához közeli Ordoszban talált néhány példányt. Ő azt jegyezte fel róluk, hogy azokat főleg asszonyok viselik rontás és az ártó szellemek, démonok ellen.³¹⁰

A különleges, eddig csak az Ordoszban talált keresztetek az 1930-as években F.A. Nixon, pekingi postamester kezdte el gyűjteni, és amikor 1949-ben elmenekült Hongkongba, akkor az ezer darabosra duzzadt gyűjteményét is magával vitte. Jelenleg a keresztetek a hongkongi Fung Ping Shan Múzeumban találhatóak. A gyűjteményről Yeung Chung Tong jelentetett meg publikációt, abban ő is az öngütökhöz köti a keresztetek használatát. Bár valószínűleg az öngütők is használhatták az „ordoszi bronzokat”, ahogyan a szakirodalom hívja az Ordoszban talált keresztetek, de más területekről is kerültek elő hasonló leletek, amely viszont azt erősíti meg, hogy a Közép-és Belső-Ázsiában elterjedt nesztoriánus vallás egységesen használhattott ilyen keresztetek. Közép-Ázsiában, kirgiz területen is számos példány létezik, különböző formában, kutatásukat megnehezíti az, hogy legtöbbjük valamely nyugati magángyűjtemény darabja. Mongólia nyugati részén szintén van egy olyan keresztábrázolás, mely azt bizonyítja, hogy nemcsak az öngütöknél, hanem más nesztoriánus csoportnál is lehettek hasonló ábrázolások. Ju. Boldbátor, mongol régész, történész azt állítja, hogy a mongóliai Bajan-Ölgij megye Szagszaj járásában lévő „Dajan bátor” kőbálgány nyakában egy, az ordoszi bronzokhoz hasonló ábrázolás van. Értelmezése szerint a kőbálgány viselője nyakán lévő madár valószínűleg a keresztény szimbolikában gyakran használt galamb, amely a Szentlélek analógiája.³¹¹ A bálgányt Boldbátor előtt többen is megvizsgálták, és a különleges szoborról a kutatók eltérő véleményt mondtak. Legelőször az 1960-as években ott járt Szer-Oddzsav régész állította a bálgány nyakbavalójáról, hogy az esetleg keresztény jelkép lehet.³¹² Későbbiekben nem került sor a bálgány

³⁰⁵ Jelképtár, 1990. 55.

³⁰⁶ Vanyó, 2000. 198.

³⁰⁷ Vanyó, 2000. 199.

³⁰⁸ Moule, 1930. 92.

³⁰⁹ L. 127.

³¹⁰ Moule, 1930. 91.

³¹¹ Ju. Boldbaataar, 2003. 105.

³¹² Szer-Oddzsav, 1962. 133.

újabb vizsgálatára. A mongol régészek egy része egyértelműen nem foglalt állást ebben a kérdésben. D. Erdenebátor régész türk védőszellemnek, míg Törbat az Umai kultusszal kapcsolatos tárgynak véli. Ju. Boldbátor a szobor formája, a türk bálványoktól eltérő öltözete miatt is fontos emlékeknek tartja a nevezett bálványt. Véleményem szerint Boldbátor megállapítása helyes lehet, ugyanis az általa ismertetett bálvány eltér a türk kőszobor ábrázolásoktól. Arcformája különleges, és a nyakában hordott amulett máshol nem fordul elő. A türk kőszobroktól eltérő bálványtípusok jelenléte nem egyedülálló a térségben. Baján Ölgij területén, nem messze Dajan bátor szobrától, három olyan bálványt találtak a régészek, amelyek nem tartoznak sem a türk, sem a mongol típushoz, azokat a régészek általában az ujgurokhoz kötik.

Visszatérve az ordoszi keresztekre, a kutatók az eddig talált példányokat négy típusba sorolták:

1. kereszt alak kerekített végekkel
2. kereszt alak kör végekben
3. madár alakú
4. geometriai és vegyes formájú³¹³

Namio Egami, japán régész jóval nagyobb vizsgálatot végzett az eurázsiai nesztoriánus kereszték tipológiai elemzésével kapcsolatban: ő a Belső-Ázsiában talált kereszték típusait összehasonlította a közel-keleti keresztítípusokkal. A rendelkezésre álló minták alapján a keresztéket két stílusba osztályozta: egyiket nyugat-ázsiaiának nevezte el, ahol főleg drágakövel díszítették a keresztéket, a másik pedig a kínai volt, ahol a kereszték lótosz alapon állnak. A kutatás bebizonyította, hogy a két típus élesen különbözik egymástól. Érdekes módon az indiai Tamás-keresztények sírjain talált kereszték inkább hasonlítanak a kínai formára, mint a nyugat-ázsiaiakra. Úgy tűnhet, hogy az indiai és a kínai keresztények valamiféle kapcsolatban állhattak egymással. Talán ezt bizonyíthatná a Szent Tamás legenda azon állítása, hogy Tamás térített Kínában is. Az idő előrehaladtával stílusukban egyre jobban eltávolodtak egymástól a nyugati és a kínai kereszték: előbbi iszlám hatásra formálódott, míg a kínai belső fejlődés hatására alakult át. Utóbbira Egami a következő elméletet állította fel: a korai kínai kereszték a Tang-dinasztia idejében alakultak ki, egy nyugati típus alapján. Ahhoz a helyi viszonyoknak megfelelően hozzátették a lótosz alapot. A Tang-kor után, a Szong-dinasztia korában létrejött egy átmeneti keresztifajta, amelyből továbbfejlődött a Jüan-kori keresztítípus. Ezek alapján a Jüan-kori típus már egyáltalán nem hasonlított a nyugati típusra, csupán a kereszt megléte utalt egykori szoros kapcsolatra. Egami szerint az öngütök a kínai típusú keresztet használták, ezt a japán régész úgy magyarázza, hogy az öngütök mindvégig szoros kereskedelmi és kulturális kapcsolatban álltak a kínai területtel. Egami nem tért ki az ordoszi bronzok vizsgálatára, nem elemezte a kereszték mellett feltűnő szvasztika jelentőségét.³¹⁴ Valószínűleg a szvasztika megjelenése a bronzokon a lótoszt helyettesíthette. A kereszték közül érdekes forma a szvasztika, melynek mindkét formája- balról jobbra és jobbról balra mutató-megtalálható közöttük. Míg a bronzokkal foglalkozó kutatók úgy vélték, hogy a szvasztika egyértelműen buddhista hatást mutat, addig Yeung Chun Tong azt feltételezi, hogy az manicheus közvetítéssel is elérhető a nesztoriánusokhoz.³¹⁵ A manicheusnál a szvasztikának sajátos jelentése volt: a világosságot jelképezte. Yeung úgy véli, hogy a nesztoriánusok az Ordoszbán, manicheusoktól és buddhistáktól egyaránt átvehették a szvasztika használatát.

A Nixon gyűjteményében a madár alakú bronzok a gyűjtemény egyötödét teszik ki. A kereszténységben a galamb a Szentlélek jelképe, a buddhizmusban pedig a jó szerencsée. A madár alakú keresztéket a gyűjtemény gondozói további három csoportra osztották: egy madár kiterjesztett szárnyakkal, madár két fejjel, valamint két madár együttes ábrázolása. Yeung erről a madaras bronzokról azt mondja, hogy azok perzsa hatást mutatnak.

A gyűjteményben számtalanszor akad olyan bronz, ahol a szvasztika és a kereszt együttesen van jelen. A kereszték érdekessége, hogy mindegyik kereszt egyenlő szárú, szélei díszítettek, ami arra utal, hogy az Ázsiába szakadt keresztények tovább hagyományozták a régi kora keresztény hagyományt, ahol kizárólag egyenlő szárú keresztéket használtak.

³¹³ Yeung, 1978. 69.

³¹⁴ Egami, 2000. 70-75.

³¹⁵ Yeung, 1978. 70.

IV.

A BELSŐ-ÁZSIAI NESZTORIÁNUSOK UTÓÉLETE

A nesztorianusok hanyatlása jobbra egybeesett a Jüan-dinasztia bukásával. Az addig rivalizáló nesztorianus és katolikus keresztények sorsa ekkor egyé vált, kiűzettek a kínai birodalomból. A forrásokban Daidu, vagy Kambaligként szereplő mongol fővárost elhagyó Togontemür kagánnal a nesztorianusok is elhagyhatták a birodalmi központot, és lehetséges, hogy visszaszorultak kolostoraik környékére. A nesztorianusok valószínűleg nem maradtak a mongol fővárosban, mert az 1368-ban hatalomra kerülő, kínai eredetű Ming-dinasztia nem támogatta az „idegen”, főleg a gyűlölt mongolokat kiszolgáló vallásokat. Az új dinasztia megszüntette az idegen vallásokat, amelyeket korábban a mongolok támogattak. A templomaikat lerombolták, a szerzeteseket elűzték, vagy megölték. A keresztény hit a birodalom életében többé nem játszott jelentős szerepet, így megszűnt a nesztorianusok említése az írásos forrásokban, császári rendeletekben. Ez a negatív tendencia azonban úgy tűnik, hogy nemcsak a kínai területeken volt megfigyelhető, hanem azon a mongol vidéken is, ahol korábban a nesztorianusok fontos szerepet kaptak: az öngütöknél. Namio Egami ásatásai révén megfigyelte, hogy Olan Szüme, az öngüt főváros régészeti anyagai között a legkésőbbi érmelelet a Jüan-kor végéről való, a Ming-korból az ásató japán régész már nem talált emléket. Egami, ezért azt feltételezte, hogy a főváros akkorra valamilyen oknál fogva elnéptelenedett, és a továbbiakban nem kapott fontos szerepet. A nesztorianusok hirtelen eltűnését számos kutató nem osztja, többen azt feltételezik, hogy néhány közösség még továbbélt a XV-XVI. századig, de róluk alig maradt fenn valami írásos anyag. A sors fintora, hogy miután a nesztorianus kereszténység missziói eltűntek a területről, hirtelen megnőtt irántuk a nyugati érdeklődés, így a nesztorianusok kutatása azonban már korán, a Ming-kor végén megkezdődött. A Ming-kori Kínába érkezett jezsuita misszionáriusok a XVII. század legelején kutatni kezdték azt, hogy hol élhettek a Marco Polo által említett keresztények. A jezsuita tudósítások, köztük Matteo Ricci levelei, megemlékeznek arról, hogy a nesztorianusok néha illegálisan működnek. A jezsuita Matteo Ricci a helyiektől maga is hallotta azt, hogy az elmúlt 500 év alatt a keresztények nagy számban éltek ott.³¹⁶ Kaifeng-ben például egy Ai nevű zsidótól kapott ezzel kapcsolatos információkat, azokat leveleiben megörökítette. Tudósítása több szempontból fontos. Ricci azt írta, hogy az informátort először a keresztények jelenlétéről kérdezte, amit nem értett meg, ezért nem válaszolt. Amikor a jezsuita atya lerajzolta a kereszt jelét, akkor tudta meg, hogy miről kérdezik őt. Ai elmondta, hogy Kaifengben, Liu-ching-ban és Shanxi tartományban voltak olyanok, akik őseikkel jöttek Kínába, és a keresztet imádták. Ezek azonban akkoriban jórészt illegálisba vonultak, mert félnek mind a szaracénoktól, mind a bálványimádóktól.³¹⁷ Levelében leírta, hogy előbb egyik tanítványát küldte, hogy ellenőrizze az informátor állítását, de a megadott személyek nagyon féltek, hogy vallásuk nyilvánvaló lesz, ezért nem árulták el szokásaikat a misszionáriusnak. Ricci ezután az informátora segítségét kérte, aki Kaifengben mutatott neki öt-hat keresztény családot, akik már majdnem elfelejtették a kereszténységet, mert templomaikat elvették és a buddhistáknak adták.³¹⁸ Valószínűleg a keleten maradt nesztorianusok egyre jobban beolvadtak a helyi közösségekbe, és egykori keresztény hagyományaikban beépítették az „idegen” elemeket. Ricci azt is lejegyezte, hogy a keresztényeket akkor „shi zu”-nak hívták, amely annyit jelent: a tízes forma vallása. Az elnevezés találó, mert a kínai tízes szám formája pontosan egy egyenlő szárú kereszttel azonos. Informátora, Ai zsidó származású kereskedő annyit elmondott, hogy a megmaradt keresztények mindenféle húst

³¹⁶ Matteo Ricci 1605-ből küldte haza ezen feljegyzését.

³¹⁷ Moule, 1930. 4. A bálványimádókkal a buddhistákat jelölik.

³¹⁸ Moule, 1930. 7.

megesznek, ételeiket és italukat a kereszt jelével jelölik meg. Megjegyzi továbbá, hogy a keresztények kinézete különbözik a kínaitól, mert más fajból származnak.³¹⁹

Ricci információi fontos adatot szolgáltatnak a nesztorianus vallás kutatásához. Lehetséges, hogy a keresztények azért tűntek el a forrásokból, illetve Olan Szüme központjából, mert templomaikat átadhatták a buddhistáknak. Ezt azonban semmilyen más törvény, rendelet nem bizonyítja. Annyi viszont Saeki által kiadott forrásokból kitűnik, hogy a nesztorianus vallás felügyeletét egy központi hivatal alá rendelték, amely a vallási ügyekben volt döntőbíró. Érdekes az a tény, hogy a keresztények féltek a buddhistáktól és a muzulmánoktól. Ez szintén felvetheti azt a gyanút, hogy volt valamiféle keresztényüldözés vagy a késő Jüan-korban vagy a Ming-korban. Ez megmagyarázná a virágzó kereskedelmi és vallási központnak számító Olan Szüme nagyváros hirtelen elnéptelenedését.

A jezsuiták működését követően már végleg megszűnik a nesztorianusokkal kapcsolatos direkt forrás, de viszont fontos információt kaphatunk a nesztorianusok esetleges továbbéléséről a mongol népeknél megtalálható földrajzi nevekből, továbbá a törzsnevekből, amelyek több száz évig változatlanul megmaradtak. Igaz, hogy ezek felkutatása már csak indirekt utalás az egykori keresztény közösségekre, de mégis nagyon fontos kultúrtörténeti tény az, hogy egy V. századi eretneknek számító vallás egészen a XV. századig valamilyen formában, teljes elszigeteltsége ellenére fennmaradt akár a népi emlékezetben, akár a földrajzi és törzsi neveken. A nesztorianus hit utóéletének feldolgozása teljességgel hiányzik a témával foglalkozók munkáiból. Ezt a hiányt szeretném eddigi kutatásommal pótolni.

Ahogy azt már fent megemlítettem, a nesztorianizmus a nagy eurázsiai kereskedelmi út, a selyemút menti nagy metropoliszokban terjedt el legelőször, amely érintette a Góbi déli peremét. Az egyik jelentős központja az Ordoszban alakult ki, ahol számos nomád nép telepedett le az évszázadok folyamán. Pulleyblank kutatásaiból ismert, hogy az Ordosz volt a szogdok egyik központja is, akik kereskedelmi tevékenységükön kívül közép-ázsiai hitvilágukat is elhozták erre a területre. Valószínűleg a nesztorianus kereszténység is a szogdok közvetítésével érte el a térséget. Az Ordosz környékéről a vallási hatások eljutottak északra, a kereskedelmi úton keresztül a nomád törzsek felé.

A selyemút egyik a Góbin keresztülhaladt északi leágazása mellett épült fel az öngütök vallási központja, Olan Szüme. Ezért nem meglepő, hogy a fenti területeken sok, egykori keresztény nemzetség neve maradt fenn, ezek főleg erkeüd alakban fordulnak elő. Számos mongol nép törzsneveiben is fellelhető, azok mindegyike éppen azokon a területeken él, ahol egykor a nesztorianus misszió működött, tehát, lehetséges, hogy a keresztények nevei népnévként fennmaradtak. Az Ordoszban a következő népcsoportok neveit találjuk meg a mai napig: jeke kerijd (nagy kereit), бага kereed (kis kereit), kara kerijd (fekete kereit), cagaan kerijd (fehér kereit). Ők nagy valószínűség szerint az Ordoszba telepített kereit népcsoport utódai lehetnek, akik nesztorianus hitet követték a XI. századtól. Potanin orosz utazó a XIX. század hetvenes éveiben tett nagy utazást a mongol népek között. Munkájában megemlíti, hogy Dzsingisz kán a kereitek egy részét az Ordoszba telepítette, akik még a XIX. században őrizték egykori hazájuk énekeit.³²⁰ A kereitek eredeti lakóhelyükön, a mai Mongólia középső részében nem találhatók meg, ennek az a magyarázata, hogy 1202-ben Dzsingisz kán a legyőzött népet széttelepítette, és a későbbi források azt bizonyítják, hogy a keresztény hitű kereitek a Góbi déli részébe kerültek. A kereitekről a XVII. században íródott Sara tuudzsi történeti forrás tesz említést. A forrás az etcin-goli torgutok történetéről azt jegyezte fel, hogy Tooril kereit fejedelem leszármazottainak tartják magukat.³²¹ Szintén egy XVII. századból való munka, a Zaja pandita által írt „Namhajdzsamcan” című mű megerősíti, hogy a torgutok Ong kán leszármazottai. Egy másik, szintén ojrát forrás, a Gaban Sarav által írt „Négy ojrátok története” c. munka a torgut népcsoport eredetéről szól. Abban szó esik arról, hogy a kereit Ong kán „egy csontú” volt Dzsingisz kánnal. A forrás megerősíti, hogy Ong kántól származnak a torgutok. A forrás továbbá megemlíti egy őst, Mergen erked-t.³²² Lehetséges, hogy az erked szó az erkeüt szó elferdítése, azonban ezt kutatások híján teljes bizonyossággal bizonyítani nem lehet. A torgutok és a kereitek vélhetően szoros kapcsolatát az is megerősíti, hogy a mongóliai torgutok vidékén, Hovd megye Bulgan járásban, kerejd nemzetségnév mai is megtalálható, sőt a nyugat-mongóliai

³¹⁹ Az ott élő keresztények valószínűleg közép-ázsiaiak, vagy türk leszármazottak voltak.

³²⁰ Potanin. 1875. 25.

³²¹ Sara tuudzsi, 52.

³²² Londzsid, 2002. 74.

kazahoknál is háromféle nevű kereid nemzetség van. A torgutok mai szállásain, a Hovd megyei Mönhhajrhan járásban a mongol és orosz régészek 1989-ben fedeztek fel egy szokatlan sziklavészetet. A két, rövid szír nyelvű felirat mellett egy kereszt látható, valamint egy 1409-es évszám.³²³ A feliratot a nemrég elhunyt Harmatta János fejtette meg, szerinte az egyik egy sírfeliratot takar, míg a másik az úrvacsorából vett idézet. A felirat azt bizonyítja, hogy az Altáj-hegységben egykor jelen voltak Nesztoriosz követői. A feliratokat megtaláló D. Bajar mongol régész a najmanokhoz kötötte a feliratokat. A nesztoriánus hitű öngütök továbbélése is megfigyelhető a mongol forrásokban. Az Erdeni-jin Tobcsi krónikában a csaharok fehér tatárként szerepelnek, ugyanolyan néven, mint korábban az öngütök.³²⁴ A fenti krónikában továbbá az is szerepel, hogy Altan kán negyedik fia legyőzte a fehér tatárokat. Az Altan Tobcsi a tümetekhez tartozó engüid törzsnevet említi, amely Altandzaja néprajzkutató szerint az öngüt név változata. A csaharokon belül létezett egy erkeüd-erkegüid törzs is.³²⁵ A nyugati üdzsümszin nemesek egy mongol forrás szerint az erkegüid-öktől származtak, akik Sandu város környékén éltek.³²⁶ A történeti forrásokból nyilvánvaló, hogy Sandu város Kubiláj kán nyári rezidenciája volt, így a környéken élő erkegüid törzs tagjai között élhettek nagy számban nesztoriánus keresztények.

A kereszténység emlékei a mongol birodalom bukása után majdnem nyomtalanul eltűntek, a szír misszionáriusok számára egyre nagyobb nehézséggel lehetett átjutni a selyemút egyes, mohamedánok által ellenőrzött szakaszain. A XVII. században előretörő, és erőszakosan térítő buddhizmus³²⁷ jóformán teljesen eltörölte az egyéb, korábban a pusztai területeken elterjedt vallásokat. Még az ősi sámánhit emlékei is csak szórványosan maradtak meg a mongol vidékeken, így az egykori keresztényeknek valószínűleg még inkább elszórt emlékei lehetnek. Ma már az egykori nesztoriánus keresztény népcsoportok ősi hitvilágáról többnyire a megmaradt törzsi és földrajzi nevekből lehet következtetni a nesztoriánusok jelenlétére. L. Altandzaja mongol néprajzkutató a mongol források elemzésével arra a megállapításra jutott, hogy a déli mongol törzseknél előforduló erkeüd név az egykori nesztoriánusok nevének továbbélése.³²⁸ Az erkeüd név főleg az Ordosban fordul elő, бага és жеке erkeüd alakban. Altandzaja a XVII. században íródott történeti forrásokat, az Erdeni-jin Tobcsi-t, Altan Tobcsi-t és más kisebb műveket tanulmányozott át. Mindkét jelentős krónika említést tesz az erkeüd törzsről, mint a csahar törzs egyik ágáról. Mindkét krónikában lejegyzett események azt bizonyítják, hogy az erkeüd törzs jelentős szerepet töltött be a déli mongol törzsszövetség életében. Mi sem bizonyítja ezt jobban, minthogy a mongolokat egyesítő Dajan kán felesége, Mandukai katun a tümeteknél lévő erkeüd törzsből eredt.³²⁹ Altandzaja felhívja viszont a figyelmet arra, hogy az ojrátoknál meglévő erkegüid alak viszont már nem a nesztoriánusok jelenlétére utal, hanem azok a Dzsingisz kán szellemének őrzői. A XVII. században összeállított, a mongolok leszármazási ágát tartalmazó Ganga-jin uruszkal c. forrás két helyen, a déli mongol törzsek között említi egykori keresztényekre utaló törzsi nevet. A nyugati üdzsümszin törzsnél található egy erkegüid nemzetség, akik Kubiláj kán régi Sandu melletti palotája környékén éltek.³³⁰ Az ordosi nemesek származásáról készített feljegyzésben pedig az állt, hogy „Altan kán negyedik fia, Aran tajdzsi legyőzte a fehér tatárokat”. A fehér tatár kifejezést az öngütökre használták, akik a Sárge-folyó kanyarulatánál éltek. Bár a mongol birodalom utáni időktől kevés említés esik róluk, valószínű, hogy nem tűntek el nyomtalanul a mongol törzsek között. Az Altan Tobcsi krónika szerint az 1475-1479. között uralkodott Muulan kagán első felesége az engüid törzsből származott, amely esetleg az

³²³ Az évszámmal kapcsolatosan még nem tisztázott az, hogy az valóban a mi időszámításunk szerint számol. A középszerű nesztoriánusok közül voltak, akik Nagy Sándor halálát tekintették időszámításuk alapjának. Eszerint a megoldás szerint a feliratot 1086-ban vésték volna. Ennek tisztázása még árát magára.

³²⁴ Erdeni-jin Tobcsi, 68.

³²⁵ Altan tobcsi, 316.

³²⁶ Altanzaja, 2001. 14.

³²⁷ A buddhizmus elterjesztését a XVI. században a déli Altan kán, majd az észak-mongol Abtaj kán törvényben írta elő, ahol megtiltotta más vallások további gyakorlását.

³²⁸ L. Altandzaja, 2001.p. 6.

³²⁹ Altan Tobcsi. A csahar törzs nevét egyébként számos mongolista a középszerű szogd sakiriyya névből származtatja, amelynek jelentése: a szogd kereskedővárosokban a helyi fejedelmek köré szerveződött befolyásos kíséret.

³³⁰ Gombodzsav, 1992. 14.

öngütöket jelentheti.³³¹ Az Erdeni-jin Tobcsi krónikában a fehér tatárok a csaharok egyik törzse, tehát a déli mongolok szövetségéhez tartoztak. Az Altaj-hegység vonulatánál élő urjanhaj törzs között szintén van egy erked nevű nemzetség. A mai Bajan-Ölgij megye Altaj járás, Ulaan Had bag közigazgatási egységben élőkéről M. Ganbold számolt be, igaz, kommentárok nélkül. A mongol kutató elkülönítettek egy mongol nyelvű és egy török nyelvű urjanhaj népeiséget. Az urjanhajokról korábbi kutatókra hivatkozva megjegyzi, hogy ősi törzsnek számítottak, hiszen már a Mongolok titkos történetében is szerepelnek. Néhány nesztorianizmussal foglalkozó kutató megjegyezte, hogy esetleg az urjanhajok között is elterjedt volt Nesztoriosz hite. A közöttük meglévő erked nemzetségnév megerősítheti ezen állítást.³³² Az Ulaan Had-nál élő nemzetség területe délen a kínai ujgur, Xinjiang tartománnyal határos, tehát érthették őket különböző kulturális hatások. Ráadásul Bajan-Ölgij megye ezen vidéke gazdag a korai szogd, esetleg ujgurnak mondott emlékekben, a mongol régészek eddig három olyan kőbálványt találtak ezen a területen, amely nem köthető sem a türk, sem a mongol bálvány típushoz. Néhányan az ujgurokhoz, míg mások esetleg a szogdokhoz kapcsolják őket.³³³

Martin Roos, a jugur törzs kutatója terepmunkája során összegyűjtötte a ma létező törzsneveket. Gyűjtéséből nagyon érdekes adatok kerültek napvilágra. A jugurok, akik az ősi mongóliai ujgur birodalom örökösei törzsneveikben megőrizték az An családnevet, mely a kora középkorban a szogdok tipikus családneve volt Belső-Ázsiában. Ennél egyértelműbb megfelelés a Szokalik név, mely a szogdok nevének megőrzését mutatja. Szerepel náluk az Ak (kínaiul Bai) törzsnév, melyet Roos fehér tatárnak értelmezett. A Fehér tatár elnevezést pedig a korábbi források az öngütökre alkalmazták.

A történelmi forrásokból és az emlékezetből eltűnt belső-ázsiai keresztényekről a huszadik század harmincas éveiben új híradás érkezett. Mostaert, a Pekingi Katolikus Egyetem professzora megtalálni vélte a középkori kereszténység nyomait a Belső-Mongólia tartománybeli Jeke Dzsuu ajmagban, ismertebb néven az Ordosban az erkeüt népcsoport között.

A hírt közlő tudós maga ugyan személyesen nem találkozott velük, de informátora, Garma Banszar, az udin törzs vezetője jól ismerte ezt a népcsoportot, pontos információt adott róluk. Mostaert lejegyzését közzétette, azután viszont senki sem próbálkozott megtalálni az erkeüt népcsoportot, hogy leellenőrizze, hogy a tudós által leírtak megfelelnek-e a valóságnak.³³⁴

Az erkeütöket — szerinte — a szomszédos mongol népcsoportok nem tartják jó embereknek, mert nem ismerik a buddhista szertartásokat, ezért a következő gúnynevekkel illetik őket: mu (rossz) erkeüt, kara jasza (rossz csontú) erkeüt, erkeüt derszüt (pogány). Ez utóbbi, terszüt/derszüt szót éppen a nem buddhista vallásra, főleg a középkori nesztorianus keresztényekre használták. A szó a tarsza szó elferdített változata. Mostaert szerint mintegy kétszáz család élt azon a területen, de az informátor szerint a szomszédos Shanxi-tartományban is élnek néhányan. A mongolok elmondása alapján az erkeütök az Altáj és a Hangáj hegységből jöttek, éppen onnan, ahol a mongol birodalom előtti időben a kereszténység nagyon erős volt. Az Ordos területén élők adómentességet élveznek, még a helyi herceg uralmától is függetlenítték magukat. Minden csoportnak külön papja van, akire a baksi (tanító) mongol szót használják. Főpapjukat Szonomnak hívják, aki akkoriban a negyvenes éveiben járt, és egy Szukha nevű helyen volt a központja. A kis-erkeüt csoport főpapját Öldzsijtnak hívják, aki Sara-uszu-golnál él. A papi tisztség apáról fiúra öröklődik. Különleges joga az, hogy hívei felett szabadon ítélezhet, és akár halálos ítéletet is hozhat.

Az erkeütök szentélyének bejárata kelet felé néz,³³⁵ belül az emelvényen asztal áll, amelyen piros selyembe csomagolt tárgy található, ezt csak a papok láthatják. Belül egy möngke csula (örökmécses) található, amely nem aludhat ki.

³³¹ Altan Tobcsi, 309.

³³² Ganbold, 2001. 137.

³³³ A mongol régészeket megosztja a kérdés tisztázása.

³³⁴ A tudományos köröknek érdemes lenne utánajárni az erkeütök problémájának, mert az Ordosból más mondák is keletkeztek, amelyekről csak Érdy Miklós kutatása derítette ki, hogy nincs tudományos alapja. Az általam említett híresztelés a magyarul beszélő ordosziakról szólt, aminek nem volt valóságalapja.

³³⁵ A Tang-kori forrás is megemlíti, hogy a nesztorianusok kelet felé imádkoznak.

Az erkeütök a szvasztikát tisztelik, de temetéskor vagy áldozat bemutatásakor keresztet használnak, amelynek jungring a mongol neve. Ezzel az információval pontosan egybevágh az, hogy főleg az Ordosz területéről kerültek elő különféle kereszttypusok, melyekben hol felváltva, hol egyesítve használják a keresztet és a szvasztikát. Ebből az derül ki, hogy az Ordoszban a két ősi napszimbólumot együtt is használhatták a nesztorianusok. Azt nem lehet tudni, hogy a keresztet pontosan honnan kerültek elő, csak annyi ismert, hogy a helyiek, főleg az asszonyok hordják, vagy kiakasztják őket a ház falára.³³⁶

Az erkeütöknél — az informátor szerint — a kereszt csak különleges eseménykor látható, mert szent dolognak tartják. A szomszéd népek különösnek tartják, hogy az erkeütök nem látogatják a buddhista monastorokat, nem tisztelik az ősök szellemét, nem jósoltatnak. A mongol népeknél szokásos tűz- és a forrás kultusz szintén hiányzik szokásrendszerükből. Az égnek nem mutatnak be állatáldozatot. Félnék a halottaktól, és szomszédjaiktól eltérő módon temetkeznek.

Szertartásuk előtt a férfiak lecsatolják övüket, úgy mennek be a szentélybe, a nők után. Minden hívőre vizet szórnak. A pap közönséges ruhában tartja, celebrálja a misét. Amikor belép az ajtón, akkor magas hangon, mongol nyelven imádkozik. Az imát takilgának nevezik, és állítólag a legtöbb hívő kívülről tudja azt. A mise után a hívők a templom előtt összegyűlnek.

Az informátor szerint az erkeütök három nagy ünnepet tartanak számon: a hagyományos mongol újévet (csagaa szara), májusban a nama szara-t, és novemberben a huvi szara-t. A tizenkettedik hónap 29-én este egy jiszün söni öglige (kilenc éjszaka adománya) ünnepet tartják meg. Az informátor nem tudott semmit sem mondani az ünnepekről, mert maga sem ismerni azokat. A dátumok alapján lehetségesnek tűnik, hogy a májusi nama szara lenne a pünkösd, a jiszün söni öglige pedig a karácsony. A holdujév minden mongolok ünnepe, mely megünneplését Dzsingisz kán rendelte el, hogy a mongolok utódokról utódokra megemlékezzenek birodalom megalapításáról. Érdekes adatokat közölt viszont a szülésről. Ha valamelyik asszonynak nehéz szülése van, akkor az összes bűnét meg kell gyónni, mert ez állítólag megkönnyíti a szülést. Amikor megszületik a csecsemő, az anya testét három napig nem mossák meg, hogy megóvják a betegségektől. A szülésznő megfürdeti a gyermeket, majd zsírral megkeni. Ekkor adnak neki nevet, általában valamelyik szentét.

Monda Olan Szüme gazdaszelleméről

Sven Hedin svéd felfedező egyik útítársa, a kínai Huang Wenbi 1929-ben eljutott a Góbi déli részén, Bailingmiao település környékére, ahol egy hatalmas kiterjedésű romvárost talált. Felfedezéséről egy rövid hírt jelentetett meg a kínai nyelvű Yanjing xuebao-ban, ahol a romokat Jüan-kori katonai tábornak azonosította. Owen Lattimore, amerikai orientalista 1932-ben járt először arrafelé, és a környéken meglátogatta a Bailingmiao-nál lévő régi romvárost. Lattimore terepbejárása során számos keresztény faragott követ talált, és a romváros méretei alapján úgy gondolta, hogy ez volt a nesztorianus öngütök egyik központja, valószínűleg Olan Szüme, vagy Jiszün Szüme. A tudós ott hallott egy nagyon érdekes mondát egy helyi gazdaszellemről. Az ebben található elemek segíthetnek megérteni a mongolok és egy több évszázadig ott lévő idegen vallás közti kapcsolatot, illetve a történet alapján megfigyelhetjük, mi őrződött meg a régmúlt hagyományaiból egészen a modern korig. Érdekes továbbá megfigyelni a néphit egyes elemeit. A történet egy mongol közigazgatási vezetőről, a Jegün bejszéről és feleségéről szól. A bejsze építőanyagot szállított el a közeli romvárosból, Olan Szüméből, hogy palotát építsen az anyagából. Elkezdte hordani a téglákat, nem sokkal azután feleségét megszállta a csitgür, vagyis egy gonosz démon, aki a felsége száján keresztül sértegette az urat. Azt vetette a szemére, hogy ellopta a romváros anyagain. A férj szólt a közeli lámáknak, hogy izzék ki a démon feleségéből. A romváros gazdaszellem Kurun Bator volt. A lámák megpróbálták kiűzni a démon, de próbálkozásuk nem aratott teljes győzelmet. Annyit értek, hogy a démon kiment, elment és szólt mesterének, Sokhor Liu-zi kánnak, aki megszállta az asszonyt. Azután ő beszélt a férjjel, a következőket mondva neki: Én Sokhor Liu-zi kán vagyok, a romváros szelleme. Hogyan gondoltad, hogy elhozod a téglákat az én városomból. Te azt hiszed, hogy te úr vagy, de csak a ma embere vagy, esetleg a

³³⁶ Saeki, 1937. 423.

tegnapé és a holnapé. Én viszont a vidék ura vagyok, több száz éve. Több tízezer lélek él itt, az én uralmam alatt, köztük két legnagyobb vitézem, Kara Bator és Csagan Bator. A meghalt emberek lelkei néhány száz évig kígyókban és békákban voltak. Hétszáz év hosszú idő, de te azt gondoltad, hogy ők nem léteznek? A Batu Khalkha Szüme lámái szintén vittek innen téglát, de ők előbb imával kérték azt. Az rendben van, a téglák csak téglák. Ezek a téglák az enyéme, nem közönséges földből valók. Ez a föld nagyon messziről jött, és olyan érték, mint az ezüst. Ezt a démon több éjszaka mondta a férjnek, mire az elhívott egy varázsláshoz értő, ún. gurteng lámát, aki nagy tisztító szertartással kiűzte a démont az asszonyból.³³⁷

Az Olan Szümében talált tárgyi és szellemi emlékekkel foglalkozó kutatók megpróbálták Liu-zi kán nevét azonosítani, de megint csak mondákat találtak erről. Eszerint a kán a Jüan-dinasztia idején uralta a várost, és feleségül vette a nagykán lányát. Liu-zi el akarta foglalni a nagykáni trónt, de felesége elárulta tervét apjának, aki sereget küldött oda, és lerombolta a várost.³³⁸ A terület közelében élő csaharok mondája a város és Liu-zi történetét a Tang-korba helyezi, azt állítja, hogy Liu-zi csellel elragadta a területet a kínaiaktól, és maga vette fennhatóság alá.³³⁹

A mongol mondák közül sok fontos elemet figyelhetünk meg. Az egyik, az egykori helyi uralkodó gazdaszellemmé változott, úgy őrzi a romot. A rom nem közönséges terület, hanem szent hely, ahonnan nem szabad eltulajdonítani tárgyakat. Máig ismert hiedelem a mongol népeknél, hogy aki az íratlan szabályt megszegi, azt eléri a szent hely büntetése. A feljegyzésben érdekesség a hétszáz évre történő hivatkozás, hiszen akkor minden bizonnyal állhatott a város, illetve működtek a templomok, hiszen még a XIV. század elején, 1305-ben Montecorvino új templomot alapított ott. A mondában pontosan megőrződött az, hogy a helybéli uralkodó a nagykán lányát vehette feleségül, hiszen a mongol történelemből ismert, hogy az öngütöknök megvolt az a joguk, hogy ún. anda-kuda viszonyt³⁴⁰ létesítsenek a dzsingiszida házzal. Így még az is elképzelhetőnek tűnik, hogy a romvárost –ahogyan a legenda mondja– még a Jüan kor idején, a helyi uralkodó árulása miatt rombolták le. Az anda-kuda viszonyt megszegőknek ugyanis kegyetlen büntetés járt. Namio Egami ásatása is talán ezt a verziót támasztaná alá, hiszen a japán régész a legkésőbbi leleteket a Jüan-korra datálta, utána nem fordult elő semmilyen, a város virágzását bizonyító lelet. Természetesen, ennek kiderítésére még további kutatások szükségesek. A mondában a különböző szellemek, gazdaszellemek megléte sajátos mongol hiedelem, amely az ősi animisztikus világképben gyökerezik. A szellemek kegyeinek elnyerésért a mongolok étel-és italáldozatokat szoktak végezni, az év meghatározott szakaszában. A buddhizmus előtti mongol hitvilágban újhold harmadikán, nyolcadikán, tizenötödikén és harmincadikán végeztek áldozatot. Új szállásra való költözés előtt, illetve utána is a helyi szellem jóindulatát kérték, hogy költözésük szerencsés legyen. A szent helyekről szólva az egy érdekes megjegyzés, hogy a téglák nem közönséges földből valók”, illetve „azok annyit érnek, mint az ezüst”. Lehetséges, hogy a hellyel kapcsolatban fennmaradt egy olyan hagyomány, amely szerint a messzi földről érkezett szerzetesek tárgyai, faragványai mágikus erővel bírnak, de erre más adat nem áll rendelkezésre. Esetleg felvetődhet egy olyan megoldás, hogy az alapanyagokat messziről szállították oda, ezért lennének azok olyan értékesek. Ennek értelmezése valószínűleg még várat magára. A mondában megörökített kérdés, vagyis ahogyan a környékbeli lámák elkérték a téglákat, általánosan elterjedt szokás a szent helyek közelében a mai, Góbiban élő mongolok között is. Ha egy szent helyhez közel valaki akár csak egyetlen követ is el akar venni, akkor azt imával el kell kérni, és helyette rizst, vagy más szentként tisztelt fehér ételt kell széthinteni, hogy a helyi szellem megnyugodjon.³⁴¹

³³⁷ Lattimore, 1933. 221-223.

³³⁸ Lattimore, 1933. 232.

³³⁹ Lattimore, 1933. 232.

³⁴⁰ Vérszerződés és házassági kapcsolat. Dzsingisz kán az ősi, Euráziában szokásos vérszerződési esküt megerősítette szoros házassági kapcsolattal, amely nemzedékről nemzedékre öröklődött.

³⁴¹ Ugyanezt a szokást figyeltem meg 2003. június elején Dornogobi megye, Mandalovoo járásánál, amikor egy különleges követ akartam elvinni aV. Noyan Khutuktu által tisztelt szent hegye mellől. A velem utazó Sartolgoj kutató elkérte számomra a követ, és rizzsel áldozott a hely szellemének. Hasonló típusú mondák, hiedelmek keringenek a mongolok között a mai napig. A Góbiban egykor több száz kolostor működött, azokat 1938-ban szovjet rendeletre lerombolták, és az értékeket az orosz és mongol katonák széthordták. Több utazó is vitt el onnan értékes követ, esetleg épületdísz, de ezekért a helyi gazdaszellem bosszút állt. Az Ömnögobi megye, Hanbogd járás bel polgármester, B.

Nesztoriánus emlék a burjátoknál

Diószegi Vilmos sámánkutató 1957-ben Szibériában végzett kutatásokat, ahol a mongol nyelvű burját, azon belül a bulagat népcsoportnál gyűjtött, akik Oroszország távol-keleti részén, a Bajkál-tó környékén élnek. A magyar kutató olyan sámánénekeket gyűjtött, amelyeket maguk a szellemősök énekelnek a sámán száján keresztül. A területen korábban már járt Hangalov, orosz, valamint Rincsen mongol kutató is. Diószegi előtt mindketten felfigyeltek egy bizonyos Tarsza névre, amelyet a bulagat burjátok egyik szellemősüknek (ongon) tartanak, de a szó jelentését, illetve annak eredetét a kutatók máig nem tudták tisztázni. Diószegi terepmunkája alkalmával eljutott Mankovo ulusz -ban élő Csadi³⁴² nevű sámánhoz, aki a szellemek által átadott sámándalokat adott elő a szertartásokon. A magyar kutató Csadi sámánál rögzítette azt az éneket, amelyben Tarsza bátyhoz fordul segítségért. Ezeket a magyar kutató felvette magnóra és kutatótársával, Sharakshinovával közösen publikálták azt.³⁴³ Az ének, valamint a sámán elbeszélése alapján a törzs őse egy burját férfi volt, aki Tarsza országban élt és ott feleségül vett egy nagy fekete sámánnt. A házasságból két gyermek született, akik felnővén híres, nagy fekete sámánokká váltak. Más feljegyzések szerint Tarsza egy helyi gazdaszellem volt. A sámánének egyik részletében így szerepel Tarsza, az ő:

„Taban tolgo Tarsa

Tagin bulak undan

Arban tolgo Arda

Akan bulak undan”

„Öt fejű Tarsza

Tajga forrása

Tíz fejű arda

Az erdő forrása.”

Diószegi felvett egy olyan éneket is, amelyben kifejezetten Tarsza báty származásáról van szó.

„Tarsza báty

Asujhan nemzetségtől származott

Azok Subud noyod-tól származtak

Ardaj bátytól származtak.

Tarsza báty sok oldalról eredt

Bujaska öregtől

Aleska öregtől

Sobhohok nyelv-tudótól

Mahal öregtől....

Ezek Tarsza öregjei, akiket

Öreg embernek mondanak. Akkor

Tarsza báty ment

Keleti oldaltól

Bajantogtoh pl. azt mesélte, hogy a kincset találók eltévedtek a sivatagban, míg mások autója elromlott, és több napig étlen-szomjan vesztegeltek a sivatagban.

³⁴² Asámán teljes neve: Chanchaev Chanchaevich Chadi. 1884-benszületett Csengeltei uluszban, burját földön. Anyja sámánnt, udha volt.

³⁴³ A cikk megjelent a Mongolian Studies cikk gyűjteményben, Ligeti Lajos szerkesztésében.

*Keleti földről**Zulhe-folyó forrásának vidékétől...*³⁴⁴

A sámánének további szakaszában olvashatunk Uta Sagan Nojon-ról, az Ojhon tenger gazdaszelleméről, ahonnan Tarszát származtatták. Uta Sagan Nojonról a forrást először közlő Hangalov megjegyezte, hogy a helyiek számára galambot ajánlanak fel, amelynek nyakát fehér és kék szalaggal kötik meg.³⁴⁵ A galamb szimbólum és a Tarsza szó együttes megjelenése egyre fontosabb a nesztoriánus kutatás szempontjából, hiszen a témával foglalkozó kutatók többször azt erősítik meg, hogy a galamb a különböző ábrázolásokban a Szentlélek megjelenése. A fent említett tudósok egyike sem foglalkozott a burjátok egykori keresztény, vagyis nesztoriánus kapcsolataira, de felteszem, hogyha a Tarsza szó az egykor ott tevékenykedett nesztoriánusokra utal, akkor akár elképzelhető, hogy a galambbal való felajánlás szokásában is megőrződhetett a keresztény hagyomány. A mongol népek között a galamb nem játszik fontos szerepet, nem szerepel totemösök között, áldozati állatként sem ismert.

A sámánénekekben megjelenő Tarsza elnevezés nemcsak földrajzi névként szerel, hanem szellemősként is. A róla szóló énekekben az ős keleti irányból jön, és ellenséges viszonyban van egy Übesze nevű másik szellemőssel.³⁴⁶ Érdeemes megjegyezni, hogy a korai nesztoriánus emlékekben a keleti keresztények kelet felé imádkoztak, azt az irányt tisztelték.

B. Rincsen burjátoknál végzett gyűjtése során szintén lejegyzett olyan sámánéneket, amelyben a Tarsza szó szerepel, hasonló jelentéssel, mint ahogyan Diószegi gyűjtötte fel.³⁴⁷

Bár az ott gyűjtött kutatók nem adtak választ arra, hogy a Tarsza szó honnan kerülhetett a burjátok közé, én a fenti kutatásom alapján úgy vélem, hogy a burját sámándalban előforduló Tarsza szó nem más, mint a középkori nesztoriánus keresztények elnevezésére használt Tarsza/Tarszia kifejezés. Több kutató megerősítette azt, hogy már a mongol birodalom előtt a Bajkál-tó vidékén élő merkit törzseknél erős volt a nesztoriánus hit. Már Mingana történeti források alapján bebizonyította, hogy a VIII. századtól van írásos forrás arról, hogy az ott élő türkök között keresztények éltek. Lehetséges, hogy a helyi népcsoportok megőrizték a régi vallás néhány elemét. Ezt igazolandó, Nicholas Poppe kutatása, mely szerint a burját vidéken a nesztoriánusokra utal néhány földrajzi elnevezés. A mongolista kutató azt állította, hogy a Bajkál-tó partján fekvő Irkutszk város eredeti, mongol neve Erküü, valamint a tóba ömlő Erküü folyó neve az erkeün szóval áll kapcsolatban, amely a nesztoriánusok elnevezése volt.³⁴⁸

Az egykori nesztoriánusokra van még más adat, bár ezek csak indirekt módon bizonyítják jelenlétüket. A burját mondákban a mongol kutatók megtalálni vélték az egykori kereit törzset, sőt az ekirít burjátok eredetlegendáiban lévő Gutaar mergen mitikus hőst azonosították a kereit fejedelemmel, Ong kánnal.³⁴⁹ A burjátoknál fennmaradt változatot legelőször Dzs. Ceveen 1903-ban gyűjtötte össze. A kutató Gutaar mergen történetét a Bajkál-tó körül élő Aga Tükereön nevű sámántól hallotta. A tőle hallott „Abgaldaj”nevű monda sok egyezést mutat a Mongolok titkos történetében leírtakkal, vagyis hogyan végezték el Ong kán fejénél a halotti szertartást. Tojszom Galszan mongol kutató azt feltételezi, hogy a Gutaar mergen esetleg Ong kán tiszteleti neve volna.³⁵⁰ A leírásban megemlítik, hogyan vigyazott el a halott feje. A mitikus hős halálának elbeszélése szóról szóra megegyezik azzal, amit a Mongolok titkos története jegyzett fel arról, hogyan mutattak be a halott Ong kán fejének áldozatot:

„A najman Tajang kán anyja, Gürbeszü így szól: Ong kán régi idők kánja volt. Hozzátok ide a fejét! Ha csakugyan ő az, áldozni fogunk neki. Erre Kori-szübecsihez követet küldött, az levágta a fejet, és elküldte

³⁴⁴ Diószegi- Sharakshinova, 1970. 115-116.

³⁴⁵ Hangalov, I. 360.

³⁴⁶ Diószegi- Sharakshinova, 1970. 113.

³⁴⁷ Diószegi- Sharakshinova, 1970. 113.

³⁴⁸ Rincsen, 1961. II. 76.

³⁴⁹ Tojszom Galszan, 1998. 47.

³⁵⁰ Tojszom Galszan, 1998. 50.

neki. Tajang megismerte, letette egy fehér nemeztakaróra. Menyeivel elvégeztette a menyek halotti szertartását, áldomást rendelt és megszólaltatta a kobzokat. Ekkor csészét vett kezébe és áldozott. Amint így bemutaták az áldozatot, a fej elvigyorodott...”³⁵¹ A fej testtől való leválasztását és elvitelét a mongol népek főleg háború alkalmával végezték el, amikor ellenséges területen nem tudták az egész holttestet megmenteni. Valószínűleg akkor a fej jelképezte az egész embert. Analógiaként említhetjük az egykori türk kőszobrok lefejezésének szokását, amellyel a szellemősöket akarta az új hódító nép megsemmisíteni.³⁵² A forrásban megörökített szertartás valószínűleg abban a korban végzett szertartás lehetett, amelyet először a halottnál, később a kőbálgányoknál végeztek el. A szövegben szereplő csészével történő áldozás mind a türk, mind a mongol kori bálgányoknál megfigyelhető volt. Érdekes, hogy a nesztoriánus keresztény kereit és a najman törzs temetési szertartásában nem a keresztény hagyományokat ápolták, hanem egy ősi szokást, az elhunyt ősök bálgányként való tiszteletét őrizték meg. A burjátoknál meglévő mondák is arra utalnak, hogy a kereit Ong kánból bálgányos lett. A témával foglalkozó mongol kutatók azt valószínűsítik, hogy a nagy mongol birodalom megalapítása után Dzsingisz kán burját vidékre is telepített a kereit törzs részeket, és a törzs tagjai hazájuktól távol is megőrizték legendáikat, sőt őseikkel kapcsolatos eseményeket. Ong kán történetével kapcsolatban a mongol tudósok azt állítják, hogy valószínűleg, amikor megkapták a kivégzett Ong kán fejét, elvégezték a szükséges halotti szertartást, amelyet a források „takilga”-nak jegyeztek fel. Míg a mongol krónika csak annyit említ, hogy takilga-t, vagyis áldozatot végeztek, addig Gutaar mergen mondájában pontosan leírják, hogy pálinkával és dohányjal áldoztak neki.³⁵³ A pálinkával való áldozás a mongol népek körében a legbecsesebb áldozati formák egyike, míg a dohány későbbi megjelenés lehetett, bár fontosságát mutatja, hogy az áldozati szertartások részévé vált. Az elvégzett szertartás után a kán állítólag szellemössé, ongonná válhatott, és az utódok között kultusza folyamatosan továbbélt. A népi emlékezet megőrizte ezt az ősi mondát. A külföldi, mongol korban íródott források arról számolnak be, hogy a kereit törzs nagy tiszteletben állt a dzsingiszidák között. Tojszom Galszan több példával bizonyítja, hogy Ong kánnak egykor nagy kultusza lehetett a mongol törzsek között. Az Ulánbátor melletti Bogd hegyet például több mongol történész-néprajzos Ong kán nevéhez kötik. Ennek az lehet az oka, hogy a kereit fejedelem kultuszát továbbvitte a mongolok őstiszteleti hagyománya, mely felmagasztalta Jeszüdej Bátor és Dzsingisz kán egykori esküdt testvérét, akinek döntő szerepe volt abban, hogy létrejött a mongol birodalom. További érdekesség, hogy az ekirít burjátok nevét a mongol kutatók a kereit névből magyarázzák, amely elmélet szintén azt bizonyítja, hogy a ma élő burját törzs valóban egy ősi törzsszövetség, a kereiek esetleges maradéka.³⁵⁴

Badamhatan mongol néprajzkutató a mongóliai Hövszgül megyében élő darhat törzsnél meglévő „erkid” nemzetséggel kapcsolatban azt állapította meg, hogy azok valószínűleg a burjátoktól vándoroltak el a XVII-XVIII. században. Eredetük nem tisztázott, az egyik nemzetségi adatközlő szerint egy háború elől menekültek mai lakóhelyükre. Badamhatan lehetségesnek tartja, hogy nevüket az Erküü-folyótól, vagy esetleg az ekirít burját törzstől kapták,³⁵⁵ és a kérdés tisztázásához további kutatást javasol. Altandzaja, néprajztudós a darhatoknál meglévő erkid törzs nevééről azt valószínűsíti, hogy az erkeüd szóból ered, tehát az egykori nesztoriánusokkal hozza őket összefüggésbe.³⁵⁶

³⁵¹ MNT 189.

³⁵² A mongóliai türk kőszobrok nagy része, főleg a fejedelmi síroknál fejetlen.

³⁵³ Tojszom Galszan, 1998. 36.

³⁵⁴ Tojszom Galszan, 1998. 57-58.

³⁵⁵ Badamhatan, 2002. 74.

³⁵⁶ Altandzaja, 2001. 5.

Nesztoriánusok nevei a történeti forrásokban

Ta-chin

A korai, Han kori kínai források a Ta-chin kifejezést a nyugati népek, a római birodalom megjelölésére használták. A későbbiekben minden nyugatról érkezett népre, így a szírek elnevezésére szolgált. A Tang-kori (618-907) feliratokban úgy tűnik, hogy a kifejezést rendszeresítették a nesztoriánus keresztények elnevezésére. A kifejezés olyannyira elterjedt Kínában, hogy később az állami támogatásból felépített nesztoriánus monostoroknak is a ta-chin nevet adták. A Jüan-kori krónikában földrajzi névként felbukkan a Ta-chin elnevezés, amely a nyugati országok, főként Szíria megjelölésére szolgált.

Tarsza

A szó valószínűleg a szogd trs'qt kifejezésből ered, melynek jelentése „aki féli Istent”. A kifejezés alapja a Bibliából vett idézet, amely a nesztoriánusok elnevezésévé vált. A közép iráni szövegekben a kifejezés tarszakan alakban van jelen, és általában a keresztényeket nevezték el vele. Később, a szó a nesztoriánus keresztények megnevezéseként vált ismertté. Meninszki viszont a XX. század legelején még a szót a tűzimádók, vagyis a Zoroaszter hívők nevével azonosította. Harmadik elmélet szerint Tibet egyik városának lakóiról, Tarsayi-ról nevezték el őket.³⁵⁷ A kutatók az első változatot fogadták el, az terjedt el a szakirodalomban is. A szó már megtalálható a xian-fu-i sztélén, ta-so alakban.³⁵⁸ A szó megjelent a közép-ázsiai selyemút városaiban, ahol azokat a nesztoriánusokat jelölte, akik az ujjur vidékektől nyugatra, nagyjából a mai Almalik táján, az Iszik-köl vidékén, a mai Kazahsztán délkeleti részén éltek. A területet a korabeli források legtöbbször Tarszia-ként emlegetik. Chang-chun kínai taoista szerzetes a XIII. század húszas éveiben Dzsingisz kánt követve nagy utat tett meg Belső-Ázsiában, és Tarsziával kapcsolatban a következő feljegyzést tette: „A kilencedik hónap másodikán³⁵⁹ elutaztunk nyugatra. A negyedik nap Lun-taitól kelet felé fordultunk. A tie-xia vezetője fogadott minket.”³⁶⁰ A tie-xia név a tarsza név kínai átírása. A taoista szerzetes valószínűleg a kelet-turkesztáni keresztény közösségeket látogatta meg, azon a területen az orosz régészek számos keresztény sírfeliratot is találtak. A tarsza szó a mongol korszakban a nesztoriánus ujjurokat jelölhette. Montecorvino minorita szerzetes levelében a „tarszik betű” alatt az ujjur írást értette.³⁶¹ A tarsza szó más változatban is megjelent. Az első, mongol nyelven fennmaradt krónika, a Mongolok titkos története a tarsza/tarszia szót terszüt alakban őrizte meg, jelentése, „pogány, más valláson lévő”. A krónikában a szó népességet és földrajzi elnevezést is jelent. Érdekes módon a terszüt szó nem tűnt el a mongol kor után, és a későbbiekben is eredeti értelmében használták. A XVI. századtól a buddhista terminológiában találjuk meg, és a szót a „pogányokra, eretnekekre”, azaz nem buddhistákra alkalmazták. A terszüt szó tersz alakban ma is él a mongol nyelvben, és azokra használják, akik a többséggel szemben más véleményen vannak.

Fontos megemlíteni, hogy Tarszia létezéséről a magyar krónikák, pl. a Kézai-féle krónika, továbbá a Képes Krónika is beszámol, és azt Szkítia egyik részeként említik. Tarszáról még egy 1375-ös katalán térkép is megemlékezik, amely területet a következőképpen magyaráztak: „ahonnan a Három Napkeleti Bölcs király jött.” Moule kutatásai azt támasztják alá, hogy Tarsza földrajzi névként még a középkor folyamán fennmaradt, főleg perzsa és iszlám területen.³⁶² Matteo Ricci, jezsuita misszionárius levelében az egykori

³⁵⁷ Atarsza szó eredetének elméleteiről: Yule, 1914. III. 54.

³⁵⁸ Moule, 1930. 45.

³⁵⁹ 1221. szeptember 19.

³⁶⁰ Palladius, 1875. 106.

³⁶¹ Yule, 1914. III. 53.

³⁶² Moule, 1930. 217.

Tarsza szó Terza alakban jelenik meg. A jezsuita atya a helyiektől azt hallotta róluk, hogy a név azt az országot jelölte, ahonnan jöttek.³⁶³ Valószínűleg ez a legutolsó feljegyzés a korai középkortól az újkor elejéig Belső-Ázsiában működött nesztoriánus vallásról.

Erkeüt

A XIII. századi mongol krónikákban, nagykáni dekrétumokon szereplő erkeüt név a nesztoriánusok legerősebb középkori elnevezése, amelyet Kínában, de a Bajkál-tó környékén is használtak. Nicholas Poppe orientalista az erkeüt szót a görög „arkhon” szóból származtatja, amely szerinte perzsa közvetítéssel került Belső-Ázsiába.³⁶⁴ A görög arkhonotesz szó jelentése: vezetők, kormányzók. A buddhista, de különösen a gnosztikus, manicheus elképzelések szerint az arkhonok világkormányzó szellemek.

A mongol forrásokban a nesztoriánus hitűek, vagyis az erkeütök számos kiváltságot élveztek már valószínűleg Dzsingisz kán uralkodásától kezdve. Az első nagykan által kiadott dekrétumokat a későbbi uralkodók is megerősítették, és ezzel mentesültek mindenféle adó és a postaszolgálat teljesítése alól is. A mohamedán történeti munkákban, Ata-malik Dzsuvaini-nál, Rasid-ad-din-nél az erkeüt szó a keresztények megnevezésére szolgált. Valószínűleg, maguk a nesztoriánusok is használhatták saját elnevezésüként ezt a szót, erre utal az, hogy a későbbi források számos erkeüd/erkeün törzsről számoltak be. A XVII. század közepén összeállított Altan Tobcsi nevű mongol krónikákban a csaharok egyik törzseként emlegették őket.³⁶⁵ Ulaan belső-mongol kutató szerint az erkeüd-ök az öngütök egyik törzsének elnevezése.³⁶⁶ A mai mongol törzsek között megtaláljuk az erkeütöt. Ilyen nevű törzs van az északi darhatoknál, a burjátok, tuvaiak között, sőt Belső-Mongol Autonóm Tartományban, a Sárga-folyó nagy kanyarulatánál, az Ordosban is. A kutatók véleménye megoszlik a kérdésben, a jelenlegi törzsek és az egykori nesztoriánus keresztények direkt kapcsolatáról nincs megfelelő bizonyíték. Radlov úgy vélte, hogy az erkeüt alak a kirgizekkel egyesült ujgur törzs neve volt.³⁶⁷ Úgy tűnik, az eddig nem kellően kezelt téma, az erkeüt név továbbélése a forrásokban, már felkeltette néhány mongol kutató, történész és néprajzos figyelmét. A 2002-es mongóliai Ugszaatni sudlal című néprajzi folyóiratban egy cikk olvasható az erkeüt és egy másik szó az erkegüt szó különbségéről. Badamhatan mongol kutató szerint a darhatoknál meglévő erkeüt törzs valószínűleg északról, a burjátoktól érkezett.³⁶⁸ A kutatók egyöntetű véleménye szerint az erkeüt törzsek eredetének kérdése további kutatást igényel.

Ye-li-ko-wen

A ye-li-ko-wen kifejezést a XIII-XIV. századi mongol világbirodalom idejében használták a nesztoriánusok megnevezésére. A ye-li-ko-wen alak minden bizonnyal az erkeüt alak kínai átírása lehet. Ez a kifejezés elsősorban a kínai nyelven írt káni parancsokban, feliratokban fordul elő. A káni parancsokban mind a világi hívő, mind a szerzetesi közösségben élő nesztoriánusokra ugyanazt a nevet alkalmazzák, annyi különbséggel, hogy a keresztény szerzetesek adómentességet kaptak, míg a világi hívőknek adózniuk kellett. A ye-li-ko-wen alak megjelenik az öngüt síremlékeken, ott is a nesztoriánus vallás elnevezésére használják. A mongol kor utáni kínai forrásokban a nesztoriánusok neve eltűnt, csak a mongol alak, az erkeüt maradt fenn, törzsi és földrajzi nevekben. A nesztoriánusokra vonatkozó ye-li-ko-wen alakot a modern kínai szakirodalom elevenítette fel, azt használja a hivatalos elnevezésként.

³⁶³ Id: Moule, 1930. 6.

³⁶⁴ Poppe, 1957. 350.

³⁶⁵ Altan tobcsi, 305.

³⁶⁶ Ulaan, 2000.301.

³⁶⁷ Badamhatan, 2002.74.

³⁶⁸ Badamhatan, 2002. 74.

Nie-ssu-to-li

A Ma család genealógiai táblázatában³⁶⁹ szerepel ez a forma, mely a nesztoriánus vallásra vonatkozik. A dzsürcsi eredetű Csin-dinasztia idején úgy tűnik, már nem volt ismert ezen keresztények korábbi neve, a tachin, ezért a szövegírók fonetikusan átírták a nesztoriánusok nevét. A forrás azt bizonyítja, hogy az észak-kínai kitaj uralom után megszűnt a keresztények jelenléte a kínai uralkodói udvarban. Oda csak a mongolokkal együtt térek vissza a XIII. század közepétől.

³⁶⁹ Saeki, 1937. 488.

Utószó

Nesztoriosz tanításai bámulatos gyorsasággal terjedtek el Ázsia-szerte, különösen fontos kulturális hatást értek el az ott élő nomád népek között. A szír kereskedők és misszionáriusok majdnem olyan nagy missziós tevékenységet folytattak, mint a római egyház az európai kontinensen, de ezt a sikert még a hivataos történetírás és teológia máig nem ismeri el. Számos türk törzsnél, valamint a Tang-kori Kínában előbb ismerték meg Jézus tanait, mint Európa barbár fejedelmei, nem beszélve arról hogy, Szent Tamás térítése nyomán már a Kr.u. I. század közepén keresztények éltek a távoli Indiában. Az írásos források bizonyítéka szerint a pápa egyszer már elismerte Kelet pátriárkáját. Korona és gyűrű küldésével pedig mintegy Rómához csatolta őket. Az unió azonban nem jöhetett hivatalosan létre, mivel az iszlám támadásának köszönhetően a nesztoriánusok éppen központi területükön, Perzsiában nagyon meggyengültek. Ahhoz azonban, hogy Nesztoriosz követőinek áldozatos munkáját hivatalosan is elismerjék, a tudományos publikációkon kívül sok tudományos ismeretterjesztő írásra lenne szükség, hogy a köztudatban is elterjedjen az, hogy milyen döntő fontosságú szerepet játszottak a keleti kereszténység képviselői a távoli keleten. Sajnálatos módon, hazánkban az elmúlt évtizedek politikája nem kedvezett a kereszténység kutatásainak, valószínűleg ezért az orientalisták sem foglalkoztak ezzel a területtel. De úgy látszik, ez nem csak magyar sajátosság volt, mert az elmúlt néhány évtizedben a világsszerte viszonylag elhanyagolt terület volt a nesztoriánus vallás kutatása. Mára azonban úgy tűnik, hogy a téma újra reneszánszát éli nyugat-európai, japán és az amerikai kutatóintézetekben, egyre több disszertáció, publikáció foglalkozik Nesztoriosz pátriárka utódainak tevékenységével. Igaz, ezek többnyire a középkori nesztoriánus hittel foglalkoznak, nem történt még lépés arra, hogy a kései, XIV. század utáni keleti kereszténység elemeit feltárják. Ez valószínűleg hatalmas erőfeszítést is igényelne, hiszen írott forrásokban már alig esik szó róluk. Úgy vélem, hogy a kínai kutatás is hozna legalább annyi eredményt, amit én dolgozatomban a mongol oldalnál megtettem. Igaz, a mongol népeknél meglévő vallási türelem révén a keresztény hitüket őrző keresztény csoportok egyre jobban átvettek vallási elemeket a környező népek hitvilágából, végül újabb misszió, és tanító híján elvesztették keresztény jellegüket. A keresztény hit emléke csupán néhány névben, esetleg szokásban maradhatott fent. Kutatásaimban azokat a csoportokat vettem vizsgálat alá, amelyek egykor Krisztus tanítását követték. Lehetséges, hogy valamely mongol népi hagyományban még további, nesztoriánus hitre utaló jelek adódnak, így a kutatást nem lehet ezzel a dolgozattal lezárni. Mivel már a téma iránt nemcsak külföldi, hanem mongol kutatók is érdeklődnek, lehetséges, hogy hamarosan új eredmények is születnek Belső-Ázsiában a nesztoriánus kutatásban.

A Magasságosság dicsőítése (Gloria in Excelsis)

*A Magas Ég szeret téged
A nagy föld békésen kinyitja tenyerét
Legtisztább lényünk a te tisztaságodban horgonyoz.
Te vagy Allaha: a Három könyörületes Atya.*

*Mindenki téged dicsér, igaz hangjuk fennen cseng
Minden megvilágosodott dicséretet zeng
Minden lény benned talál menedéket és
Szent könyörületességed fénye megszabadít mindannyinkat.*

*Túl minden tudáson és szón
Te vagy az igaz örök állhatatosság
Könyörületes atyák, ragyogó nap,
Tiszta szél királya-három egy személyben.*

*Királyok és császárok között te vagy a legfőbb,
Világhírességek között te vagy mindenek ura.*

*Örökké ott élsz a fényben,
A fényben, amely mindenhová eljut
Alakod egyetlen szem sem láthatja
Sem felhőtlen természetedet.*

*Valamennyi lélek közül egyedül te nem változol.
Te vagy minden elképzelhetetlen jó forrása
Gyökere és lényege-maga a fény!*

*Ma könyörületes jóságodban és szeretettedben tündöklöm,
Örvendezem örömödben, amely bearanyozza földünket,
Messiás, a Legmagasztosabb hatalmas szent fia,
Aki számtalan szenvedőt mentettél meg.*

*Magasztos király, minden kor akarata
Könyörületes boldog bárány
Aki minden szenvedőt szert
Nem félek, mert Te értünk küzdesz,
Megszabadítasz életeink karmájától
Visszavezetsz bennünket eredendő természetünkhöz és
Kiszabadítasz bennünket minden veszély karmából.*

*Isten fia, velünk jöjj
És állj atyád jobbára
Ez az oltár felülmúl minden mást
Nagy Messiás: hallgasd meg imánkat!
Küldd el üdvözlésünk bárkáját,
És ments meg bennünket a lángoló folyamtól.*

*Nagy tanító, itt állok, félve az Atyát.
Nagy tanító, itt állok, félve a Szent Urat.
Nagy tanító, itt állok hangtalanul a dharma király előtt.
Nagy Tanító, ott állok, elvakított a megvilágosult szellem
Nagy Tanító, mindenek teremője megváltasz bennünket.*

*Mindenki rád néz gondolkozás nélkül
Záporozzon rád gyógyító esőd!
Segíts, hogy győzzünk, adj életet annak, ami már elhervadt
És öntözd meg a bennünk lévő jószág gyökerét.
Magasságos szent Legmagasztosabb
Messiás, így szeretjük mi Atyánkat!
A könyörületesség parttalan tengerét
És a tiszta szelet
Akinek tisztasága törvénnyel tisztít
És megbocsátja a megbocsáthatatlant.*

A Három Hatalom (Atya, Fiú és a Szentlélek) dicséretének fény szutrája a Ta-chin vallásban.³⁷⁰

³⁷⁰ Martin Palmer szövege alapján

Felhasznált irodalom

- Altanzaja, L. 2001. Erkesuudin tuhai. Ugszaatni szudlal. Tom.XIII. Fasc.1. pp. 4-12.
- Amar, A. 1989. Mongolin tovcs tüüh. Ulaanbaatar.
- Arzhantseva, Irina, 2002. The Christianization of North Caucasus (Religious dualism among the Alans). In: Werner Seibt: Die Christianisierung des Kaukasus. Wien.
- Atiyah, A. S. 1968. A History of Eastern Christianity. Cambridge.
- Baán, István (ford.) 1983. Euszebiosz Egyháztörténete. Budapest.
- Badamhatan, S 2002. Erdem sindzsilgeeni buteeluud. I. Ulánbátor.
- Barraux, Roland 1995. A dalai lámák története. Budapest.
- Barthold, B. 1894. O hrisztiansztve v Turkesztane. Zapiszki Vosztok.otd.Ruszkogo Archeolog. Ob.t.VIII. Santpeterburg, 1-32.
- Bendefy, László 1938. Az ismeretlen Julianusz. Budapest
- Benke, József 1994. Arab kalifák. Budapest.
- Berezin, I. N, 1946. Rasid-ad-din: Szbornij letopiszej. Moszkva
- Bese, Lajos, 1987. Néhány etnikai elnevezésről a Mongolok titkos történetéből. I. Keletkutatás, Ősz. 40-49.
- Boldbaatar, JU. 2003. Hrisztin sasni Nesztorin urszgald holbogduuldzs boloh gurvan durszgal. In. Arheologi, antropologi, ugszaatni szudlal. No. 210/19. 103-111.
- Boyle, J. A. 1958. The History of World-Conqueror by Ata-Malik Juvaini I-II. Manchester.
- Brentjes, Burhard 1998. Fragmente aus dem Nachlaß von Daniel Gottlieb Messerschmidt. Acta Orient. Hunga. 220-235.
- Budge, Wallis, 1928. The monks of Khublai khan. London.
- Chabot, J. B. 1907. Synodicon Orientalae. Paris
- Chadwick, Henry, 2003. A korai egyház. Budapest.
- Clément, Philip 1922. La pagode de la Croix. In: Le Bulletin Catholique de Pekin. 290-297.
- Dalaj, Cs. 1994. Mongolin tüüh. (1206-1260). Ih Mongol ulsz. Ulaanbaatar.
- Damdinszüren, 1986. Mongol dörvöldzsín bicsig. Ulaanbaatar.
- Damdinszüren, 1957. Mongol-un nigucsa tovcsijan. Ulaanbaatar.
- Dasnjam, I, 1995. Jeke Dzsaszag. Ulaanbaatar.
- Dawson, Christopher 1955. Mission to Asia. New York.
- Diós István, (szerk.) 1993. Magyar Katolikus Lexikon. IX. Budapest
- Diószegi, V - Sharakshinova, N. O 1970. Songs of Bulagat burieat Shamans. In: Mongoian Studies. 103-108.
- Drake, F.S, 1936. Nestorian monasteries of the Tang dynasty and the site of the discovery of the Nestorian Tablet. Monumenta Serica. 293-340.
- Egami, Namio 2000. The Mongol Empire and the Christendom, San Paolo.
- Erdélyi, István – Sugár, István 1982. Ázsiai lovasnomádok. Budapest.
- Ecsedy, Ildikó 1992. Kínai császárok és alattvalók. Budapest.
- Erdeni-jin Tobcsi Ulaanbaatar, 1960.
- Fila, Béla 1989. Az Egyházi Tanítóhivatal dogmatikai megnyilatkozásai. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Hittudományi Akadémia Jegyzetosztálya.
- Ganbold, M, 2001. Ulaan hadni altajn urjhajn tuhai temdeglel. Ugszaatni szudlal, Tom.XIV. Fasc.12. 135-148.

- Ghirsman, R.* 1985. Az ókori Irán. Budapest.
- Gombodzsav, B* 1992. Ganga-jin uruszkal. Ulaanbaatar.
- Gombos, F. Albin,* 1912. Középkori krónikások, krónikák. Freising Ottó krónikája. Budapest
- Győrffy, György,* 1988. Julianus barát és a Napkelet felfedezése. Budapest
- Győrffy, György,* 1986. A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Budapest.
- Hangalov, M. N.* 1960. Sobranie socinenij. I. Moszkva
- Hangay, Zoltán* 1991. Pápák könyve. Budapest.
- Hoppál Mihály,* 1994 Sámánok. Budapest.
- Hubai, Péter,* 1990. Jézus rejtett szavai. Budapest
- Hüühenbaatar, D.* 1962. Mongol gürnij elcsin harilcaa. XIII. dzuun. Ulaanbaatar.
- Jankovich-Hoppál-Nagy-Szemadán (szerk),* 1990. Jelképtár. Budapest
- Jungmann, J.J.* 1977. A szentmise. Eisenstadt.
- Kakuk, Zsuzsa* 1988. Örök kőbe vésve. A régi török népek irodalmának kistükre. Budapest
- Katona, Tamás, (ed.)* 1981. A tatárjárás emlékezete. Budapest
- Kósa, Gábor,* 2004. A nesztorianizmus a Tang-kori Kínában. In: Vigilia, 7. 492-503.
- Lambert, Tony,* 2004. The Nestorians in Xinjiang. China Insight. 2004. május-június. 205-210.
- Lattimore, Owen* 1959. A ruined Nestorian city in Inner Mongolia. In: Studies in Frontier History. Collected Papers, 1928-1958. Paris.
- Legenda Aurea. 1990. Budapest.
- Lévay Mihály (szerk.),* 1937. A katolikus hittérítés története I. Budapest.
- Li Jixin,* 1931. Feng Chenggou, Jingjiao Bei Kao Researches into the Nestorian Tablet. Commercial Press.
- Ligeti, Lajos,* 1940. Az ismeretlen Belső-Ázsia. Budapest.
- Ligeti, Lajos,* 1986. A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban. In: A mongol kori Scythia a krónikákban. 402-406.
- Ligeti, Lajos* 1962. A mongolok titkos története. Budapest
- Ligeti, Lajos* 1971. Monuments préclassiques I. Budapest.
- Lin Gan,* 1998. Turkchuud-in tuuh. Höhhot.
- Londzsid, B.* 2002. Ojrat mongolin tuuhend holbogdoh szurvaldzs bicsguud III. Ulaanbaatar.
- Lőrincz, L. László* 1991. Dzsingisz kán. Budapest.
- Lubszandandzan,* 1984. Altan Tobcsi, Höhhot.
- Malov, Sz.V.* 1959. Pamjatniki drevnetjurkszkoy nizmennoszty Mongolii i Kirgizii. Moszkva-Leningrád.
- Martin, Desmond* 1938. Preliminary report on Nestorian remains north of Kue-hua, Suiyuan. Monumenta Serica, 232-249.
- Mesterházy, Károly* 1994. Többgyökerű ősi vallásunk emlékei. 195-205. Honfoglalás és régészet, Budapest.
- Minorsky,* 1942. Sharaf al-Zaman Tahir Marvazi on China, the Turks and India. London
- Mingana, A* 1925. The early spread of Christianity. Manchester.
- Minorsky,* 1972. Hudud-al-Alam: The regions of the World. London.
- Moravcsik, Gyula* 1938. A honfoglalás előtt magyarság és kereszténység. In: Emlékkönyv Szent István király halálának 900. évfordulójára. Budapest.
- Morgan David,* 1990. The Mongols. Oxford.
- Mote, F. W* 1999. Imperial China. 900-1800. Cambridge.
- Mostaert, A* 1933. Ordosica. Les erkeüt descendants des chretiens medievau, cher les Mongols Ordos. Peking, 1-21.

- Möngkedelger, B. 1997.* Aibag-a gol dah tüühijn ul mör. Höhhot.
- Njambuu, H 1994.* Mongol ündeszteni товс түüh. Ulaanbaatar.
- Obrusánszky, Borbála, 2000. A nesztorianizmus elterjedése Belső-Ázsiában. In: Turán III. 2. 91-95.
- Pálffy, Ilona, 1928.* A tatárok és a XIII. századi Európa. Budapest.
- Palladius, 1875.* Chinese recorder. London.
- Paul Pelliot, 1959.* Notes on Marco Polo. I-III. Paris
- Pelliot, Paul, 1996.* L' inscription Nestorienne de Si-ngan-fou. Paris.
- Perlee, H 1961.* Mongol ard ulszin hot szuurin товсsoon. Ulaanbaatar.
- Polonyi Péter, 1994.* Kína története. Budapest.
- Poppe, Nicholas 1957.* Mongolian monuments in Hpagspa script. Wiesbaden.
- Pulleyblank, E. 1952. A Sogdian colony in Inner Mongolia. In: T'oung Pao. Pp. 317-356.
- Rachewiltz, Igor de 1971.* Popal envoys to the Great Khans. California
- Rintchen, B. 1961.* Les materiaux pour l'étude du chamanisme Mongol. II. Wiesbaden.
- Roos, M. 1994.* Preaspiration in Western Yugur Monosyllables. The Mainz Meeting. Proceedings of the Seventh International Conference on Turkish Linguistics. August 3-6, Johanson, L. et al. (eds.). 28-41. Wiesbaden.
- Rossabi, Morris 1988.* Khublai Khan. Los Angeles.
- Saeki, P.Y. 1937.* The Nestorian documents and relics in China. Tokyo.
- Saguchi, Tori, 1970.* The Mongolian Empire and the West. Tokyo.
- Sara Tuudzsi. Moszkva-Leningrád, 1960.*
- Sasvári, László, 1996. Jegyzetek a nesztorianus vallás történetéhez. (Kézirat)
- Schütz, Ödön, 1990.* Ilkánok és mamelukok harca a Szentföldön a hátországért. Keletkutatás. Ősz. 3-22.
- Siebeck, Paul 1992.* Manicheism in the Later Roman Empire and Medieval China. Tübingen.
- Sinor, Denis 1990.* The Cambridge History of Early Inner Asia. Cambridge.
- Spuler, Berthold 1972.* History of the Mongols. London.
- Szántó Konrád (ed.), 1985. A katolikus egyház története I-III. Budapest.
- Szathmári, Botond, 2000.* A tibeti phön hagyomány. 1-8. Potala.
- Szer-Oddzsav, 1977.* Ertnij turegcsuud. Ulaanbaatar
- Szühebaatar, G. 1992.* Mongolin deedzs bicsig. Ulaanbaatar.
- Tekin, Sinasi-Tekin, Gönül Alpay, (ed.) 1998. Rasid-ad-din: Jami –at tawarikh. Duxbury.
- Timkó Imre, 1971.* Keleti kereszténység, keleti egyházak. Budapest.
- Tojszom, Galszan, 1998.* Buriadin jadzguur domgijn товсsoon. Ulaanbaatar.
- Ulaan, M 2000.* Erdeni-yin tobci-yin sudalgaa. Liaoyan.
- Vámos, Péter, 2003.* Magyar jezsuita misszió Kínában. Budapest.
- Vanyó, László 1988.* Az ókeresztény egyház és irodalma. Ókeresztény írók sorozat I. Budapest.
- Vanyó, László 2000.* Az ókeresztény művészet szimbólumai. Budapest.
- Vásáry, István, 1993.* A régi Belső-Ázsia története. Szeged.
- Vásáry, István, 1986.* Az Arany Horda, Budapest.
- Várnagy Antal, 1993.* Liturgika. Abaliget.
- Vasiliev, 1980.* History of the Byzantine Empire. 324-1453. Vol.I-II. University of Wisconsin Press.
- Vladimircov, B.J. 1911.* Tureckije elementi v mongolszkom jazike. Sant-Peterburg.

- Yeung, 1978.* A Study of the Nestorian Bronze Crosses founded in the Ordos region. 69-71. Soochow University Journal of Chinese Art History. Vol 1.8.
- Yule, M 1921.* Notes on Marco Polo. I-III. Cambridge.
- Vajda, Endre 1973.* Marco Polo utazásai. Budapest
- Waley, Arthur 1991.* The travels of Alkimist. Recorded by his disciple Li chih-chang. Taipei.
- Weese, Devin De 1979.* The influence of the Mongols on the Religious Consciousness of 13-14 century Europe. In : Mongolian Studies. Journal f the Mongolian Society. Vol. V. 41-78.
- Wittfogel, K- Feng Ch (ed.), 1946 Liao-shi. Philadelphia.